

ILLUSTRI ET EXCELLENTI DOMINO
GEORGIO DUCI BUCKINGHAMIAE,
SUMMO ANGLIAE ADMIRALLIO
HONORATISSIME DOMINE,

Salomon inquit, nomen bonum est instar unguenti fragrantis et pretiosi, neque dubito, quin tale futurum sit nomen tuum apud posteros. Etenim et fortuna et merita tua praecelluerunt, et videris ea plantasse, quae sint duratura. In lucem iam edere mihi visum est Delibationes meas, quae ex omnibus meis operibus fuerunt acceptissimae, quia forsitan videntur prae ceteris hominum negotia stringere, et in sinus fluere. Eas autem auxi et numero et pondere in tantum, ut plane opus novum sint. Consentaneum igitur duxi affectui et obligationi meae erga illustratissimam dominationem tuam, ut nomen tuum illius praefigam, tam in editione Anglica quam Latina. Etenim in bona spe sum volumen earum in Latinam (linguam scilicet universalem) versum posse durare, quamdiu libri et literae durent. Instauracionem meam regi dicavi, Historiam Regni Henrici Septimi (quam etiam in Latinum verti), et portiones meas Naturalis Historiae principi. Has autem Delibationes illustrissimae dominationi tuae dico, cum sint ex fructibus optimis quos gratia divina calami mei laboribus indulgente exhibere potui. Deus illustrissimam dominationem tuam manu ducat.

Illustrissimae dominationis tuae servus devinctissimus et fidelis,

FR. S. ALBAN.

I. DE VERITATE

QUID est veritas? inquit Pilatus derisor, nec praestolari voluit reponsum. Certe sunt qui cogitationum vertigine delectantur, ac pro servitute habent fide fixa aut axiomatis constantibus constringi, liberi arbitrii usum in cogitando non minus quam in agendo affectantes. Cuiusmodi quidem sectae philosophorum licet defecerint, supersunt tamen ingenia quaedam ventosa et discursantia, quibus eadem omnino venae, licet non pari cum antiquis copia sanguinis, repletae. Verum nec difficultas sola laborque quem homines subeunt in veritate invenienda, nec quae ex ea inventa cogitationibus imponitur captivitas, mendaciis favorem conciliat, sed ipsius mendacii naturalis (utcunque corruptus) amor. E recentiore Graecorum schola quidam, rem ad examen vocans, haeret attonitus dum excogitare nequit quorsum mortales amarent mendacium ipsius mendacii causa, cum nec voluptati sit, ut mendacia poetarum, nec utilitati, ut illa mercatorum. Sed nescio quomodo. Veritas ista (utpote nuda et manifesta lux diurna) personatas huius mundi fabulas ineptias non tam magnifice et eleganter ostendit quam taedae lucernaeque nocturnae. Ad unionis forsitan valorem pervenire poterit veritas, quae per diem speciosissima apparet. Sed ad pretium adamantis aut carbunculi, qui lumine vario pulcherrime spendent, nunquam ascendet. Mixtura mendacii voluptatem semper auget. Ecquis dubitat si e mentibus hominum tollerentur opiniones vanae, spes blandae, aestimationes rerum falsae, imaginationes ad libitum, et id genus alia, quin multorum animi reliquerentur deiecti et maridi, atrae bilis et languoris pleni, ac sibimetipsis ingrati ac displicentes? Patrum unus magna cum severitate poesin appellat vinum daemonum, eo quod phantasiam vanis impleat, licet poesis mendacii tantum umbra sit. Veruntamen non est mendacium mentem pertransiens quod officit, sed mendacium quod a mente imbibitur, nempe eius generis de quo ante diximus. Verum utcunque in depravatis hominum iudiciis et affectibus haec ita se habent, veritas tamen (qua sola se iudicat) docet veritatis inquisitionem, quae eam proci instar demeretur, veritatis cognitionem, quae praesentem eam sistit, et veritatis receptionem cum assensu, quae est ipsius fruitio et amplexus summum esse humanae naturae bonum.

2. Prima in operibus sex dierum creatura Dei fuit lux sensus, postrema lux rationis, quin et opus eius Sabbatho, quod deinceps perpetuo exercet, est spiritus sui illuminatio. Primo inspiravit lumen in faciem materiae vel molis indigestae; postea in faciem hominis; quin et usque semper lucem inspirat in faciem electorum. Poeta, qui sectam alioqui caeteris inferiorem ornavit, elegantissime dixit, suave est in litore stanti videre naves fluctibus exagatas. Suave ad arcis fenestram stanti praelium comissum eiusque varios eventus inferius spectare. Sed nulla voluptas aequiparari potest huic ipsi, nempe ut quis stet super clivum excelsum veritatis (collem certe inaccessibilem, ubi aer semper liquidus est et serenus), atque inde errores, homines, palantes, caligines, et tempestates in convalle subiacente conspiciat, modo prospectus iste cum misericordia coniunctus sit, non cum timore aut superbia. Et hoc ipsum est coelo in terris frui, quando mens humana in charitate movetur, in providentia quiescit, et supra polos veritatis circumfertur.

3. Iam vero, ut a theologica et philosophica veritate ad veritatem aut potius veracitatem in civibus negotiis transeamus, agnoscent vel ipsi qui eam non exercent apertam et minime fucatam in negotiis gerendis rationem praecipuum esse humanae naturae decus; mixturam autem falsi similem esse plumbeae materiae, quae efficit sane ut facilius cudi possit metallum, sed ita ut interim vilius fiat. Nam flexuosi isti et obliqui motus serpentum sunt, qui super ventrem suum gradiuntur, non pedibus incedunt. Non est vitium quod tanto hominem pudore obruit, quam si falsus vir perfidus inveniatur. Itaque acutissime Montaneus, rationem scrutatus cur mendacii vocabulum pro tanto haberetur opprobrio et contumelia, si res recte perpendatur (inquit), qui dicit hominem mentiri, eadem opera dicit eum adversus Deum audacem esse, adversus homines timidum. Mendax enim Deo insultat, homini se incurvat. Certe quam flagitiosa res sit falsitas et perfida nullo modo exprimi potest melius quam quod istis (quasi ultimis clamoribus) devocabuntur iudicia Dei in genus humanum. Praedictum enim est Christum in adventu suo secundo non reperturum fidem super terram.

II. DE MORTE

ETUUNT homines mortem, ut pueri tenebras. Quemadmodum autem metus in pueris auferretur fabulosis quibusdam terriculamentis, ita et ille alter. Sane mortis meditatio, prout mors stipendium est peccati, et ad aliam vitam transitus, pia est et salubris. Metus vero eius, ut est naturae debitum, res est infirma et inanis. Inest tamen nonnunquam piis meditationibus fermentum aliquod vanitatis, necnon superstitionis. Praecipitur in libris nonnullis religiosorum qui tractant de mortificatione, ut recogitet secum homo quantus sit dolor cum vel minimus digiti articulus torquetur, atque inde aestimet quantus sit in morte cruciatus, ubi totum corpus corrumpitur et dissolvitur, cum tamen mors saepenumero transeat minore cum dolore quam sentitur in tortura membri. Partes enim maxime vitales non sunt maxime sensitivae. Nec abs re dictum fuit ab illo, qui locutus est ut philosophus tantummodo et homo animalis, pompa mortis magis terret quam mors ipsa. Gemitus et singultus, membrorumque convulsiones, oris pallor, amici flentes et atrata funera, cum similibus, haec sunt quae mortem ostendant terribilem. Observatione plane dignum est nullam esse animi passionem tam debilem quin superet et in ordinem redigat timorem mortis. Ideoque mors non est hostis adeo formidabilis, cum tam multos habeat homo circa se athletas qui in certamine illam vincant. Ultio de morte triumphat; amor eam parvi facit; honor ambit; metus ignominiae eligit; maeror ad eam confugit; metus anticipat. Imo legimus quod postquam Otho imperator seipsum interfecisset ipsa misericordia (quae affectus est omnium tenerrimus) multos provocavit ad commoriendum ex mera animi compassione erga dominum suum, ut fidissimos asseclas. Quin et addit Seneca fastidium et satietatem: cogita quam diu eadem feceris. Mori velle non tantum fortis aut miser, sed etiam fastidiosus potest. Nec minus observatu dignum est quantillam mutationem in animo generoso et forti appropinquans mors efficere valeat: eosdem enim gerunt homines illi spiritus usque ad supremum momentum. Mortuus est Augustus Caesar voce certe urbana: Livia, coniugii nostri memor, vive et vale. Tiberius inter dissimulandum: ita enim de illo Tacitus, iam Tiberium vires et corpus, non dissimulatio, deserebant. Vespasianus cum scommate, exonerans enim super sella, ut puto, Deus fio. Galba cum gnoma, feri, si ex re sit populi Romani, protendens simul collum. Septimius Severus inter expedienda negotia: adeste, si quid mihi restat agendum. Pariter et alii. Certe Stoici nimium insumpserunt operae in solatia mortis. Etenim grandi suo contra eum apparatu effecerunt ut terribilior videretur. Rectius ille, qui finem vitae extremum inter munera ponit naturae. Aequae enim est naturale hominibus mori ac nasci, atque infans forsitan non minorem sentit dolorem ex hoc quam ex illo. Qui moritur inter prosequendum magnum aliquod desiderium ita se habet ut vulneratus, sanguine adhuc fervente, qui plagam vix sentit. Itaque mens in aliquod bonum fixa et intenta a doloribus mortis se subducit. Verum enimvero super omnia suavissimum canticorum est illud, nunc dimittis, cum quis fines suos et expectationes honestas assectus fuerit. Hoc item in se habet mors, ut bonae famae ianuam aperiat et livorem extinguat: extinctus amabitur idem.

III. DE UNITATE ECCLESIAE

UM religio sit praecipuum humanae societatis vinculum, par est ut et ipsa debitis verae unitatis et charitatis vinculis astringatur. Dissidia circa religionem mala erant, ethnicis incognita. Nec mirum, cum religio ethnicorum posita esset potius in ritibus et cultu deorum externo quam in constanti aliqua confessione et fide. Facile enim conicere cuiusmodi fuerit illorum fides, cum praecipui ecclesiae ipsorum doctores et patres fuerint poetae. Inter attributa autem veri Dei ponitur quod sit Deus zelotypus. Itaque cultus eius non fert mixturam, nec consortium. Quamobrem pauca quaedam de unitatis in ecclesia dicimus: scilicet, quod sint eius fructus, qui limites, quibus denique modis concilietur. Unitatis fructus praecipui (praeterquam quod Deo summe placeat, id quod ante omnia poni debet) sunt duo. Alter respicit eos qui extra ecclesiam sunt, alter quos qui intera. Quod ad priorem attinet, certum est longe maxima in ecclesia scandala esse haereses et schismata, ut quae etiam corruptelas morum superent. Quemadmodum enim in corpore naturali vulnera et solutio continuitatis genere peiora sunt quam humores putridi, similis est corporis spiritualis ratio. Adeo ut nihil reperiat quod aequae homines ab ingressu in ecclesiam absterreat, aut iam receptos expellat, ac unitatis violatio. Itaque temporibus quibus illud increbescit, ut alii dicant, ecce in deserto, alii ecce in penetralibus, hoc est, dum quidam Christum quaerunt in haereticorum conciliabulis, quidam in facie ecclesiae externa, opus est prorsus ut illa vox aures hominum quasi perpetuo feriat, nolite exire. Doctor ille gentium, cuius vocatio et missio, propria et demandata, ei

imposuit ut eorum qui extra ecclesiam fuerant curam gereret, inquit si ingrediatur coetus vestros infidelis quispiam aut idiota, et vos variis loquentes linguis audiat, annon vos insanire praedicabit? Neque sane multo melius se habet, cum athei et homines profani tantas in religione lites et opinionum dimicationes intueantur. Siquidem haec res ab ecclesia illos avertit, et in cathedra derisorum sedere facit. Levius quiddam videatur quam ut in tractatu tam serio citetur, deformitatem tamen rei egregie depingit: insignis quidam iocandi artifex in catalogo librorum bibliothecae cuiusdam fabulosae inter caeteros cum hac inscriptione librum ponit, Saltationes Florales et Gesticulationes Haeticorum. Nemo enim est ex iis qui non peculiarem quendam motum corporis ridiculum et gestus deformitatem exhibeat, unde fieri non potest quin homines carnales et politici degeneres subsannent, qui facile in contemptum rerum sacrarum feruntur. Quantum ad fructus unitatis, qui ad eos qui intra sunt redundat, is uno verbo pax est, quae innumeras benedictiones complectitur. Etenim fidem stabilis, charitatem accendit. Quin et externa ecclesiae pax in pacem internam consensu sensim distillat, laboresque scribentium et legentium controversias vertit in tractatus pietatis et mortificationis.

2. Quantum ad terminos et limites unitatis, vera proculdubio et iusta eorum collocatio magni prorsus est ad omnia in religione momenti. Duo autem in iis statuendis videntur fieri excessus. Hominibus enim zelo fervidis omnis pacificationis mentio est odiosa. Numnam pax, Jehu? Quid tibi cum pace? Vade post me. Quasi pax nihil esset ad rem, sed sectae et partes. Contra quidam tanquam Laodicenses, in caussis religionis tepidi, putant capita religionis nexu se commodo colligare posse per vias medias, et opiniones utrinque participantes, et reconciliationes ingeniosas, acsi pro arbitris se gerere vellent inter Deum et homines. Uterque excessus vitandus. Quod fiet, si foedus inter Christianos, ab ipso Servatore nostro descriptum, in clausulis illis quae primo intuitu inter se opponi viderentur perspicuam et planam interpretationem sortiatur, qui non nobiscum est, contra nos est, et rursus, qui contra nos non est, nobiscum est. Hoc est, si capita religionis plane essentialia et fundamentalia rite discernantur et distinguantur a capitibus quae non sunt ex fide, sed ex opinione probabili et intentione sancta, propter ordinem et ecclesiae politiam sancita. Hoc vero plurimis videri possit triviale quiddam, in quo quis actum agat. Verum si hoc ipsum minore partium studio fieret, maiore etiam consensu reciperetur. In hac re consilii nonnihil impertiri visum est pro captus nostri tenuitate. Videndum est, ne homines ecclesiam Dei lacerent per duo controversiarum genera. Primum est cum controversiae materia levior est, nec tanta contentione quanta circa eam excitatur digna, contradictione sola inflammata. Quemadmodum enim acute et eleganter notum est ab uno ex Patribus, unica Christi inconsutilis fuit, ac vestis ecclesiae versicolor. Unde praecipit, In veste varietas sit, scissura non sit. Differunt enim haud parum inter se unitas et uniformitas. Secundum est, cum materia quidem controversiae pondus habet, sed ad nimiam subtilitatem et obscuritatem redacta est; adeo ut ingeniosa quaedam res esse videatur potius quam solida. Videmus quandoque fieri ut quis doctus et intelligens homines imperitos de aliqua quaestione inter se litigantes audiat, atque perspicue advertat eos idem re ipsa sentiri et in unum convenire, quibus tamen ipsis nunquam dissidendi finis. Quod si hoc nonnunquam eveniat in exigua illa iudicii disparitate quae inter homines esse potest, annon credere par est Deum in coelis, qui corda scrutatur et novit, nos homines fragiles in aliquibus de quibus controversiam movemus idem revera sentire, et in ambobus benigne complacere? Huiusmodi controversiarum natura et character optime a D. Paulo exprimitur in monito illo ac praecepto quod circa illud adhibet, evita profanas vocum novitates, et oppositiones falso nominis scientiae. Creant sibi homines oppositiones quae revera nullae sunt, easque in nova vocabula effingunt et cudunt, quae tam fixa sunt et invariabilia ut, ubi sensus vocabulum regere debeat, vocabulum imperet sensui. Sunt etiam, ut controversiarum, ita unitatis species duae quae adulterinae censi possunt. Altera cum pax ignorantiae tantum implicitae innititur. Coloribus enim omnibus in tenebris bene convenit. Altera quae consuta est et sarcita ex positionibus ex diametro inter se contrariis in capitibus nimrum fundamentalibus. Veritas enim et falsitas similes sunt ferro et luto in digitis pedum imaginis quam in somnis vidit Nebuchadnezzar: adhaerere sane possunt, incorporari non possunt.

3. Iam, quatenus ad modos per quos conciliatur unitas, cavendum est hominibus ne dum unitatem religionis procurent et muniant, leges charitatis et societatis solvant et demoliantur. Inter Christianos duo tantum recipiuntur gladii, spiritualis nempe et temporalis. Uterque autem suum habet locum et suo perfungitur munere in religione Christiana propaganda et protegenda. Sed neutiquam arripiendus est gladius tertius, qui est Mahumetis aut illi similis: hoc est, ut religionem bello propagemus, aut cruentis persecutionibus vim conscientiarum inferamus, exceptis casibus scandali aperti et insolentis, blasphemiae, aut machinationis adversus statum civilem, ne dum ut foveantur seditiones, animentur coniurationes et rebelliones, gladius in manus populi transferatur, et similia. Quae omnia manifesto tendunt ad maiestatem imperii minuendam et auctoritatem magistratuum labefactandam, cum tamen omnis legitima potestas sit a Deo ordinata. Hoc enim nihil aliud est quam alteram ex tabulis legis in alteram allidere, et in tantum homines ut Christianos allidere ut interim obliti videamur quod sint homines. Lucretius poeta, cum sibi ante oculos poneret Agamemnonem filiam propriam immolantem, exclamat

tantum religio potuit suadere malorum.

Quid tandem dixisset, si et Laniena Parisiensis aut Coniuratio Pulveraria in Anglia innotuisset? Certe septies factus esset magis Epicureus et atheus quam fuit. Nam quemadmodum gladius temporalis non temere sed magno cum iudicio in casu religionis stringendus est, ita monstri simile est eum in manus populi tradi. Sibi habeant hoc Anabaptistae et huiusmodi Furiae. Certe insignis fuit illa blasphemiam, cum diceret Diabolus ascendam, et ero similis altissimo. Sed adhuc maior blasphemiam fuerit si quis Deum introducat dicentem descendam et ero similis principi tenebrarum. Quid

autem hoc ab illo differt, si caussa religionis descendat et praecipitur ad crudelia et execrabilia scelera principes trucidandi, in populorum vitas grassandi, et imperia funditus evertendi? Videtur quidem hoc perinde esse ac si quis descendente faciat Spiritum Sanctum in specie non columbae sed vulturis aut corvi, aut ex navi ecclesiae erigeret vexillum piratarum et assassinorum. Quocirca iustum est, et id ipsum necessitas temporum flagitat, ut ecclesia doctrina sua et decretis suis, principes gladio, omnesque literae seu religiosae sint seu morales, caduceo suo in barathrum inferni damnent et detrudant in secula huiusmodi facta et doctrinas iis auctoritatem aliquam tribuentes, ut magna ex parte iam pridem factum est. Certe optandum esset ut in omnibus circa religionem consiliis ante oculos hominum praefigeretur monitum illud apostoli, ira hominum non implet iustitiam Dei. Atque, ut verum dicamus, optime et prudentissime observatum est ab uno ex Patribus, profundae sapientiae viro, nec minus ingenue et sincere ab eodem prolatum et evulgatum, eos qui conscientias premi iisque vim inferri suadent sub illo dogmate, cupiditates suas subtexere illamque rem sua interesse putare.

IV. DE VINDICTA

INDICTA agrestis quaedam iusticia est quae, quo magis humana natura serpit, eo fortius legibus severis est evellenda. Etenim iniuria allata legem tantummodo violat, at reposita legem auctoritate sua plane spoliat. Certe in vindicanda iniuria aequalem se quis inimico suo sistit, in remittenda vero superiorem: regium enim est ignoscere. Equidem memini dixisse Salomonem, honori est homini offensas praeterire. Quod iam praeteriit in integrum restitui non potest, at prudentes sat habent praesentia et futura curare. Nugantur igitur et se frustra conturbant qui praeteritarum rerum satagunt. Iniuriam nemo iniuriae ipsius causa infert, verum ut ex ea lucri aliquid aut voluptatis aut honoris sibi conciliet. Cur igitur cuiquam succenseam quod se potius quam me diligit? Quod si quis ex malignitate mera sit iniuriosus, quid tum? Etiam spina et rubus pungunt et lacerant, quia natura sua. Vindictae praecipue excusationem merentur in iis iniuriis de quibus lege cautum non est. At simul prospiciat quis ut genus vindictae eiusmodi sit quod non sit legi obnoxium. Alias ipse sibi poenam conduplicat, inimicus vero lucrum facit. Sunt qui inter sumendam vindictam cupiunt ut laesi intelligant unde malum illud sibi ingruerit. Nempe generosior est iste affectus. Siquidem videntur illi non tam ipsa ultione delectari quam ut laesum facti sui poeniteat. At vili ingenio praediti et maligni instar sagittarum sunt quae per tenebras volant. Magnus dux Florentiae Cosmus acutissimum telum vibravit in amicos perfidos aut incuriosos. Legimus (inquit) et mandatum habemus ut inimicis nostris ignoscamus, at nusquam legitur astringi nos ad ignoscendum amicis. Verum spiritus Iob loquitur meliora: Numnam (inquit) de manu Dei bona accipiemus, neque mala itidem quandoque sustinebimus? Quod etiam aliquo modo de amicis dici par est. Hoc certissimum est, hominem qui vindictae studet sua vulnera refricare, quae alias, sibi relicta, sanari et consolidari potuissent. Ultiones publicae maxima ex parte prospere cedunt, quales erant propter caedem Caesaris, caedem Pertinacis, caedem Henrici Quarti magni illius Galliae regis, et aliorum complurium. At in vindictis privatis hoc minime tenet. Quin potius homines vindicativi vitam fere agunt veneficarum, quae ut aliis sunt exitiabiles ita ipsae plerumque exitum infaustum sortiuntur.

V. DE REBUS ADVERSIIS

RANDE prorsus sonabat Seneca more Stoicorum cum diceret bona rerum secundarum optabilia, adversarum mirabilia. Certe si miraculum recte ponatur illud quod naturam superat, cernuntur miracula maxime in calamitatibus. At priorem illam nico conveniat, vere magnum habere fragilitatem hominis, securitatem Dei. Sane hoc dictum in poesi fuisset tolerabilius, ubi transcendentia ista magis probantur. Ac ut verum dicamus, poetae hoc intactum non reliquerunt. Eadem fere res est quae adumbratur in portentoso illo antiquorum commento quod mysterio videtur non carere, imo et statum Christianum non obscure referre, nimium de Hercule, qui dum ad solvenda Promethei vincula proficisceretur (in Prometheo autem figura naturae humanae repraesentatur) Oceani longitudinem in poculo figulino emensus est, ubi ad vivum Christiana constantia depingitur, quae in fragili carnis testa per mundi fluctus undique circumfusos navigat. Verum ut a granditate verborum ad mediocritatem descendamus, rerum secundarum praecipua virtus est temperantia, adversarum fortitudo, quae in moralibus reputatur pro virtute maxime heroica. Quin et res prosperae ad veteris Testamenti benedictiones, adversae ad Novi beatitudines pertinent, quae et reipsa maiores sunt et clariorem divini favoris revelationem exhibent. Attamen etiam in veteri Testamento, si lyrae Davidis aures praebes, plures invenias threnos quam exultationes. Spiritus autem sancti calamus diffusius tractavit Iobi afflictiones quam faelicitatem Salomonis. Res prosperae non sine plurimis timoribus et molestiis transeunt, adversae itidem suis solatiis et spe non vacant. Videmus certe in acupictis melius placere cum imagines coloris lucidioris sunt, stamen autem telae coloris magis opaci, quam cum stamen ipsum splendidius est, imagines autem tenebrosiores. Iudicium igitur capi potest quid cordi magis volupe sit ex eo quod oculos magis delectat. Habet certe virtus simile quiddam odoramentis quibusdam pretiosis, quae fragrantissima sunt aut incensa aut tusa. Nam fortuna prospera potissimum vitia hominum indicat, adversa virtutes.

VI. DE DISSIMULATIONE ET SIMULATIONE

ISSIMULATIO est artium civilium compendium quoddam et pars infirmior. Etenim et ingenium acre et robur animi constans ad hoc requiritur, ut quis sciat quando verum proferendum sit atque id facere audeat. Itaque inter inferiores politicos reponuntur, qui magni sunt simulatores.

2. Quod discrimen bene apud Tacitum Caesarem Augustum inter et Tiberium adnotatum est. Etenim de Livia sic ait, quod esset cum artibus mariti et simulatione filii bene composita, artes imperii Augusto, simulationem Tiberio attribuens. Idem alibi hisce verbis Mucianum inducit Vespasianum ad arma contra Vitellium sumenda hortantem: non adversus Augusti acerrimam mentem, nec adversus Tiberii cautissimam senectutem insurgimus. Quare hae facultates artium civilium et simulationum sunt prorsus distinguendae. Esto igitur ut sit faelicis ita quisquam acuminis tantaeque perspicaciae, ut distinguere queat quae palam faciendae, quae occultandae, quae tanquam in crepusculo producendae, temporum etiam et personarum ratione pensitata (quae revera artes sunt politicae et civiles, ut Tacitus eas recte appellat), huic dissimulato impedimento erit. Quod si quis ad hunc iudicii et discretionis gradum ascendere non valeat, ei relinquitur, tanquam tutissimum, ut sit tectus et dissimulator. Ubi enim in singulis non datur eligere, ibi in omnibus caute insistere tutissimum est. Caecutientibus enim lente movendum. Sane ubique reperias homines rerum tractandarum peritissimos omnes fere candorem, ingenuitatem et veracitatem in negotiis prae se tulisse. Verum simul erant tanquam equi bene docti et domiti, qui subito se sistere et se vertere norant. Quod si necessitas quaedam ingruat dissimulationem profundam postulans, tunc quidem opinio et fama de bona fide et veracitate eorum praeconcepta eos reddit prorsus invisibiles.

3. Consilia et mentem tegendi aut velandi gradus sunt tres. Primus est taciturnitas, cum quis sensus animi sui premit, adeoque relinquit in aequilibrio ut in quam partem propendeat nemo facile coniecerit. Secundus dissimulatio in negativa, cum quis ex composito signa quaedam et indicia iacit se non eum esse qui revera est. Tertius simulatio in affirmativa, cum quis aperte fingit et praetexit se eum esse qui revera non est.

4. Quantum ad primum horum, taciturnitatem scilicet, ea est certe virtus confessoris. Atque profecto vir taciturnus multas audit confessiones. Quis enim garrulo et loquaci pectus suum recludet? Quod si quis famam habeat viri taciturni, facile aliorum animos reserabit, sicut aer clausus apertum sugit, atque veluti delicta confiteri non ad aliquem finem collimat qui ad res civiles tendit, sed and conscientiam sublevandam. Ita certe homines taciturni ad multarum rerum notitiam simili de causa perveniunt, dum homines non tam impertire quam exonerare animum suum cupiant. Ut paucis dicamus, mysteria silentibus debentur. Praeterea, si verum loquamur, etiam in animo, aequae ac in corpore, deformis et invenusta est nuditas, neque parvam addit reverentiam consiliis et factis hominum si minus pateant. At loquaces et futiles etiam leves sunt et creduli. Qui enim eloquitur quae scit effutiet etiam quae nescit. Ponatur igitur pro certo habitum taciturnitatis virtutem esse politicam et moralem. Sed et illud addendum est, bonum esse homini ut vultus suus linguae officium non praeripiat. Nam revelatio animi ex vultu aut gestu magnus est defectus, et quaedam quasi proditio, eo magis quod saepe numero plus notatur et fidem facit quam verba.

5. Quantum ad secundum, dissimulationem scilicet, ex necessitate quadam illa taciturnitatem sequitur. Adeo ut qui tectus esse vult dissimulator aliquatenus vel nolens evadat. Etenim astutiores sunt homines quam ut patiantur aliquem in aequilibrio se continere absque aliqua in alteram partem inclinationis suae declaratione. In quaestionibus subtilibus eum obsidebunt, et allicient, et excutient, ut, nisi obfirmato et absurdo silentio se quis muniat, necesse ei fuerit se nonnihil prodere. Quinetiam si hoc fecerit ex silentio ipso, aliquid coniecturae capient non minus quam ex verbis. Quod vero ad aequivocationes et oracula verborum attinet non poterunt illa diu valere, ita ut nemo tectus esse queat nisi aliquem dissimulationis gradum sibi indulgeat, quae nihil aliud est quam silentii quaedam appendix aut limbus.

6. Quantum vero ad tertium gradum, nimirum simulationem et professionem falsam, illam magis vitiosam et minus politicam duco, nisi forte dignus vindice nodus inciderit. Itaque perpetua consuetudo simulandi vitium est, aut ex ingenii lubricitate quadam vel timiditate ortum, aut etiam ex animi constitutione quae vitio aliquo magno imbuta est. Quod, quia occultare oportet, simulationem etiam in aliis adhibere et exercere efficit, ne forte habitus ipse intercidat.

7. Commoda simulationis et dissimulationis tria. Primum est quod oppositionem amoliatur et homines imparatos aggrediatur. Ubi enim consilia cuiuspiam evulgata fuerint, adversari veluti tuba excitantur. Secundum est quod in hominis potestate relinquit ut pedem referat et se absque existimationis suae iactura de negotio subducatur. Si quis enim se manifesta declaratione obstringit, is cuneis quasi impactis includitur: aut perendum est ei, aut turpiter desistendum. Tertium est quod ad aliena consilia detegenda viam aperiat. Etenim ei, qui sua consilia profert, non facile quis se adversarium profiteatur, verum assentabitur potius, et libertatem loquendi in libertatem cogitandi vertet. Itaque habetur apud Hispanos satis malignum adagium, dic mendacium, et veritatem erues, perinde ac si simulatio clavis esset ad secreta reseranda. Tria etiam sunt simulationis et dissimulationis incommoda, ut ex aequo res compensetur. Primum quod illa timiditatem arguant, id quod omnibus negotiis plumas vellit ne perneciter ad metam advolent. Secundum quod in ancipites cogitationes animos complurium coniciant, qui fortasse alias cooperaturi fuissent et studio suo rem promoturi, unde sine socia et amica opera ad fines suos solus quis ambulet. Tertium est (idque maximum) quod praecipuo ad actiones organo hominem privet, nimirum fide. Optimum fuerit temperamentum si quis veracitatis famam obtineat, taciturnitatis habitum, dissimulationis usum tempestivum, et facultatem simulationis, ubi opus fuerit.

VII. DE PARENTIBUS ET LIBERIS

AUDIA parentum occulta sunt, nec minus dolores eorum et metus. Illa certe verbis assequi nequeunt, hos autem proferre nolunt. Certe liberi labores humanos suaviores, verum infortunia amariora, reddunt. Curas vitae multiplicant, sed memoriam mortis mitigant. Aeternitas sobolis etiam brutis communis est, sed illa memoriae, meritorum, et operum, propria est hominibus. Atque videre sane est opera nobilissima et foundationes ab orbis profecta, quibus effigies animorum exhibere curae erat, cum corporis imaginibus destituerentur. Adeo ut posteritati maxime studeant qui posteritate carent. Qui honores in familiam suam primi introducunt erga liberos indulgentissimi sunt. Intuentur siquidem eos non tantum ut continuationem speciei suae, sed ut rerum a se gestarum haeres, ideoque ut liberos et creaturas. Gradus affectuum in parentibus erga liberos diversos saepe dispares sunt, aliquando inique, ac potissimum in matre. Unde Salomon dicit, filius sapiens laetificat patrem, filius vero stultus moestitiae est matri suae. In domo foecunda et liberorum plena cernere quandoque est unum aut alterum ex senioribus pluris aestimari, atque ex iunioribus in deliciis esse, atque ex iunioribus in deliciis esse, sed in medio fortasse aliquos quasi oblivione transiri, qui nihilominus haud raro optimae indolis evadunt. Illiberalitas parentum erga liberos suos error est plane noxius. Nam eos reddit animo degeneres, fallaciis deditos, ignobilium consortio se delectantes, magisque ad luxum propensos quando rerum copiam adepti sint. Itaque optime succedit quando parentes suam apud liberos auctoritatem tuentur, crumenam laxant. Invaluit tam apud parentes quod paedagogos et famulos mos quidem ineptus aemulationes inter fratres serendi et alendi, durante eorum pueritia. Quae saepenumero in discordias evadunt post aetatem virilem, et familias turbant. Itali non magnum ponunt discrimen inter liberos et nepotes aut cognatos, sed, modo sint e massa sanguinis, non multum pensi habent utrum sint e corpore proprio editi necne. Atque si verum dicendum sit, in natura non multum interest; adeo ut saepe videamus nepotem avunculo magis similem aut cognato quam parenti proprio, prout sanguis casu quodam derivatur. Curent parentes in tenera aetate filiorum suorum cui vitae generi illos destinant. Tum enim maxime sunt flexibiles et cerei. Neque in hac electione respiciant nimis inclinationem filiorum ipsorum, quasi illud melius arrepturi sint ad quod maxime videntur propensi. Verum est, si affectus aut aptitudo puerorum sit erga aliquod studium insignis, non expedire ut quis naturae aut indoli repugnet. Sed ut plurimum praeceptum illud sanum est, optimum elige, suave et facile illud faciet consuetudo. Fratres iuniores plerumque sunt fortunae filii, sed raro aut nunquam prosperum sortiuntur exitum quando exhaeredantur seniores.

VIII. DE NUPTIIS ET COELIBATU

UI uxorem duxit et liberos suscepit, obsides fortunae dedit. Sunt enim magnorum conatuum impedimenta, sive ad virtutem tendat quis sive ad improbitatem. Certe praestantissima (ut alibi diximus) in usum reipublicae opera et merita a viris profecta sunt prole carentibus, qui tam affectu quam fortunis rempublicam connubio sibi iunxerunt et dotarunt. Attamen rationi videatur magis consentaneum ut qui liberos relinquunt maiorum futurorum temporum curarunt, ad quae satis norunt charissima illa sua pignora oportere transmitti. Sunt tamen qui, licet liberis careant, tamen memoriae suae incuriosi sunt et cogitationes vitae tantum curriculo terminant, et tempora futura ut ad se nihil pertinentia ducunt. Imo et alii nonnulli uxorem et liberos tantum in rationibus expensarum habent. Quinetiam reperiuntur aliqui fatui avari qui gloriantur fere se liberis carere, ut habeantur tanto ditiores. Audiverunt scilicet aliquos dicentes talis quispiam est ditissimus, alios autem subinferentes at liberis compluribus oneratur quasi divitiarum hoc esset decrementum. Verum coelibatus causa maxime frequens est libertas, praesertim in quibusdam animis sibi complacentibus et phantasticis, qui omnis restrictionis sensum nacti sunt tam acutum ut cingula et periscelidas fere habeant pro vinculis et compedibus. Viri coelibes optimi sunt amici, optimi erga servos domini, servi etiam erga domini optimi, at non semper subditi optimi. Sunt enim ad fugam expediti, atque revera transfugae fere omnes sunt eius conditionis. Vita coelebs ecclesiasticis bene convenit. Non enim facile quis irriget solum si prius stagni alicuius receptaculum interveniat. Iudicibus et magistratibus res est fere indifferens. Si enim faciles sint et corruptelis dediti, servum aliquem videas uxore multis modis ad huiusmodi lucra captanda deteriorem. Quod ad milites attinet, reperio certe duces apud exercitus suos concionantes illis in memoriam redigere solere charitates uxorum et liberorum. Reperio etiam nuptiarum contemptum apud Turcas milites vulgares reddere viliores. Sunt certe porro uxor et liberi disciplina quaedam humanitatis, et caelibes, etsi saepenumero magis sint munifici et charitativi quia fortunae eorum minus exhauriantur. Sunt tamen ex altera parte magis crudeles et sine visceribus (idonei qui sint severi inquisitores), quia indulgentia et teneritudo affectuum suorum non tam saepe evocatur et excitatur. Naturae graves et consuetudine ductae, ideoque constantes, sunt plerumque uxoriae, ut de Ulysse perhibetur: vetulam suam praetulit immortalitate. Mulieres castae sunt plerumque superbae et protervae, merito pudicitiae suae elatae. Inter vincula praestantissima castitatis et obsequii uxoris erga maritum illud censeri debet, si virum suum uxor prudentem putet, quod nunquam faciet si sum inveniat zelotypum. Uxores iuvenum dominae sunt, mediae aetatis sociae, senum nutrices. Adeo ut adsit ansa ad uxorem ducendam aetatibus singulis. Inter sapientes tamen numeratus est ille, qui interrogatus quod esset tempus opportunum nuptiarum? respondit iuvenibus non adhuc, senibus non omnino. Saepe fit ut mariti deteriores bonas habeant uxores, sive hoc fiat quod hoc modo pretium addatur mariti benevolentiae per vices, sive quod uxores in patientia sua gloriantur. Hoc autem nunquam fallit, si huiusmodi mariti ab uxoribus ipsis expetiti et electi fuerunt contra consensum amicorum. Tunc enim animus iis semper adest ut stultitiae suae poenitere non videantur.

IX. DE INVIDIA

X affectibus nulli sunt qui existimantur fascinare praeter amorem et invidiam. Uterque acria progignit desideria, uterque se perniciousiter efformat in phantasias et suggestiones, atque uterque facile incendit in oculos (praecipue quando obiectum adest). Quae omnia ad fascinationem faciunt, si modo fascinatio aliqua sit. Videmus etiam Scripturam invidiam, oculi mali nomine, insignire, atque astrologos malos astrorum astrorum influxus malignos aspectus vocare. Ita ut agnosci ab omnibus videatur in invidia eiusque operatione ei aculatio quaedem et irradiatio ex oculis. Quin et nonnulli tam extiterunt curiosi ut notaverint tempora quibus ictus et percussio oculi invidi plurimum obest tum praecipue esse cum persona in quam invidia torquetur spectatur in gloria et triumpho. Etenim hoc mucronem invidiae acuit, atque insuper illis temporibus spiritus personae invisae prodeunt maxime in exteriora, unde ictui occurrunt.

2. Verum, missis istis rebus curiosis (licet non indignis quae in considerationem veniant, sed loco idoneo), tractabimus hac tria: qui sint ad invidendum maxime proclives, qui sint invidiae maxime obnoxii, et quae sit differentia inter invidiam publicam et privatam. Qui virtutis ipse expertus est, invidet virtuti alterius. Etenim animi hominum se pascunt et delectantur aut bono proprio aut malo alieno. Quique primo alimento caret, satiabit se secundo. Et qui nullo modo sperat se ad virtutem alterius pervenire posse, ipse fortunam eius libenter deprimit, ut minor intercedat disparitas.

3. Vir curiosus et se alienis rebus immiscens ut plurimum invidus est. Etenim de rebus alienis multum inquirere, neququam eo spectare possit, quod operosa sedulitas suis rebus conducatur. Itaque fieri non potest quin huiusmodi vir scenicam quandam voluptatem capiat aliorum fortunas spectandi. Neque qui rebus propriis tantum intentus est segetem invidiae multam reperiet. Invidia enim passio est cursitans et plateas terit, nec domi se continet: non est curiosus quin idem sit malevolens.

4. Viri natalibus nobiles invidiae erga novos homines notam subeunt. Etenim mutatur intervallum. Et simile est hoc deceptioni visus, cum res retrocedere videantur, aliis se promoventibus.

5. Deformes, et eunuchi, et senes, et spurii invidi sunt. Etenim qui conditionem suam emendare nullo modo potest, conditionem alterius pro viribus suis labefactabit. Nisi forte hi defectus in generosa et heroica ingenia inciderint, quae defectus proprius naturales in honoris sui incrementum vertere nitantur. Scilicet, ut fama hoc arripiat, eunuchum aut claudum tam magna perpetrasset, miraculi nimirum honore affectato, id quod event Narseti eunuchum, et Agesilao, atque Tamberlani, qui claudi fuerunt.

6. Eadem fere ratio est hominum qui e calamitatibus resurgunt. Sunt enim plerumque temporibus infensi, atque alienas calamitates tanquam suarum molestiarum redemptiones gustant.

7. Qui in plurimis excellere contendunt, levitate et gloria vana moti, necesse est ut sint invidi. Ubique enim occurrunt obiecta invidiae, cum fieri nequeat quin aliqui in tot rebus illos superent. Qui fuit character imperatoris Adriani, qui poetas, et pictores, et opifices alios in iis scilicet operibus quibus ipse praecellere gestabat, capitali quadam invidia prosequatur.

8. Postremo propinqui, et collegae, et una educati ad invidendum aequalibus, cum evehuntur, proni sunt. Etenim exprobrat hoc illis fortunam propriam, eosque quasi digito monstrat, et frequenter eorum memoriam vellicat. Quinetiam in aliorum notam haec fortunae collatio magis incurrit. Invidia autem a fama et sermonibus semper reflectitur et conduplicatur. Unde invidia Cainis erga fratrem Abelam malignior fuit, quia cum sacrificium Abelis magis acceptum Deo fuit, nemo inspexit. Atque haec de iis, qui ad invidendum proclives sunt.

9. Quantum ad illos qui invidiae magis aut minus obnoxii sunt, primo iis qui eminente virtute praediti sunt minus invidentur cum promoventur. Promotio enim eorum videtur ex debito. Debiti autem solutioni nemo invidet, sed largitioni supra meritum. Atque etiam invidia non sine comparatione est; ubi autem nullus comparationis gradus, nulla invidia. Itaque regibus non invidetur, nisi a regibus. Illud tamen observatione dignum est, personis indignis sub primum honoris sui ascensum maxime invideri, postea vero minus, ubi contra personae dignae et meritis insignes invidiam tum demum experiuntur, postquam fortunae eorum diutius duraverint. Etenim, licet virtus eorum eadem maneat, tamen minus sit illustris. Recentes enim oboriantur homines qui eam obscurant.

10. Nobiles genere minus invidiae expositi sunt cum honoribus cumulatur. Etenim nihil aliud videtur quam debitum maioribus suis repensum. Praeterea parum fortunae eorum additum videtur. Invidia autem, more radiorum solis, in clivo ardentior est quam in plano. Itaque eandem ob causam qui per gradus evehuntur minorem subeunt invidiam quam qui per saltum.

11. Qui cum honoribus suis coniunctos habent labores magnos, curas, et pericula, invidia minus laborant. Etenim existimant homines eos honores suos caro pretio emere, et misereri potius ipsorum nonnunquam incipiunt. Misericordia autem semper fere sanat invidiam. Itaque notabis plerumque ex viris politicis et honore fulgentibus magis sanos et sobrios semper querimonias fundere qualem vitam traducunt, canenes illud quanta patimur, non quod ita sentiant, sed

quo invidiae aciem retundant. Verum hoc intelligi debet de negotiis quae huiusmodi viris imponuntur, non de iis quae ipse ad se attrahunt. Nihil enim invidiam magis suscitatur quam ambitiosum et immodicum negotiorum monopolium. Nihilque e converso invidiam extinguit magis quam si quis in summis honoribus constitutus aliis officiariis inferioribus nihil detrahat. Hoc enim modo quot illi ministri sunt, tot se tegit umbraculis ab invidia.

12. Super omnia, illi invidiam in se concitant maxime qui fortunarum suarum amplitudinem insolenter et tumide ostentant, nunquam sibi placentes nisi dum potentiam suam iactent vel per pompam exteriorem, vel triumphando de adversariis aut competitoribus suis deiectis. Ubi contra viri prudentes sacrificare quandoque invidiae ament, de industria interdum permittentes se vinci in rebus quae minus eius cordi sunt. Nihilominus illud verum est, potentiae ostentationem apertam et indissimulatam (modo absit arrogancia et gloria inanis) minore invidia laborare quam si callide et quasi furtim se notae subtrahat. Etenim hoc cum fit nihil aliud facit quis quam ut fortunam insimulet, quasi ipse sibi esset conscius indignitatis sui, unde alios ad sibi invidendum stimulat.

13. Postremo, ut huic parti finem imponamus, quemadmodum in principio diximus invidiae actum aliquid habere in se ex veneficio, ita non alia est invidiae curatio quam quae solet esse veneficii et incantationis. Hoc est sortis translatio (ut vocant) et in alium remotio. Ad quem finem prudentiores ex honoratis semper in scenam introducunt aliquem in quem invidiam, in se alias incursum, derivent, quandoque in ministros et servos, quandoque in collegas et socios, aut in alios quosdam eam reiicientes. Neque ad hunc usum unquam desunt personae aliquae violentae et temerariae quae, modo potentiam et negotia agitent, ea quovis periculo mercari non dubitent.

14. Iam vero, ut de publica invidia loquamur, ea saltem aliquid in se habet boni, ubi in privata invidia nihil prorsus inest boni. Publica enim invidia instar salubris ostracismi est, qui viros magnos supra modum excrescentes coercet, unde etiam praevio est viris praepotentibus ne se nimium efferant.

15. Hec invidia, quae mala contentatio modernis linguis appellatur (et in titulo de seditionibus plenius tractabitur), est in regnis et rebuspublicis contagioni non absimilis. Etenim sicut contagio in sanas partes serpit easque corrumpit, ita etiam, quando invidia statum occupaverit vel optima reipublicae mandata et instituta, in odium vertit et graveolentiam quandam. Itaque parum proficitur intermiscendo actiones gratas et populares odiosis. Etenim hoc ipsum inbecillitatem et invidiae metum arguit, quae tanto magis nocet ut fit etiam in contagionibus quae, si tibi ab iis metuas, facilius irruunt.

16. Ac publica ista invidia magis in regum officarios et ministros involat quam in reges ipsos. Attamen ecce regulam quae vix fallit: si invidia quae ministro incumbit sit magna, causa autem parva, aut si invidia quasi generalis sit et omnes status ministros complectatur, tunc invidia (etsi occulto) regem aut statum ipsum petit. Atque haec dicta sint de publica invidia aut contentione mala, atque de eius differentia ab invidia privata, quam priore loco tractavimus.

17. Addemus etiam in genere de affectu invidiae hoc insuper, eum inter omnes affectus esse maxime importunum et assiduum. Etenim aliis affectibus excitandis subinde praebetur occasio. Recte autem dictum est invidiam festos dies non agere, quia semper materiam se exercendi reperit. Unde etiam observatum est amorem et invidiam maciem hominibus inducere, id quod alii affectus non faciunt, quoniam non continui sunt. Est etiam invidia affectuum vilissimus et pravissimus, quam ob causam proprium est attributum Diaboli qui dicitur invidus homo, qui zizanas inter triticum nocte seminavit. Quemadmodum etiam semper evenit ut invidia callide et in tenebris operetur ad praeeudicium cuiusvis rei optimae, veluti tritici.

X. DE AMORE

MORI plus debet scena quam vita. Etenim in scena amor semper comoediae praebet argumentum, quandoque etiam et tragoediae. At in vita humana multum plerunque affert nocenti, nunc ut Syrenum aliqua, aliquando ut Furiarum. Observare licet neminem ex viris magnis et illustribus fuisse (quorum extat memoria vel antiqua vel recens) qui adactus fuerit ad insanum illum gradum amoris. Unde constat animos magnos et negotia magna infirmam hanc passionem admittere. Excipere tamen oportet Marcum Antonium, imperii Romani duumvirum, et Appium Claudium decemvirum, legislatorum inter Romanos principem. Quorum prior fuit revera homo luxuriosus et voluptatibus deditus, alter autem vir fuit prudens et austerus. Unde quivis perspiciat amorem (quanquam rarius) aditum reperire posse non solum in cor apertum, sed et bene munitum, si diligenti custodia non asservetur. Abiectum siquidem et pusillimum est illud Epicuri dictum satis magnum alteri theatro sumus, quasi homo natus ad contemplationem coeli et coelestium idolum adorans minutum satageret, se submittendo, si non ori ut bruta, oculo tamen, certe ad altiora contemplanda dato. Mira res videbitur si passionis huius excessum perpendamus, ac quomodo ipsi rerum naturae et valori vero insultet, vel hoc ipso, quod hyperbole perpetua nulli rei conveniat praeterquam amori. Neque haec hyperbole solummodo in locutionis phrasi cernitur. Cum enim verissime dictum sit adulatorum principem, quocum caeteri adulescentes minores conspirant, esse unumquemque sibi ipsi profecto amator, aliquid amplius est. Nunquam enim fuit quisquis adeo superbus qui seipsum tam absurde magnificerit quam amator personam amatam. Recte itaque receptum est illud diverbium, amare et sapere vix Deo conceditur. Neque aliis tantummodo manifesta est haec phrenesis, personae autam amatae minime; sed et amatae potissimum, nisi amor sit reciprocus. Certissimum enim est amorem semper rependi aut

amore mutuo aut contemptu intrinseco et secreto. Quo magis cavendum est hominibus ab hac passione, quae non solum alias res perdit, sed et seipsam. Quae alia infert damna, belle illa exprimit poetarum fabula, eum scilicet qui Helenam praetulit Iunonis dona et Palladis amisisse. Quisquis enim amatoris affectibus nimis indulget, et divitiis et sapientiae nuncium remittit. Habet haec passio aestus suos in ipsis temporibus quibus animus maxime mollis est et infirmus, nimirum in rebus prosperis aut adversis, quanquam hoc posterius minus forsitan observatum fuerit. Utraque enim tempestas amorem accendit, redditque flagrantiore, unde evincitur esse stultitiae proles. Optime illi qui si amores omnino nequeant extrudere, eos tamen in ordinem redigunt, et a rebus seriis vitaeque negotiis segregant. Si enim illis amor se immisceat, turbat omnia, hominesque eo compellit ut fines suos recta petere non possint. Quicquid in re sit, viri militares amoribus dediti sunt, opinor non aliter quam vino. Poscunt enim plerumque pericula compensationem voluptariam. Inest ingenio humano motus quidam arcanus et tacita inclinatio in amorem alioem, qui si non insumatur in unum vel paucos, naturaliter se diffundit in plures, atque homines reddit humanos et charitativos, quemadmodum videre licet nonnunquam in monachis. Amor coniugalis genus humanum creat, amor socialis perficit, amor vero lascivus inficit et dehonestat.

XI. DE MAGISTRATIBUS ET DIGNITATIBUS

IRI in magistratu collocati ter servi: servi principis vel politiae, servi famae, et servi negotiorum. Adeo ut libertate neutiquam fruantur, nec in personis, nec in actionibus, nec in temporibus suis. Mirum cupiditatis genus potestatem appetere, libertatem amittere, vel potestatem in alios ambire, potestatem in seipsum exuere. Ascensus ad dignitates arduus est, et per labores pervenitur ad labores maiores. Saepe quoque indignitatibus non vacat, atque per indignitates pervenitur ad dignitates. Statio in dignitatibus res lubrica est, atque regressus aut praecipitium est aut saltem eclipsis, quae et ipsa triste quiddam et melancholicum, cum non sis qui fueris, non esse cur velis vivere. Imo nec regredi datur, etiamsi quis cupiat. Neque regredi volunt homines, cum ratio postulat ut id facerent. Verum impatientes manent vitae privatae, etiam cum senectus aut infirmitas ingruit, quae umbram et otium postulant, sicut oppidani senes qui ante ostium sedere volunt, licet se eo pacto derisui exponant. Sane viris in magistratibus politis opus est ut aliorum opinionem mutentur, quo seipsos beatos putent. Nam si iudicent ex sensu proprio, nihil huiusmodo reperient. verum quando secum cogitent quid alii de ipsis sentiant, et quam liberent alii conditiones cum illis permutare vellent, tum demum beati sunt tanquam rumore tenus, cum intus fortasse contrarium experiantur. Siquidem dolores suos primi omnium sentiunt, licet culpas suas omnium novissimi. Certe viri potestatibus sublimes ipsi sibi ignoti sunt. Et dum negotiis distrahuntur, tempore carent quo sanitati aut corporis aut animae suae consulant.

Illi mors gravis incubat,

Qui notus nimis omnibus

Ignotus moritur sibi.

2. In potestatibus licentia magna datur et boni et mali. Quorum posterius pro maledicitione habendum. In malis enim optima conditio est nolle, proxima non posse. Certe potentia bene merendi verus est et legitimus ambitionis finis. Etenim bene cogitare, licet Deo acceptum sit, tamen versus homines non multo melius est quam bene somnare, nisi in actum producat. Id autem fieri non potest sine munere aliquo publico et potestate, veluti solo superiore et elevato. Merita et opera bona sunt veri fines laborum hominis, atque eorundem conscientia perfectio humanae quietis. Et conversus Deus, ut aspiceret opera quae fecerunt manus suae, vidit quod omnia essent bona nimis. Tum sequitur Sabbatum. In munere tuo perflugendo propone tibi exempla optima. Imitatio enim globus est praeceptorum. Et post tempus aliquod propone tibi exemplum proprium, et in teipsum stricte inquiras num non melius inceperis quam perstiteris. Neque rursus exempla eorum negligas, qui eodem munere praviter functi sunt, non ut teipsum eorum memoriam carpendo vendites, sed ut monearis quid evitare debeas. Institue igitur reformationem, sed absque elatione tui ipsius aut scandalo priorum temporum et personarum. Hoc tamen tibi constitutum sit, exempla praeclara non minus introducere quam imitare. Retrahe res ad primam earum institutionem, et circumspicias in quibus, et quibus modis, degeneraverint. Attamen utrunque tempus consulas: tum antiquius, ut cognoscas quid optimum fuerit, tum recentius, ut notes quid fuerit aptissimum. Contende ut quae agis pro potestate tanquam regulis quibusdam cohibeantur, ut hominibus tanquam digito monstres quid illis sit expectandum. Neque tamen nimium sis pertinax aut peremptorius, atque semper cum a regula recesseris quid sit quod agas diligenter expone. Muneris tui iura constanter tueare, neque propterea lites te iurisdicitione facile move. Atque ita te geras ut potius iura tua assumas et exerceas tacite et de facto, quam ut quaestiones de iis cum strepitu suscites et agites. Iura etiam inferiorum munerum tibi subornitorum defende, ac ne destitue, tibi que maiori honori ducas rerum summas praescribere quam in omnibus satagere. Amplexere, imo invita qui tibi adiumento sint et informationi ad muneris tui executionem, neque abige eos qui operam suam ad hoc tibi deferunt tanquam se ingerentes, sed potius cum favore eos allicias et recipias.

3. Vitia in auctoritate utenda et exercenda sunt praecipue quatuor: mora nimia, corruptela, asperitas, et facilitas. Quantum ad moras, faciles aditus praebe; tempora praestituta serva; inchoata quae sunt perface; neque negotia nova intermisce nisi urgeat necessitas. Quantum ad corruptelas, non solum manus tui ipsius et tuorum liga ne munera

accipiantur, sed et iam manus supplicantium, ne ea offerantur. Prius horum praestat certe integritas adhibita, verum ea ipsa praedicata et ex professo, idque cum detestatione corruptelarum etiam posterius assequitur. Neque tantum culpam, verum etiam suspicionem devita. Quicumque mutabiles sunt, et manifesto alterantur absque causa manifesta, iniiciunt suspicionem de corruptelis. Itaque perpetuo cum ab opinione tua quam declarasti, aut processu quem incepisti, deflectas, ingenue hoc ipsum profiteri, simul et causas quae te ad hoc commoverunt sedulo declares et inculces, neque rem suffurari te posse credas. Servus gratosus et apud dominum potens, si non extet aliqua favoris causa manifesta, reputatur plerunque nihil aliud quam via obliqua ad corruptelas. Quantum ad asperitatem, invidiam et malevolentiam parit illa, nihil inde metens. Severitas siquidem metum incutit, asperitas odium parit. Etiam reprehensiones de loco superiore graves esse debent, non contumeliosae. Quantum ad facilitatem, ea corruptelis etiam deterior est. Corruptelae enim interdum et subinde tentantur, quod si quis importunitati pateat, aut respectibus levioribus ducatur, haec ei ubique aderint. Sicut ait Salomon, personas respicere non est bonum. Talis enim offendet pro buccella panis.

4. Verissimum sane quod a veteribus dictum est, magistratus virum indicat. Alios autem indicat in melius, alios in peius. Omnium consensu capax imperii, nisi imperasset inquit Tacitus de Galba. Contra de Vespasiano idem, solus imperantium Vespasianus mutatus in melius, licet alterum intelligat Tacitus de arte imperatoria, alterum de moribus et affectibus. Signum est luculentissimum indolis generosae si quis honoribus emendetur. Est enim honor, aut saltem esse debet, locus virtutis, atque quemadmodum in natura corpora moventur rapide ad locum, placide in loco, ita virtus in ambitu violentior est, in honore adepto sedatior. Ascensus omnis ad dignitatum fastigium incedit tanquam per scalam graduum flexuosam. Atque, si factiones valeant, bonum fuerit alteri parti adhaerere dum quis honorem scandat, at se ad aequilibrium reducere postquam eundem fuerit confectus. Memoriam praedecessoris tui illaesam conserva. Hoc si non feceris, debitum tibi hoc a successore tuo rependetur. Collegas etiam amice tracta, et potius advoca cum illud minime expectent quam exclude cum consentaneum fuerit eos advocari. Ne sis loci tui nimis memor, aut crebram de eo mentionem facias in quotidianis sermonibus aut conversatione privata, sed potius pradicetur de te alius prorsus vir est cum sedet et munus suum exercet.

XII. DE AUDACIA

N scholis tritum est dicitur, nec tamen sapientis observatione indignum. Interrogatus olim Demosthenes quanam prima oratoris virtus, respondit actio. Quae secunda? Actio. Quae tertia? Itidem respondit actio. Ipse dixit qui rem optime noverat, nec tamen in eo quod laudabat multum naturae debebat. Mira certa res, illam oratoris partem quae non ultra corticem penetrat et histrionis potius virtus censenda est quam oratoris, in locum tam sublimen supra nobiliores illas partes, inventionis, elocutionis, et caeterarum extolli, imo quasi omne tulisset punctum, pene solam praedicari. Sed in promptu ratio est. Inest enim natura humana plerunque plus stulti quam sapientis. Unde et facultates eae, quibus capitur pars illa in animis mortalium stulta, sunt omnium potentissimae. Huic mire convenit, et quasi parallela est, audacia in negotiis civilibus. Quid in istis primum? Audacia. Quid secundum? Quid tertium? Audacia. Attamen utcunque ignorantiae et sordidi ingenii proles est audacia, caeterisque civilis scientiae partibus longe impar. Sed nihilominus fascinat et captivos ducit eos qui vel iudicio infirmi sunt vel animo timidiore. Tales autem sunt hominum pars maxima. Quin et sapientibus ipsis, cum animis vacillent, vim iniicit. Idcirco videmus audaciam in democratiis plurimum valuisse, apud senatores vero et principes certe minus. Imo quando primo rebus gerendis admoventur audaces, plus possunt quam postea. Nam male pollicita praestat audacia. Sane quemadmodum interveniunt aegyptiae qui corpori naturali mederi profitentur, sic et corpori politico non desunt homines qui curationes vel difficillimas suscipient. Quibus forsitan in paucis aliquibus experimentis faeliciter successit, sed, cum scientiae principia non gustarint, saepe excidunt. Imo videre est nonnunquam in hominem audacem miraculum illud Mahometis edentem. Populo persuasit Mahometes se collem ad secum evocaturum, atque a summo eius iugo preces pro legis suae cultoribus oblaturum. Populus magna frequentia convenit. Collum ut ad se veniret iterumque iterumque vocavit Mahometes. Sed cum collis immotus maneret, ille (nihil omnino pudentis) inquit si collis ad Mahometem accedere nolit, ad collem ibit Mahometes. Sic et istiusmodi homines, quando ingentia quaedam in se susceperunt turpissimeque in iis defecerunt, tamen (si ad ipsum audaciae culmen pervenerunt) lusu rem excipient et se vertent, et nihil aliud. Hominibus profecto magno iudicio praeditis ludibrio sunt audaces, imo et apud ipsum vulgus audacia aliquid ridiculi. Nam si risus obiectum sit absurditas, ne dubites quin magna audacia semper secum habeat aliquid ridiculi. Neque fere iucundius est spectaculum quam videre in audace oris confusionem. Vultum enim tunc nanciscitur in se reductum, sed deformiter. Nec aliter fieri potest. Nam in verecundantibus fluunt paulatim refluantque spiritus. Sed audaces, quando tale quidpiam illis contigit, attoniti haerent, ut fit in schacciae ludo, quando non vincitur collusor sed torpet tantum motus. Atqui hoc postremum satyrae aptius quam seriae observationi. Illud vero animadvertendum, audaciam semper caecam esse. Discrimina enim et obstacula nulla videt. Quare in deliberando nocet, in exequendo iuvat. Adeo ut, si audaces tuto adhibere velis, summum illis imperium non deferas. Secundae classi annumerentur, et ab aliis regantur. Nam in consiliis capiendis pericula ante oculos habere bonum est, in executione autem oculos claudere oportet, nisi pericula valde magna fuerint.

XIII. DE BONITATE ET BONITATE NATIVA

BONITATEM eo sensu accipio ut sit affectus qui hominum commoda studeat et bene velit, quam eandem Graeci philanthropiam vocant. Humanitatis autem vocabulum (prout vulgus ea utitur) levius aliquanto est atque angustius quam ut vim eius exprimat. Bonitatem scilicet appello affectum et habitum, bonitatem autem nativam inclinationem. Bonitas vero inter omnes virtutes atque animi dignitates facile primas obtinet, cum sit ipsius divinae naturae adumbrata quaedam effigies et character. Qua e rebus sublata, homo animalis nihil aliud fuerit quam res inquieta, scelestas, misera, imo species quaedam noxiorum vermium. Bonitas moralis virtuti illi theologicae charitati respondet. Neque excessum quidem capit, aberrationem autem patitur. Immodica potentiae cupiditas angelos coelo deturbavit. Immodica scientiae cupiditas hominem Paradiso expulit. At in charitate non datur excessus, neque per eam aut angelus aut homo unquam periculum subire possit. Inclinationem autem ad bonitatem, altis defixa radicibus, naturae humanae insidet. Quae si benefaciendi materia aut occasione destituta non inveniat quo se exerceat in homines, deflectet certe in brutas animantes. Quod in Turcis, gente utique saeva et fera, videre est, qui nihilominus erga bruta animalia misericordes sunt, et eleemosynas canibus et avibus distribuunt. Adeo ut (referente Busbequio) aurifex quidam Venetus Byzantii agens vix furorem populi effugerit quod avis cuiusdam rostri oblongi fauces inserto baculo diduxisset. Neque tamen erroribus suis vacat bonitas haec et charitatis virtus. Nequam apud Italos iactatur proverbium, tanto buon, che val niente, adeo bonus, ut ad nihil bonus. Neque subveritus est Nicholaus Macciavellius literis concedere, idque disertis fere verbis, fidem Christianam homines probos et innocentes in praedam tyrannorum iniquitati dedisse. Quod ideo pronuntiavit quia nulla usquam lex, nulla secta aut opinio, tam in immensum extulit bonitatem quam religio Christiana. Quo melius itaque, extra scandali adeoque periculi ictum et minas, tuti consistentes, operae precium erit nosse errores qui nos a recto tam insignis habitus tramite transvorsos agant. Ita aliorum bono studeas, ne te illorum interea aut vultibus aut voluntatibus mancipio dedas. Illud enim facilitatis atque mollitiei indicium est, quae honestam mentem in vincula captivam abducit. Neque proicias Aesopi gallo gemmam, cui gratius et feliciter cederet granum hordei. Dei exemplum in hac re pro praecepto sibi sit, ille pluvia sua rigat, sole suo irradiat iustos iuxta ac iniustos. Non tamen omnes ex aequo aut opum imbre compluit aut honorum virtutumve splendore illustrat. Communia quidem beneficia cuivis sunt communicanda, peculiaris vero paucis et cum delectu. Cave autem, ne dum effigiem sculpas archetypum destruas. Theologia quippe amorem nostri ipsius pro archetypum statuit, amorem proximi pro imitamento. Vende omne quod habes atque elargire pauperibus, et sequere me. At noli omne quod habes vendere, nisi venias et sequaris me. Hoc est, nisi eiusmodi vitae institutum ingrediaris in quae, aequae ex parvis opibus ac ex magnis, poteris aliis benefacere. Secus dum rivus alis, fontem exhauris. Neque interea habitus tantum bonitatis reperitur ad rectae rationis normam applicatus, sed etiam in quibusdam hominibus reperitur indoles naturae ad eam propensa, uti e contra in aliis naturalis quaedam malignitas. Sunt enim qui ex ingenii proprii instinctu adversentur aliorum bonum. Et levius quidem malignitatis genus in morositatem cedit, aut perversitatem, aut praecipitem opponendi et se in singulis difficilem praebendi libidinem, et similia. Gravius tamen illud atque altius ad invidiam producitur meramque malitiam. Huiusmodi homines in alienis calamitatibus fere florent, easque semper aggravant. Non digni certe qui conferantur canibus illis qui Lazari delinguebant ulcera, sed muscis quae cruda quaeque et excoriata infestant. Non paucos reperias misanthropos, quibus volupe est deducere homines ad suspendii ramum, neque tamen arborem habent in hortis suis qualem Timon habuit. Ingenia ita disposita non iniuria vocare licet humanae naturae vomicas et carcinomata. Sunt tamen haec ligna accommodatissima e quibus fiant Mercurii politici, similia lignis incurvis quae bene navigiis extruendis conveniunt, iactationi destinatis, non autem aedibus quae immotae manent. Partes autem et indicia bonitatis sunt plurima. Si quis se erga hospites et peregrinos benignum humanumque praebet, arguit se mundi civem, sibi que cor esse non instar insulae caeteris terris avulsae, sed continentis quae illis coniungitur. Si compatiatur afflictis, nobilitat sua praecordia, quae non secus atque celebrata illa arbor per sua vulnera balsamum exudat. Si facilis offensas remiserit, et delictorum gratiam fecerit, mentem indicat in alto positam esse, supra iniuriarum iactum et tela. Si pro modicis beneficiis gratum se exhibeat, argumento est pluris se aestimare hominum animos quam sarcinas. Supra omnia, si supremum illum sancti Pauli apostoli perfectionis fastigium sit consecutus, ut devoveat se atque anathematizat a Christo propter salutem fratrum, indicio est proxime illum accedere ad naturam divinam, et quodammodo Christo ipsi conformari.

XIV. DE NOBILITATE

E nobilitate primum agamus ut est portio reipublicae, deinde ut est conditio hominum particularium. Monarchia, in qua nulli prorsus nobiles semper pura est et absoluta tyrannis. Cuiusmodi est imperium Turcicum. Dignitatem enim regalem diluit nobilitas et vulgi oculos a prosapia regia aliquantulum avocant. In democratia vero proceres interdum non desiderantur. Imo status ille popularis multo pacatior est atque minus factionibus et turbis obnoxius ubi non sunt stirpes nobilium. Illic enim in res ipsas oculi hominum coniciuntur, non in personas, vel si omnino in personas, id fit tanquam in maxime idoneas rebus gerendis, minime vero ut ratio habeatur insignium aut imaginum. Helvetiorum rempublicam satis florentem videmus, licet religionis pagorumque diversitas obstare videatur. Utilitas enim apud illos valet, non dignitas. Illa gubernandi forma qua confederatae Belgarum provinciae utuntur certe eminent. Ubi enim paritas admittitur, ibi et consilia ineuntur aequabilius et tributa penduntur alacrius. Nobilium potentia et auctoritas in monarchia principi ipsi impertit splendorem, sed potestatem imminuit. Populi vero animos auget, fortunas illorum

deprimit. Bene se res habet cum nobiles non sunt potentiores quam aut imperii aut iustitiae ratio postulat. In eo tamen dignitatis gradu sustineantur ut insolentia popularis illorum reverentia, tanquam obice, retundatur, antequam in regalem maiestatem se effundat. Rursus numerosa nobilitas, quae plerunque minus potens est, statum prorsus depauperat. Hinc enim profusae expensae, atque insuper, cum necesse sit tractu temporis complures ex nobilibus indigos fieri, sequitur divortium quoddam sive malum temperamentum inter honores et pecunias.

2. Quod vero ad nobilitatem spectat in personis particularibus, venerationem certe habet videre castellum aut aedificium antiquum quod nulla ruina invasit, aut etiam annosam et proceram arborem solidam et integram. Quanto magis intueri antiquam nobilem prosapiam a fluctibus et procellis temporis illaesam. Nobilitas enim nova regiae potentiae opus est, antiqua vero temporis solius. Qui ad nobilitatis fastigium primi evehuntur virtutum claritudine plerunque posteris eminent, sed innocentia minime. Ad honores enim raro ascenditur nisi per mixturam bonarum et malarum artium. Aequum vero est ut virtutum suarum memoria usque ad posteros permanet, vitiorum vero una cum ipsis moriatur. Natalium splendor industriam plerunque minuit, atque qui minus est industrius alienae invidet diligentiae. Ad quod accedit, quod non datur quo possint ulterius nobiles promoveri. Qui vero in eodem loco haeret dum alii ascendunt, invidiae stimulis vix carebit. Contra nobilitas passivam invidiam omnino lenit, eo quod nobiles in honorum possessione nati videntur. Sane reges, quibus nobiles adsunt prudentes et capaces, negotia sua mollius fluere sentient, si eos potissimum adhibeant. Etenim erga huiusmodi proceres populus magis propendet, utpote natos quodammodo ad imperandum.

XV. DE SEDITIONIBUS ET TURBIS

AGNI refert ut pastores populi prognostica tempestatum politicarum sciant. Quae tunc maximae sunt cum res vergunt ad aequalitatem, non secus ac naturales tempestates circa aequinoctia invalescunt. Quemadmodum autem saepe videre est flatus ventorum cavos et veluti e longinquo, quin et similiter maris tumores occultos, ante procellam, idem evenit ingruentibus procellis politicis:

Ille etiam caecos inflare tumultus

Saepe monet, fraudesque, et aperta tumescere bella.

2. Famosi libelli, et licentiosi et mordaces sermones in status scandalum cum passim volitant et increbescunt, similiter novarum rerum rumores mendaces in regiminis dedecus undique iactati, et avide a populo excepti, sunt certe inter prognostica seditionum. Quo stemmate deducta sit fama, cum Virgilius depingeret, Gigantum sororem eam esse ponit:

Illam terra parens, ira irritata deorum,

Extremam (ut perhibent) Coeo Enceladoque sororem

Progenit

quasi famae fuissent seditionum praeteritarum reliquae. Verum sunt illae non minus seditionum futurarum praecursatrices. Recte tamen utcunque notatum est, inter seditiosos tumultus et seditiosos rumores nil aliud fere interesse nisi qualis est discrepantia inter fratrem et sororem, masculum et foeminam. Praesertim, si eo usque ingravescat malum ut actiones status laudatissimae, quae merito plausum vulgi mererentur et populi studia conciliare deberent, in deteriorem partem traducantur et sugillantur. Hoc enim invidiae molem grandem demonstrat, ut recte ait Tacitus conflata magna invidia, seu bene su male gesta premunt. Neque propterea sequitur quod famae istae inter turbarum signa numerentur, ideo earum suppressio severior remedium contra turbas praestare intelligeretur. Nam ut plurimum contemptae facilius evanescent, et conatus sedulus eas coercendi nihil aliud fere efficit quam ut durent magis.

3. Item illud genus obsequii in exequendis iussis de quo loquitur Tacitus pro suspecto habendum: erant in officio, sed tamen qui mallent mandata imperantium interpretari quam exequi. Mandata discutere, detractare, cavillationibus eluere, quid aliud sunt quam iugum iactare et inobedientiam tentare? Praesertim ubi in istis disputationibus circa mandata, qui a parte mandatorum stant, loquuntur timide et molliuscule, qui autem adversantur audacius et contumacius.

4. Etiam (ut bene notat Macchiavellius) cum principes, qui se pro parentibus communibus gerere deberent, factioni alicui se adiungent, idem fit ac cum lembus inclinatione nimia in alterum latus evertitur. Hoc temporibus Henrici tertii Gallorum regis confirmatum est. Ipse enim a principio in ligam pro extirpandis Protestantibus se recipi voluit. At paulo post eadem liga contra ipsum regem vertit. Cum enim auctoritas principis fit causae cuiuspiam tanquam accessoria, et fortior insurgit aliqua obligatio quam vinculum imperii, reges incipiunt de possessione auctoritatis suae deiici.

5. Porro cum discordiae, et duellae, et factiones palam et audacter se ostentant, indicio est reverentiam erga principem exui. Motus enim procerum debent esse sicut motus planetarum sub primo mobile (iuxta opinionem receptam), qui rapide quidem circumferuntur secundum motum primi mobilis, leniter autem renituntur in motu proprio. Quare si viri primores et nobiles propriis motibus violenter rapiantur, et (ut scite Tacitus) liberius quam ut imperantium

meminissent, orbes perturbari manifestum est. Reverentia enim id ipsum est quo reges a Deo accinguntur, qui eam aliquando disrumpere minitatur, solvam cingula regum.

6. Rursus, cum aliqua ex quatuor imperii columnis concutatur aut labefactetur (quae sunt religio, iusticia, consilium, opes), tum serenitas precibus imploranda est. Sed mittamus haec prognostica seditionum (circa quae nihilominus intervenent nonnulla quae iis tractandis maiorem lucem praebere possint in sequentibus), et primo de materia seditionum, postea de earum caussis et flabellis, ultimo de remediis nonnihil dicamus.

7. Materiam seditionum expendere res est consideratione dignissima. Tutissima enim via seditiones evitandi (si tempora patiantur) est ut ipsam materiam e medio tollamus. Si enim fomes flammae paratis sit, scintillae quae incendium facient ex qua parte emicare possint nemo facile dixerit. Seditionum materia duplex est, magna inopia et praesentium rerum taedium. Certissimum est tot esse pro turbis vota quot sunt hominum res attritae et decoctae fortunae. Unde illa Lucani observatio de statu imperii Romanae paulo ante bellum civile:

Hinc usura vorax rapidumque in tempore foenus.

Hinc concussa fides, et multis utile bellum.

8. Hoc ipsum multis utile bellum certum est indicium status ad commotiones et turbas dispositi. Tum si primorum hominum indigentia ac res accisae cum summa plebis inopia et paupertate iungantur, periculum imminet grave. Rebelliones enim quae a ventre ortum habent pessimae. Quantum vero ad alienationes animorum et taedium rerum praesentium, sunt certe illa in corpore civili instar humorum maligniorum in corpore naturali, qui ad calorem praeternaturalem colligendum et inflammationes apti sunt. Nemo autem principum sui periculi magnitudinem metiatur ex eo, quod iusta sint aut iniusta illa quae animos populi alienant. Hoc enim esset vulgus rationis nimium capax putare, qui suo saepe recalcitrant commodo. Neque etiam ex hoc quod gravamina ex quibus invidia oritur grandia sint aut exigua. Malevolentiae enim ex omnibus istae periculosissimae sunt, ubi plus timetur quam sentitur. Dolendi modus, timendi non item. Praeterea in maximis oppressionibus ea quae patientiam irritant etiam animos frangunt. At in timoribus dispar est ratio. Neque rursus princeps aut status alienationem animorum et invidiam grassantem minus pendat, quod aut saepius aut diutius illa fastidia animorum aestuarunt, neque quicquam inde detrimenti respublica cepit. Verum enim licet sit quod non omnis vapor in procellam desinat, ita vere dici potest ex altera parte, quod procellae, licet saepius pertranseant, tandem glomerantur et ruunt, atque secundum adagium illud Hispanicum, funiculus in fine levissima tensione rumpitur.

9. Caussae seditionum hae sunt: in rebus religionis innovata, tributa et census, legum et consuetudinum mutatio, immunitatum et privilegiorum violatio, oppressio universalis, indignorum ad honores et magistratus promotio, alienigenae, caritas annonae, milites incuriose dimissi, factiones factae desperatae. Quicquid denique populum offendit, simulque eos in caussa communi unit et conspirare facit.

10. Quantum ad remedia. Preservativa quaedam confuse et in genere possunt assignari, de quibus disseremus. Curatio autem legitima morbo particulari aptari debet. Itaque consiliis potius quam praecepto reliquenda.

11. Primum contra seditiones remedium et praeventio haec est, omni cum opera et diligentia caussam illam seditionum materialem, de qua dimixus amovere. paupertatem intelligo civium et inopiam. Cui inservit commercii rationes bene liberare et bene librare, artifices et manufacturas introducere et fovere, desidiam et otium profligare, luxum et profusionem sumptuariis legibus coercere, solum et agros cultura lucrosissima subigere, rebus venalibus pretia iusta imponere, census et tributa moderari, et similia. In genere praecavendum ut incolarum multitudo (temporibus scilicet pacis, quando gladius nihil demetit) regni proventus, quibus ali possit, non excedat. Neque incolarum multitudo utrum superflua sit necne capitum numero solum censenda est. Sunt enim pauciores qui multum profundunt et parum lucrantur, plus illi atterent statum quam multo plures qui maiore parsimonia degunt, pecunias autem congerunt. Nobilium igitur et eminentioris dignitatis hominum numerus auctus, magis quam pro analogiae plebeiorum, celeriter statum depauperat. Quod etiam facit clerus numerosis. Illi enim sorti reipublicae nihil addunt. Idem quoque fit, cum plures in literis educantur quam quibus victum suppeditare possint vocationes civiles.

12. Neque praetereundum est quod, cum omne publicae opulentiae augmentum ab exteris nationibus lucriferi necesse sit (quicquid enim alicubi adicitur, alibi detrahitur), tria tantum esse quas gens genti vendit, materiam mercium, manufacturam, et vecturam. Quae quidem tres rotae, si recte progrediantur, aestus divitiarum erunt uberiores. Saepius autem contingit illud de quo loquitur poeta, materiam superabit opus, nempe ut manufactura et vectura materiae pretium excedat, et statum magis locupletet. Manifesti sunt huius rei testes inferioris Germaniae populus, qui quidem fodinas, non subterraneas sed supra terram prae omnibus gentibus habent ditissimas.

13. Nihil autem prius debet esse aut consultius quam ut videat magistratum prudentia, nec pecuniarum thesauri apud paucos recondantur. Aliter enim facile fuerit rempublicam inter magnas opes fame perire. Nummus autem instar fimi non fructificat, nisi per terram dispergatur. Hoc praecipue efficitur supprimendo, aut saltem coercendo, voragines illas foeneris, monopoliorum, et latifundiorum in pascua conversorum, et similium.

14. Quantum ad sedandas animorum offensiones, aut saltem ad amolienda ea quae ab iis proveniunt pericula, duo sunt in omni statu (ut notum est) subditorum genera, proceres et plebes. Quaevis harum partium sola, si infensa sit, non magnum subest periculum. Tardi enim sunt populi motus, nisi a nobilibus incitentur. Nobiles autem invalidi, nisi vulgus sua sponte ad motus aptum et praedispositum sit. Tum periculum revera ingruit, cum potentiores expectent dum aquae moveantur apud vulgus, ut ita demum animos exulceratos prodere possint. Fingunt poetae coelicolas Iovem ut vincerent coniurasse. Quod ubi Iupiter accepisset, Minervae consilio Briareum centimanum accersivit, ut in suppetias ei veniret. Proculdubio hoc emblemata monarchas monet quam tutum et salutare sit eis plebis studia conciliare et retinere.

15. Licentiam nonnullam, sed moderatam, animis gravate affectis et malevolis indulgere, ut ebulliant eorum dolores et in fumos abeant (modo insolentia absit et audacia) utile sane est. Qui enim humores ad interiores partes retrovertit, et vulnus in viscera sanguinem refundere compellit, ulcera mortifera et exitialia apostema inducit.

16. Ad molliendos exacerbatos et malevolos animos, partes Epimethei etiam ad Prometheum rite transferri possint. Neque enim reperitur remedium utilius. Ubi mala et aerumnas evolare sensissit, operculum vasi festinus imposuit, et in imo dolii spem reservavit. Certe, politice et artificiose spem nutrire et iniicere, ac homines a spe alia in aliam circumducere, ex fortissimis est contra venenum malevolentiae antidotis. Neque certius est indicium prudentis regiminis et rerum administrationis, quam ubi homines spe continere possit, cum satisfaciendi copia non datur, atque ubi res tam provide tractantur ut nullum malum ita peremptorie imminere videatur, quin aliqua se ostendat spei rima ad evadendum. Quod eo minus difficile factu est, quia tam privatis hominibus quam factionibus sibi ipsis adulari insitum est, aut saltem ostentare in gloriam suam quod non omnino credunt.

17. Trita sane est sed praecellens periculorum, quae malevolentiae minantur, cautio, ut praevideatur ne sit caput aliquod ad quod populus infensus et exacerbatus confluere, et sub cuius praesidio in corpus aliquod coire, possit. Caput ego illum dico et ducem idoneum qui nobilitate et existimatione celebratur, quique apud malevolos acceptus est et gratosus, atque ad quem ora et oculos convenerunt, quique etiam ipse in rebus suis privatis censetur offensus. Quod genus virorum aut statui conciliandum est, idque non perfunctorie sed solide, aut per alium aliquem ex iisdem partibus retundendum, qui illi alteri se opponat atque gratiam popularem in diversa trahat et secet.

18. Ubique hoc obtinet quod factiosas potentias et coitiones, quae contra gubernatorem imperii frontem contrahunt, inter se committere, aut saltem diffidentiam inter eas seminare, remedium haud contemnendum sit. Etenim male admodum agitur cum republica si illi qui erga imperium bene affecti sunt discordiarum pleni existant, qui vero infensi et maligni arcte coniungantur.

19. Adnotavi saepius ingeniosa et arguta dicta, quae principibus improvisio exciderunt, nonnunquam scintillas ad seditiones iniecissee. Exitiale sibi vulnus inflixit Caesar eo dicto, Sylla nescivit literas, dictare non potuit. Spem enim omnem illud verbum praescidit quam homines imbiberant, aliquando eum dictaturam depositurum. Perdidit seipsum Galba eo dicto, legi a se militem, non emi. Inde enim milites de donativis desperarunt. Probus item propter eam vocem interiit, si vixero, non opus erit amplius Romano imperio militibus. Etenim ob haec verba milites animum desponderunt. Sunt et alia haud pauca eiusdem generis. Interest sane principibus in rebus ambiguis et temporibus anxiis ut caveant quod dicant, praesertim in concisis his sententiis quae veluti spicula volitant, et ex secreto pectoris eorum emissa putantur. Longiores enim et productiores sermones obtusi sunt et minus notantur.

20. Postremo, in omnes eventus habeant circa se principes personas nonnullas militia et fortitudine spectatas ad reprimendas seditiones in primis motibus. Hoc enim si desit, magis trepidare solet in aulis principum cum turbae primo erumpunt quam par esset. Et status eo genere periculi laborat quod Tacitus illis verbis innuit, atque is habitus animorum fuit ut pessimum facinus auderent pauci, plures vellent, omnes paterentur. Isti autem militares viri fidi omnino esse debent et bonae existimationis, potius quam factiosi aut populares, et cum caeteris proceribus bene comparati. Aliter remedium morbo gravior.

XVI. DE ATHEISMO

INUS durum est credere portentosissimis fabulis Alcorani, Talmudi, aut legendae, quam credere huic universitatis rerum fabricae mentem non adesse. Itaque Deus nunquam edidit miraculum ad atheismum convincendum, quoniam opera eius ordinaria huic rei sufficiunt. Verum est tamen parum philosophiae naturalis homines inclinare in atheismum, at altiore scientiam eos ad religionem circumagere. Etenim intellectus humanus, dum causas secundas intueretur sparsas, interdum iis acquiescere possit, nec ulterius penetrare. Verum cum tandem catenam earum connexarum inter se et confoederatarum contemplari pergat, necesse habet confugere ad providentiam et deitatem. Imo et illa schola quae praecipue accusatur atheismi, si quis vere rem introspiciat, religionem demonstrat clarissime, nempe schola Leucippi, Democriti, et Epicuri. Etenim longe verisimilius est quatuor elementa mutabilia et unam quintam essentiam immutabilem, recte ab aeterno locata, opus Deo non habere, quam exercitum atomorum et seminum infinitorum sine ordine fortuito vagantium hunc rerum ordinem et pulchritudinem progignere potuisse absque aedili quodam divino. Dicit Scriptura dixit insipiens in corde suo non est Deus. Non dicit cogitavit insipiens in corde suo. Adeo ut magis intra se hoc asserat tanquam rem quam lubens optaret, quam quod penitus hoc credat et sentiat. Nemo enim deos non esse

credit, nisi cui deos non esse expedit. Nulla alia re sane magis convincitur atheismum labiis tantum insidere, cordi autem minime, quam hac, quod athei opinionem suam saepe praedicent et defendant ac si ipsi sibi diffiderent, aliorumque consensu refocillari cuperent. Quinetiam videas interdum atheos sibi discipulos comparare, ut aliae sectae faciunt. Imo, quod monstri simile est, quidam ex illis mortem et cruciatus subierunt potius quam opinionem suam retractare sustinerent, cum tamen, si ex animo sentirent nihile tale esse quale Deus, quid tandem de ea re satagerent? Epicuro imponitur eum existimationis suae conservandae gratia tenuisse quod existerent quidem beatae quaedam naturae, sed quae seipsis fruerentur, neque mundi administrationi se immiscerent. In qua opinione aiunt eum tempori obsecutum, cum revera deos esse non putaret. Verum, ut videtur, minus iuste arguitur. Verba enim eius egregia sunt et divina, non deos vulgi negare profanum, sed vulgi opiniones diis applicare profanum. Plato ipse melius dicere non potuit. Unde videtur, licet audacia polleret ad divinam rerum admirationem pernegandam, eam tamen ad naturam eorum tollendam illi non suffecisse. Inde occidentales particularium deorum suorum nomina praedicant, etsi nomen nullum generale habeant quod Deum significet: exempli gratia, perinde ac ethnici nomina Iovis, Apollonis, Martis etc. in usu habuissent, voce autem qua Deum exprimerent caruissent. Quod satis indicio est populos maxime barbaros notionem rei habere, licet latitudinem eius non comprehendant. Adeo ut contra atheistas homines maxime ferini cum philosophorum subtilissimis militent. Atheista contemplativus raro reperitur. Diagorus quis, Bion, et fortasse Lucianus atque alii pauci, qui tamen plures esse videntur quam sunt, quoniam omnibus qui religionem aliquam aut superstitionem impugnant a secta adversa solet inuri nomen et nota atheistarum. Sed magni revera atheistae sunt hypocritae, qui sacra perpetuo tractant, sed sine sensu. Adeo ut eos in fine cauterizatos evadere necesse sit. Causae atheismi sunt divisiones circa religionem, si plures fuerint. Nam unica divisio zelum utriusque partis adauget, verum numerosae athiesmum introducunt. Alia causa sunt scandala sacerdotum, cum eo res redeat quo S. Bernardus, non est iam dicere, ut populus, sic sacerdos, quia nec sic populos, ut sacerdos. Tertia est consuetudo profana laudendi et iocandi in rebus sanctis, quae sensim reverentiam religionis atterit. Postremo ponuntur secula erudita, praesertim cum pace et rebus prosperis coniuncta. etenim calamitates et adversa animos hominum ad religionem fortius flectunt. Qui deos negant nobilitatem generis humani destruunt. Nam certissimum est hominem brutis cognatum esse, quatenus ad corpus. Quod si, quatenus ad animam, non intercedat ei cognatio cum Deo, vilis est plane et ignobilis creatura. Destruunt quoque magnanimitatem et humanae naturae exaltationem. Cape enim exemplum a cane et observa quantos sibi assumat animal illud spiritus, et quantam generositatem induat, cum se ab homine (qui ei vice est Dei aut melioris naturae) impulsus perspiciat. Quam fortitudinem liquido cernas tantam esse quantum creatura illa, absque fiducia melioris naturae quam propriae, aequare nullo modo possit. Similiter et homo, ubi innititur et spem collocat in divina providentia et gratia, fiduciam et vires colliget quales humana natura sibi relicta nequisset attingere. Quare, ut atheismus in omnibus odium meretur, ita et in hoc, quod privet naturam humanam facultate se ultra fragilitatem humanam attollendi. Quemadmodum sit in personis individuis, similiter sit et in nationibus. Magnanimitatem Romanam nunquam gens aliqua aequavit. Audi igitur quid dicat Cicero: quam volumus licet, patres conscripti, nos amemus, tamen nec numero Hispanos, nec robore Gallos, nec calliditate Poenos, nec artibus Graecos, nec denique hoc ipso huius gentis et terrae domestico nativoque sensu Italos ipsos et Latinos, sed pietate ac religione, atque hac una sapientia, quod deorum immortalium numine omnia regi gubernarique perspeximus, omnes gentes nationesque superavimus.

XVII. DE SUPERSTITIONE

RAESTAT nullam aut incertam de Deo habere opinionem, quam contumeliosam et Deo indignam. Alterum enim infidelitatis est, alterum impietatis et opprobrii. Ac superstitio certe divinitatis est dedecus. Plutarchus non abs re inquit mallet sane multo ut homines dicerent nunquam fuisse talem in rerum natura virum, qualis ferebatur Plutarchus, quam ut dicerent fuisse quendam Plutarchum qui liberos suos recens natos comedere et devorare solitus erat, quod poetae de Saturno memorant. Quemadmodum autem contumelia superstitionis ingravescit adversus Deum, ita et periculum maius ab illa incumbit hominibus. Atheismus non prorsus convellit dictamina sensus, non philosophiam, affectus naturales, leges, bonae famae desiderium. Quae omnia, licet religio abesset, morali cuidam virtuti externae conducere possunt. At superstitio haec omnia deiicit, et tyrannidem absolutam in animis hominum exercet. Itaque atheismus turbas in rebuspublicis raro ciet. Homines enim cautos reddit, et securitati suae consulentes. Quin et videmus tempora ipsa in atheismum procliviora (qualia fuerunt Augusti Caesaris) tranquilla fuisse. At superstitio compluribus regnis et rebuspublicis ruinae fuit. Introdicit enim novum primum mobile, quod omnes imperii sphaeras rapit. Magister superstitionis populus, atque in omni superstitione sapientes stultis obsequuntur, atque argumenta practicae succumbunt ordine perverso. Gravis fuit ille sermo quorundam praelatorum in concilio Tridentino, in quo doctrina theologorum scholasticorum plurimum potuit. Nimirum scholasticos astronomis similes fuisse, qui eccentricos circulos, et epicyclos, et huiusmodi orbium machinas finxerunt, quo phaenomena servarent, et si satis scirent nihil tale revera existere. Eodem modo etiam scholasticos complura subtilia et perplexa axiomata et theoremata invenisse, quo practicae ecclesiae caverent. Superstitionis causae sunt grati et sensuales ritus ac caeremoniae; externae et Pharisaeicae sanctitatis excessus; traditionum maior quam par fuerit reverentia, quae ecclesiam non potest non onerare; stratagemata praelatorum, quibus utuntur ad ambitionem propriam et lucrum; nimius intentionum bonarum favor, qui novitatibus et ethelothreskiis ianuam aperit; exemplorum importuna et inepta petito ab humanis quae in divina transferantur, quae necessario parit

fantasiarum male cohaerentium mixturam; postremo tempora barbara cum calamitatibus et perturbationibus coniuncta. Superstitio sine velo deformis res est. Etenim, sicut simiae similitudo cum homine deformitatem addit, ita et superstitioni similitudo cum religione. Et quemadmodum cibi salubres corrumpuntur in vermiculos, ita ritus et formulae bonae et sanae corrumpuntur in obervantias pusillas et superfluas. Quin et non caret superstitione quandoque superstitionis fuga, cum se tanto saniolem et puriorem viam inire putent homines quanto a superstitionibus prius receptis longius deflexerint. Itaque curae esse debet in religione reformandi (ut fit in corpore purgando), ne sana cum corruptis simul evacuentur, quod fere fit ubi reformatio regitur a populo.

XVIII. DE PEREGRINATIONE IN PARTES EXTERAS

PEREGRINATIO in partes externas in iunioribus pars institutionis est, in senioribus pars experientiae. Qui proficiscitur in partes externas antequam in lingua gentis quam adit aliquos fecit progressus ad ludum grammaticum vadit, non ad peregrinandum. Ut adolescentes peregrinentur sub tutore aut servo aliquo experto, probo, modo talis sit qui linguam calleat, quique regionem illam ante adiverit, unde possit eos instruere quae in illa regione ubi peregrinantur digna spectatu et cognitu sint, quae amicitiae et familiaritates contrahendae, quae denique studia et disciplinae ibi vigeant. Aliter enim adolescentes peregrinabuntur cucullati et foras prospicient parum. Mirabile certe est, in navigationibus ubi nihil aspici datur praeter coelum et pontum, conficere consuesse homines diaria, verum in peregrinationibus per terram, in quibus tot res occurrunt observandae, plerumque hoc omitti, ac si fortuita magis in codicillos mererentur referri quam quae de industria observantur. Diaria igitur in usu sint. Res spectandae et observandae sunt istae: aulae principum, praesertim cum legatos externos admittunt; iudicia et curiae, cum caussae perorantur, et similiter consistoria ecclesiastica; templa et monasteria, cum monumentis in illis extantibus; moenia et munitiones urbium et oppidorum; portus et sinus; antiquitates et ruinae; bibliothecae, collegia, disputationes, et praelectiones ubi habentur; naves et carinae; palatia et horti magnifici et amoeni prope urbes magnas; armaria; navalia, cellae et horrea publica; loci excambrii; bursae; cellae mercium; exercitia equitationum, muneris gladiatorii, militum delectus et instructio, cum similibus; comoediae, illae scilicet quae ad quas homines melioris notae spectatum veniunt; thesauri monilium et vestium; curiositates et raritates; denique quicquid in locis quae transeunt sit celebre aut memorabile. De his omnibus a tutoribus aut servis praedictis diligenter inquirendum. Quantum ad triumphos, saltationes sub larva, convivia, nuptias, funera, supplicia capitalia, et huiusmodi spectacula, non opus est ut reducantur hominibus in memoriam. Attamen non sunt certe illa prorsus negligenda. Si tibi cordi sit fructum peregrinationis adulescentis in compendium redigere, utque brevi spatio multum colligat, hoc faciendum praecipio. Primo (ut dictum est) in lingua aliquis profectus faciendus antequam proficiscatur. Tum adiungendus est servus aliquis aut tutor qui regionem pernorit, ut et iam dictum est. Habeat etiam praesto librum aliquem aut chartam chorographicam regionis illius ubi peregrinatur, quae instar clavis erit ad inquirendum. Conficiat etiam diarium. Ne moretur longius in una urbe aut oppido. Plus certe aut minus prout locus meretur, sed minime diu. Imo dum moratur in aliqua civitate aut oppido mutet saepius hospitium ex una parte oppidi in alteram. Nam et hoc certe magnus est attrahendi familiaritates et consuetudines hominum complurium. Secludat se ut plurimum a consortio popularium suorum, atque in iis locis victitet ubi simul convivantur homines melioris notae ex natione ubi peregrinatur. Etiam cum de loco in locum itineratur, paret sibi literas commendatorias ad personam aliquam eminentiorem degentem in loco quo se transfert, ut eius favore et opera utatur in iis, quae spectare aut cognoscere desiderat. Hoc modo peregrinationis utilitatem accelerare poterit. Quatenus ad familiaritates et amicitias quia inter peregrinandum adiungendae sunt, utilissima omnium est illa secretariorum et ministrorum interiorum quibus legati utuntur. Hoc enim pacto in una regione peregrinando etiam plurium regionum notitiam et experientiam ad se attrahet et suget. Visitet etiam et adeat personas in unoquoque genere egregias, quae magni apud externos nominis sunt, ut possit notare quomodo os, vultus, et corporis lineamenta et motus respondeant fama. Quantum ad rixas et simultates, cum cura et diligentia sunt illae vitandae. Oboriuntur saepissime circa amores, computationes, praesidentiam, et verba contumeliosa. Et caveat imprimis quavis a consortio hominum iracundorum, et qui facile inimicitias suscipiunt. Illi enim eum suis immiscebunt contentionibus. Quando peregrinator domum revertitur, nihilominus regiones in quibus peregrinatus est non relinquat prorsus pone se. Verum conservet et colat amicitiam eorum cum quibus familiaritatem contraxit (iis dico qui sunt ex dignioribus) per literas. Et peregrinatio sua potius manifestetur et appareat in sermonibus suis quam in vestitu aut gestu. Etiam in sermonibus suis potius meditetur quid sobrie respondeat, quam ad narrationes facilis et pronus sit. Illud etiam in eo sit conspicuum, quod mores patrios cum moribus exteris non commutaverit, sed potius quod consuetudines patrias iis quae peregre didicit tanquam floribus asperserit.

XIX. DE IMPERIO

ISER proculdubio est animi status pauca habere quae appetas, multa quae metuas. Attamen hoc ipsum regibus proprium est, qui in supremo gradu collocati non habent ad quod aspirent, id quod animos eorum reddit languidiores. Atque e contra habent phantasmata plurima periculorum et umbrarum volitantium, id quod animos eorum reddit minus serenos. Hinc etiam emanat et alter ille effectus, quem Scriptura regibus tribuit, ut cor regis sit inscrutabile. Etenim suspicionum multitudo, et absentia affectus alicuius praedominantis qui reliquis imperet, cuiusvis animum reddit

exploratu difficilem. Hinc quoque emanat et illud, quod reges saepenumero desideria sibi ipsis creent, atque ad nugae animum adiciant: interdum ad aedificia extruenda, interdum ad ordinem aliquem aut collegium instituendum; interdum ad personam aliquam evehendam; interdum ad artem aliquam mechanicam aut manus excellentiam exercendam, ut Nero studuit pulsandae cytharae, Domitianus sagittis collimandis, Commodus gladiatoriae, Caracalla aurigationi. Hoc illis incredibile videtur qui axioma illud non norunt, animum humanum magis exhilarari et refici progrediendo in rebus parvis quam consistendo in rebus grandibus. Videre etiam est reges, qui sub imperii sui initiis in victoriis et provinciis subiugandis maxime foelices fuerunt, cum vix possibile sit ut perpetuos progressus faciant, verum ut fortunam suam aliquando adversam et retrogradam experiantur, sub fine superstitiosos et melancholicos evasisse, ut contigit Alexandro Magno, Dioclesiano, ac nostra aetate Carolo Quinto et aliis. Qui enim progredi semper consuervit et in obicem tandem impingitur, sui ipsius favore excidit, neque amplius res est quae fuit.

2. Dicamus nunc de vera imperii temperatura, quam servare res ardua est et rara. Etenim tam temperies quam intemperies ex contrariis consistunt. verum alia res est contraria miscere, alia alternare. Responsum Apollonii egregia prudentia plenum est. Interrogabat eum Vespasianus quid Neroni ruinam fuisset? Respondit Nero cytharam perire pulsare et accomodare novit, at in imperando chordas interdum nimium distendebat, interdum eas nimium relaxabat. Atque certissimum est nihil auctoritatem aequae destruere ac inaequalem et quasi subsultoriam atque intempestivam potentiae alternationem, nunc rigidius intensae, nunc laxius remissae.

3. Veruntamen et hoc verum est, moderni temporis prudentiam circa principum negotia tractanda in hoc potissimum versari, ut conquirantur magis et aptentur remedia et subterfugia malorum et periculorum cum ingruerint, quam ut prudentia solida et constanti depellantur et summoveantur antequam impendeant. Verum hoc nihil aliud est quam in agone cum fortuna experiri. Caveant autem homines, ne obdormiscant circa turbarum materias primas et inchoamenta. Nemo siquidem scintillam incendium parituram prohibere potest, nec regiones metiri unde eruptura sit. In principum negotiis interveniunt proculdubio multae difficultates et impedimenta, at saepenumero maxima impedimenta sunt principum ipsorum affectus et mores. Etenim principibus frequenter accidit ut contradictoria plane appetant, sicut recte Tacitus: sunt plerumque rerum voluntates vehementes et inter se contrariae. At potentiae nimiae soloecismus est, credere se posse finem rei pro arbitrio assequi, neque tamen media procurare.

4. Regibus intercedit negotium cum nationibus vicinis, cum uxoribus propriis, cum liberis suis, cum praelatis et clero, cum proceribus regni, cum nobilibus secundae classis sive generosis, cum mercatoribus suis, cum plebe regni, cum militibus suis. Atque a singulis horum impendent pericula, nisi adhibeatur cura.

5. Quod ad vicinos attinet, praescribi non potest regula aliqua certa cautionis propter occasionum varietate, unica excepta quae semper tenet. Ea est ut principes huic rei perpetuo invigilent ne quis ex vicinis in tantum excrescat (vel novis territorii augmentis, vel commercium ad se trahendo, vel proprius accedendo, et similibus) quo maiorem nanciscatur laedendi potestatem quam antea habuerat. Sane, durante triumviratu illo regum (Henrico Octavo Anglo, Francisco Primo Gallo, et Carolo Quinto Hispano) ea viguit inter ipsos diligentia ut nemo trium vel palmam terrae acquirere potuisset, quin reliqui duo statim rem ad aequilibrium deducerent, neque pacem foenore redimere sustinerent. Idemque praestabat foedus illud (cui Guicciardinus securitatem Italiae attribuit) ictum inter Ferdinandus regem Neapolitanum, Lorenzium de Medices, et Ludovicum Sforziam principes, alterum Florentiae, alterum Mediolani. Neque recipienda est opinio quorundam ex scholasticis, bellum iuste suscipi non posse, nisi ob iniuriam aut provocationem praecedentem. Siquidem iustus metus imminentis periculi, etsi violentia aliqua non praecesserit, proculdubio belli causa est competens et legitima.

6. Quantum ad uxores, extant exempla eius generis crudelia et atrocia. Livia infamis ob veneficium Augusti. Roxolana, uxor Solymanni, perniciem intulit Mustaphae celeberrimo illi principi, atque alias successionem et domum mariti sui perturbavit. Edwardi Secundi regis Angliae uxor operam praebeuit praecipuam in mariti sui de regno deturbatione et nece. Hoc genus periculi maxime timendum, cum reginae liberos ex priore marito susceperunt, aut in adulterio degunt.

7. Quantum ad liberos, ab iis etiam ortae tragoediae plurimae. Atque generaliter, suspiciones arreptae a patribus in filios suos infaustae extiterunt. Mustaphae (quem antea nominavimus) caedes stirpi Solymanni adeo fatalis fuit ut successionem sultanorum usque in hodiernum diem pro suspecto habeatur, velut sanguinis ementiti, quia Solymus secundus putabatur suppositivus. Caedes etiam Crispi, principis summae spei, inflicta per patrem suam Constantinum Magnum similiter eius familiae fatalis sunt. Siquidem tam Constantinus quam Constans filii eius violenta morte perierunt, et Constantius, qui e filiis eius superstes fuit, decessit sane ex morbo, sed non nisi cum Iulianus contra eum arma cepisset. Caedes similiter Demetrii, Philippi Secundi Macedonis filii, vertit se in patrem, qui mortuus est ex maerore et poenitentia. Complura sunt eiusmodi exempla. Verum pauca aut nulla ubi patres aliquid boni ex huiusmodi diffidentiis perceperunt, praeterquam cum filii bellum aperte patribus intulerunt, ut fecit Solymus Primus adversus Bajazetem patrem suum, et tres filii Henrici Secundi regis Angliae.

8. Quantum ad praelatos, ab illis etiam, si potentes fuerint et superbi, periculum ingruit. Ut contigit temporibus Anselmo et Thomae Beckettii Archiepiscoporum Cantuarum, quorum baculi pastorales cum regis gladio concertarunt, licet res illis fuerit cum regibus animosis et fastuosis, Guilielmo Rufo, Henrico Primo, et Henrico Secundo. At

periculum huiusmodi a praelatis non est magnopere pertimiscendum, nisi ubi clerus ab auctoritate et iurisdictione principatus externi pendet, aut etiam ubi ecclesiastici eliguntur a populo, non autem a rege vel patronis ecclesiarum.

9. Quantum ad proceres, sunt illi certe cohibendi, et tanquam in iusta distantia a solio regali continendi. Verum depressio ipsorum poterit regem fortasse ipsum magis absolutum reddere, sed interim minus tutum, et minus efficacem ad ea quae cupit perficienda. Hoc notavi in Historia mea Regni Henrici Septimi, qui nobiles suos perpetuo deprimeat. Unde factum ut tempora eius difficultatibus et turbis plena essent. Nobiles enim, etsi in fide et officio versus eum manserint, attamen minime cum eo cooperabantur in negotiis suis, ita ut ipse fere omnia solus sustineret.

10. Quatenus ad nobiles secundae classis, parum periculi ab illis manare potest, cum sint corpus dispersum. Poterint illi quidem nonnumquam grandia loqui, sed non multum nocere. Quinimo fovendi sunt, tanquam qui potentiam nobilitatis superioris optime temperent ne immodice excrescat. Atque rursus cum populi gubernacula immediate tractent, motus populares optime compescunt.

11. Quod ad mercatores, sunt illi instar venae portae, qui nisi floruerint, potest quidem regnum aliquod artus habere robustos sed venas vacuas et habitum corporis macrum. Vectigalia et portoria immodica raro regis reditus adaugent. Etenim quod in partibus lucret, in summa deperdit, commercii quanto diminuto.

12. Quantum ad plebem, ab iis raro creatur periculum, nisi habeant ductores potentes et populares, au si introducas mutationem in religione, vel in consuetudinibus antiquis, vel in gravaminibus tributorum, vel in aliis quae eorum decurtant.

13. Quantum denique ad milites, periculosissima res est, si in corpus unum cogantur vel exercitus vel praesidiorum, et donativis insuescant. Cuius clarissima cernimus exempla in janizariis et praetorianis. Verum militum conscriptio, et ad arma tractanda instructio, et in locis diversis, et sub diversis ducibus, et sine donativis res sunt utiles, et salubres, et sine periculo.

14. Principes corporibus coelestibus similes, quae tempora felicia aut infelicia in fluxu suo producant, quaeque veneratione multa gaudent, requie nulla. Omnia circa reges praecepta duobus illis monitis clauduntur, memento quod es homo et memento quod es Deus, seu vice Dei. Quorum alterum pertinet ad potestatem eorum coercendam, alterum ad voluntatem regendam.

XX. DE CONSILIO

UMMA quae intercedit inter homines fides, et illa consilium impertiendi. Etenim in alio quovis fidei genere partes tantum vitae aliis commendamus, terras, bona, liberos, existimationis, et alia negotia particularia. Verum iis quos nobis consiliarios adhibemus omnia mandamus. Quanto magis, qui partes consiliariorum praestant, ad omnem integritatem et sinceritatem astringuntur. Principes vel prudentissimi nullo modo in diminutionem auctoritatis accipiant si consilio virorum selectorum utantur. Quin et Deus ipse consilio non vacat, sed inter nomina magna filii sui benedicti ponit ut consiliarius vocetur. Salomonis certe pronunciatum tale: in consilio stabilitas. Res humanae proculdubio aut primam aut secundam agitationem subibunt: si minus consultationum argumentis iactentur, certe fluctibus fortunae iactabuntur. Plenaque evadent inconstantiae et mutationum, modo texendae, modo retexendae, instar vacillationum hominis ebrii. Sane filius Salomonis vim consilii expertus est, quemadmodum pater eius necessitatem et usum vidit. Etenim regnum Deo dilectum primo laceratum et fractum est consilio pravo. Cui quidem consilio inustae sunt, ut nobis sint documento, notae illae duae per quas consilia prava in perpetuum dignoscantur: una, quod fuerit consilium iuvenile quoad personas, altera quod fuerit violentum quoad subiectum.

2. Sapientia veterum in parabola adumbravit tam unionem et insolubilem coniunctionem consilii cum regibus, quam prudentem et politicum usum eiusdem per reges adhibendum. Alterum in eo, quod Iovem narrant Metim (quae vox consilium significat) in uxorem duxisse, in quo innuunt consilium imperio sponsae loco esse. Alterum in eo quod sequitur, quod huiusmodi commentum est. Tradunt, postquam Metis nupta fuisset Iovi, eam gravidam ex illo factam; Iovem autem non sustinuisse donec pararet, sed eam devorasse; unde ipsum quoque gravidum factum, et Palladem armatam ex capite suo edidisse. Quae fabula portentosa arcanum imperii involvit. Hoc nimirum, ad quem modum reges erga consilium suum sanctius se gerere debeant: primum ut res deliberandas illis committant, quod est veluti prima conceptio; secundo cum elaboratae et efformatae fuerint, veluti in utero consilii sui, atque maturuerunt et partui vicinae sint, tum demum non permittant amplius consilio suo ut decretum perficiant, acsi res ex eorum auctoritate penderet, sed negotium ad se retrahant et palam omnibus faciant decreta et ordinationes ultimas (quae, quoniam cum prudentia et potestate exeunt, assimilantur Palladi armatae) a seipsis emanare, neque solum ab auctoritate sua, verum etiam (quo magis existimationem suam evehant) ab ingenio et auctoritate propria pervenire.

3. Dicamus iam de incommodis consilii, et de ipsorum remediis. Incommoda quae se produnt in consilio utendo et adhibendo sunt tria. Primo quod haec res negotio minus reddat secreta. Secundo, quod derogare videatur de auctoritate principum, acsi minus ex se penderent. Tertio, quod subsit periculum a consiliis infidelibus, quae tendant potius in commodum consulentis quam principis ipsius. Ad quae mala evitanda, doctrina quorundam ex Italis, et practica apud

Gallos, temporibus quorundam regum introduxit consilia interiora quae vulgo vocantur cabinetti, remedium sane morbo deterius.

4. Quantum ad occultationem consiliorum, non tenentur principes omnia cum omnibus consiliariis communicare, sed tam personas quam negotia cum delectu excerpere possunt. Neque necesse est principi qui deliberat quid sit agendum simul detegere quid in animo habeat statuere. Verum caveant principes ne propalationis negotiorum suorum ipsi in causa sint. Quatenus vero ad consilia quos diximus cabinettos, in illos diverbium illud competit, plenus rimarum sum. Futilis quispiam qui gloriae sibi duxerit arcana nosse et retegere plus nocebit quam complures qui bene norunt officii sui esse eadem reticere. Verum est intervenire negotia quaedam eius generis quae occultationem summam requirunt, qualis non facile ultra notitiam unius aut duorum praeter ipsum regem excedet. Neque improspere cedere solent istiusmodi consilia. Nam praeterquam quod secreta sint, procedunt plerunque constanter et uno quasi spiritu reguntur absque contentione. Sed tum demum hoc recte cedit, si rex prudens sit et proprio Marte validus, et simul consilarii illi sunt sagaces, atque omnia finibus quos sibi proponit rex fidi, id quod contigit Henrico Septimo Angliae regi, qui arcana sua maioris momenti duobus tantummodo consiliariis impertiebatur, Mortono et Foxo.

5. Quantum ad auctoritatem minuendam, fabula remedium monstrat. Imo maiestas regum exaltatur potius quam deprimitur cum in cathedra consilii sedeant. Neque unquam invenire est principem auctoritate sua imminutum per consilium suum, nisi forte ubi obtigerit potentia nimio in uno aliquo consiliario, aut nimis arcta combinatio inter diversos. Quae duo mala cito deprehenduntur et sanantur.

6. Quantum ad postremum incommodum, consiliarios nimirum in consilio dando suae rei prospecturos, non domini, minime dubium est scripturam illam non inveniet fidem super terram intelligi debere de natura temporum, minime de personis singulis. Reperiuntur siquidem viri fideles, sinceri, candidi, et veraces, minime vafri aut involuti. Asciscant sibi principes, ante omnia, ingenia talia. Praeterea consilarii raro ita inter se uniuntur, quin alius super alium excubias agat. Adeo ut, si quis consilia det factiosa aut ad privatos fines collimantia, celeriter hoc ad aures principis deveniet. Remedium autem praestantissimum fuerit si reges dent operam ut consiliarios suos pernoscant, queam admodum illi ut principem.

Principis est virtus maxime nosse suos.

7. Contra vero consiliarios non decet nimios esse rimatores in personam principis sui. Vera enim consilarii constitutio haec, ut peritior sit in negotiis principis quam in moribus eius. Sic enim verisimile fiet sum consilium potius recta directurum quam se principi accommodaturum quo complaceat. Principibus etiam hoc magno usui esse possit, si opiniones et vota consiliorum suorum et divisim et coniunctim recipiant. Etenim opinio in secreto prolata liberior multo est, sed illa quae coram aliis gravior. Nam in privato quisque propriis affectibus plus inservit, in consortio aliorum affectibus magis obnoxius est. Itaque neutrum omittendum. Atque ab inferioribus, ut libertati consulatur, a grandioribus in consortio ut modestius sententiam ferant. Nil prodest si principes de rebus deliberent, nisi diligenter quoque deliberent de personis. Etenim res omnes tanquam imagines mortuae, vita autem actionis in delectu personarum potissimum consistit. Neque sufficit de personis deliberare secundum genera, velut in idaea quadam aut descriptione mathematica, qualis videlicet character et conditio personae esse debeat. Etenim errores maximi interveniunt, et iudicii libra maxime versatur in delectu individuorum. Illud quoque memoria tenendum, optimi consilarii mortui. Libri veritati non parcent, cum consilarii forte in adulationem lapsuri sint. Utile itaque fuerit libros multum revolvere, praesertim eorum auctorum qui et ipsi gubernacula rerum tractarunt.

8. Consilia hac aetate in locis plurimis nihil aliud fere sunt quam congressus et colloquia familiaria, ubi res potius sermonibus iactentur quam debitis argumentis trutinentur. Atque plerunque praecipitanter nimis ad decretum vel actum consilii properatur. Satius esset si in maioris momenti negotiis res uno die deliberanda proponeretur, altero tracteretur: in nocte consilium. Id certe praestitum est in tractatu unionis inter delegatos Angliae et Scotiae, qui conventus regulariter et optime ordine processit. Ad petitiones autam privatas dies aliquos praefigi probo. Nam et supplicantibus tempora certa indicant quibus commodius se applicent, et solenniores conventus exonerant ut possint hoc agere. In delectu deputatorum, qui negotia ad consilium informandum praeparent, praestat eos eligere qui aequi sunt et in neutram partem propendeant, quam aequitatem quandam creare introducendo aliquos qui utrique parti sedulo faveant. Probo etiam delegationes, non tantum temporaneas aut e re nata, sed etiam continuatas et perpetuas. Exempli gratia, quae curent separatim commercia, aerarium bellum, gratias, gravamina, provincias particulares. Sane ubi in usu sunt consilia subordinata diversa, atque unicum tantum superius consilium (ut fit in Hispania), nihil aliud fere sunt eiusmodi consilia quam deputationes (quales diximus) perpetuae, nisi quod maiore auctoritate polleant. Si casus postulet, si informetur consilium ab hominibus alicuius muneris aut professionis particularis (veluti iurisperitis, nauticis, excusoribus nummorum, mercatoribus, artificibus, et similibus), audiantur illi primo coram delegatis, et postea, prout occasio postulat, coram consilio. Neque permittantur venire catervatim aut more tribunitio se gerere. Hoc enim foret clamoribus consilium fatigare, non informationem, ut decet, exhibere. Mensa oblonga et rursus quadrata sive sedes ad parietes camerae consilii videri possunt formalia tantum, sed sunt profecto realia. Nam ad mensam oblongam pauci qui prioribus locis sedent res quasi soli transigunt. Verum in aliis qua diximus figuris maior usus consiliariorum qui

inferius sedent. Rex cum praesidet ipse in consilio caveat ne sententiam suam citius quam par est declaret. Hoc si fecerit, consilarii se ad nutum eius applicabunt, et loco consilii liberi canticum ei occinent, placebo.

XXI. DE MORA

ORTUNA foro rerum voenaliu[m] similis est, ubi saepe (si paululum expectare poteris) minuetur pretium. Rursus, aliquando Sibyllae licitationibus assimilatur, quae primo plenas offert merces, mox partes aliquas consumens integrum tamen pretium postulat. Nam occasio (ut in trito habetur carmine) occipitium nobis obvertit calvum, postquam capillorum in fronte copiam non arripientibus, vel saltem utris ansam praebet primo accipiendam, dein ventrem, qua difficilius comprehenditur. Nusquam certe maior apparet sapientia quam in tempestivis negotiorum auspiciis principiisque eligendis. Non iam levia sunt pericula, si levia videantur, et plura pericula fefellerunt quam vim intulerunt. Quinimo satius est quibusdam periculis quasi media via occurrere quam eorum motus et appropinquationem perpetuo inquirere et observare. Qui enim nimium invigilat, interdum dormitat. E contrario, umbrarum longitudine decipi (ut quidam olim, quando luna horizonti proxima hostium terga irradiabat) atque ita ante tempus tela emittere, aut pericula praemature obviando accersere, alterum est extremum. Nam opportunitatis maturitas vel immaturitas est (ut antea diximus) ad amussim examinanda. Ac, ut plurimum, expedit omnium magnorum negotiorum principia Argo cum centum oculis suis, exitus vero Briareo cum centum manibus suis committere, primum scilicet invigilare, postea accelerare. Etenim Orci galea, quae politicum vere reddidit invisibilem, est consiliorum occultatio et expeditionum celeritas. Cum enim ad executionem ventum sit, nulla occultatio celeritati est aequiparanda, modo globuli e tormento emissi, qui tam velociter pertransit ut ipsam oculorum aciem antevertat.

XXII. DE ASTUTIA

ER astutiam intelligimus sinistram quandam et obliquam prudentiam. Et pro certo est multum interesse inter astutum et prudentem, non solum quatenus ad probitatem, sed etiam quatenus ad mentis vires. Sunt qui chartas pictas artificio quodam miscere sciunt, qui tamen periti lusores non sunt. Sunt itidem nonnulli qui in competitionibus et factionibus regendis multum valent, alias vero infirmi iudicii sunt. Rursus, alia res est personarum naturas et mores callere, alia vero negotia pernosse. Sunt enim haud pauci qui in personarum aditibus et temporibus versuti sunt, neque tamen negotiorum sunt capaces. Quae est constitutio ipsissima hominum qui in personis dignoscendis, non in libris evolvendis, operam collocarunt. Tales magis in pragmaticis quam in consiliis, et non aliter fere usum sui praebent quam in viis quas saepe contriverunt. Convertite eos ad homines novos, et artibus suis excidunt. Adeo ut vetus illa regula stultum a sapiente dignoscendi (mitte ambos ad ignotos et videbis) de huiusmodi hominibus non teneat. Quoniam autem astuti similes sunt pusillarum mercium propolis non abs re fuerit officinas ipsorum excutere.

2. Inter astutias numerari potest ut quis vultum eius cum quo colloquitur limatius observet. Quod etiam Iesuitae praecipunt. Sunt enim complures, iique ex prudentioribus, qui corda habent obscura, vultus autem pellucidos. Verum decet hoc fieri cum modesta oculorum per vices demissione, quemadmodum et faciunt Iesuitae.

3. Altera existit astutia, ut cum aliquid propere et facile obtinere et expedire cupias, personam cum qua agis de alio quopiam negotio sermonem inferendo deteneas et praeoccupes, ne nimium ad obiectiones et scrupulos evigilet. Equidem noveram consiliarium quandam et secretarium qui nunquam ad Elizabetham reginam Angliae ad diplomata manu reginae signanda accessit, quin a principio illam in aliquos de rebus status gravioribus sermonem perduceret, ut hisce intenta ad diplomata minus animum adiceret.

4. Idem valet subitae prehensionis ratio, si quis rem proponat quando persona cum qua agitur ad alia festinat, neque moram pati potest rem accuratius considerandi.

5. Si cui in animo est negotium aliquod destruere quod alius fortasse quispiam dextre et cum effectu propositurus fuisset, ipse se erga negotium bene affectum simulet, atque ipse rem proponat, sed eo modo ut successum eius disturbet.

6. Abruptio sermonis in medio, quasi quis seipsum deprehenderet et contineret, maiorem generat appetitum in eo quocum colloqueris ad ulterius inquirendum.

7. Quoniam autem imprimit fortius quod quaestione erutum est, quam quod sponte oblatum, possis ad inescandam quaestionem insolitum induere vultum, ex quo occasio detur alteri interrogandi quid sibi velit ista oris mutatio?, ut Nehemias fecit, neque ante illud tempus tristis fueram in conspectu regis.

8. In rebus ambiguis et ingratis bonum est initia de iis sermonem inferendi alicui alteri deputare, cuius verba minoris sint ponderis, et maioris auctoritatis vocem in subsidiis reservare, veluti casu fortuito intervenientem, ut interrogetur ille superveniens de eo sermone, qui ab altero iniectus est. Quod fecit Narcissus cum indicaret Claudio matrimonium Messalinae et Sillii.

9. In rebus quas a se amoliri quis cupiat, non inutile est vulgi nomen mutuari, ac si quis tali formula utatur, hoc vulgo dicitur, aut increbuit sermo.
10. Noveram quendam qui cum literas scriberet id quod maximi erat momenti postscripto semper includebat, ut rem fere praetermissam.
11. Noveram et alium qui, cum ad colloquium cum alio veniret, id quod maxime ei in sermone curae erat, praeterire solitus erat, et discedere, et rursus redire, et tum demum eius rei mentionem facere ac si illa fere e memoria excidisset.
12. Alii se subito deprehendi procurant tali tempore quo verisimile est partem cui insidiantur superventuram. Ac simul se chartam aliquam in manu habentes, aut aliquid praeter consuetudinem agentes, inveniri volunt, ut interrogentur de iis rebus quas revera ipsa eloqui cupiunt.
13. Astutiae species satis vafra est ea verba proprio nomine prolata sibi excidere pati, quae alium arripere et iis uti quis expetit, ut inde alterum irretiat et subruat. Noveram duos pro officio secretarii tempore reginae Elizabethae competitores, qui tamen se tamen invicem amice tractabant, quique ipso competitionis suae saepius conferebant. Atque alter ipsorum dicebat fieri secretarium in declinatione monarchae rem esse haud parvi periculi, seque illud genus honoris minus ambire. Alter statim verba illa callide prolata bona fide arripuit, et cum amicis suis nonnullis libere sermones conseruit, dicens se in declinatione monarchae muneris secretarii ambitiosum esse non debere. Prior ille occasione usus est, eaque verba ut ad reginae aures pervenirent, tanquam scilicet ab altero prolata, curavit. quae indignata circa illa verba in declinatione monarchiae, cum ipsa se vigentem reputaret, posterius illius competitionem nunquam postea admisit.
14. Est astutiae quoddam genus quod Anglico proverbio felem in aheno vertere satis absurde dicitur, cum ea verba quae quis apud alium profert, imputat colloquenti tanquam ab ipso prolata. Et, ut verum dicamus, cum talia aliqua verba inter duos agitata fuerint, difficile est probare et verificare ab utro primum incoeperint.
15. Est artificium in usu ut quis in alios spicula quaedam oblique torqueat iustificando seipsum per negativas, utpote dicendo hoc ego non facio, ut Tigillinus fecit Burrhum sugillando, se non diversas spes, sed incolumitatem imperatoris simpliciter spectare.
16. Nonnulli in promptu habent tot narrationes et historiolas ut nihil sit quod insinuare cupiunt, quin id historiola aliqua involvere possent. Unde et se magis in tuto continent, quasi nihil diserte affirmantes, et rem ipsam maiore cum voluptate spargi efficiunt.
17. Bonum est astutiae genus ut quis responsum quod obtinere cupit conceptis verbis proponat. Etenim alteram partem minus haerere facit.
18. Mirum est cernere quamdiu nonnulli occasionem captent dicendi illud quod proferre cupiunt, et quanto circuitu uti sustineant, et quot alia attingere ut quo volunt perveniant. Res certe hac magnae patientiae, sed multi usus.
19. Improvisa et audax quaestio aliquando hominem deprehendit et detegit. Simile quiddam evenit cuidam qui nomen mutaverat, et in templo divi Pauli obambulans fuit ab alio per nomen suum verum a tergo compellatus, ad quod statim retrospexit. Verum merces hae pusillae et astutiae minores sunt infinitae. Neque male factum esset, si quis earum conficeret uberiores catalogum, quoniam nihil rebus obest magis quam quod astuti recipiantur pro prudentibus.
20. Illud pro certo habendum, nonnullos negotiorum periodos et pausas nosse, qui in ipsorum viscera et interiora penetrare nequeunt, ut reperiuntur aedes nonnullae quae gradus nactae sunt commodos et anticameras, sed absque cubiculo aliquo pulchriore. Itaque tales videbis in conclusionibus deliberationum commodos quosdam exitus reperire, ad rem vero examinandam et disceptandam nullo modo sufficere. Attamen saepenumero ex hac re existimationem quandam aucupantur, veluti ingenia quae ad discernendum potius quam disputandum sint aptiora. Sunt qui magis innituntur dolis quos aliis struunt, quam consiliis solidis et sanis. Sed Salomon ait prudens advertit ad gressus suos, stultus divertit ad dolos.

XXIII. DE PRUDENTIA QUAE SIBI SAPIT

ORMICA animalculum sibi sapiens, sed in horto nocivum. Et sane fit ut qui sui nimium amantes sint reipublicae laedant. Partire itaque moderate inter amorem tui ipsius et amorem reipublicae, atque ita tibi sis proximus ut in alios non sis iniurius, praesertim in regem tuum aut patriam. Centrum plane ignobile est actionum hominis cuiuspiam commodum proprium. Recte terrestrem naturam sapit. Terra enim suo stat fixa centro, ubi quae affinia coelestibus sunt omnia moventur super centrum alterius, cui benefaciunt. Ad se omnia referre tolerabilius est in viris principibus, quia ipsi intra personam suam non consistunt, sed publico periculo et fortuna degunt. Verum in servo principis aut cive reipublicae res est perniciosissima. Etenim negotia publica universa, quae ab id genus homine expediuntur, ad fines proprios flectitur. Quos necesse est eccentricos saepe esse ad fines domini sive status sui. Eligant itaque principes et status ministros et servos qui hac nota non maculantur, nisi velint res suas accessorii tantum loco esse. Imo quod hunc

effectum reddit magis exitiosum, illud est, quod amittitur plane rerum analogia. Satis enim iniquum est si bonum servi praeferatur bono domini. Sed adhuc longe iniquius est, cum exiguum bonum servum antefertur magno bono domini. Veruntamen id saepius factum est per officarios pravos, veluti thesaurarios, legatos, duces, et alios servos aut ministros infideles et improbos, qui globulo suo pondus addunt finium suorum minorum, quod eum in transversum inclinet utilitatis domini sui in rebus gravioribus et magni momenti. Et plerunque commodum quod eiusmodi servi ad se attrahunt est pro modulo fortunae propriae, at detrimentum quocum permutent commodum illud est pro modulo fortunae domini sui. Siquidem philautorum istiusmodi ingenium patitur, ut non morentur domum proximi incendere pro re nihilo maiore quam ad assanda ova sua. Veruntamen huiusmodi ministri haud raro apud viros potentes gratia pollent, quia illis iucunda procurant, sibi utilia, atque utriusvis rei causa fortunam domini sui prodent.

2. Prudentia quae sibi uni sapit in plurimis eius ramis res sane depravata. Assimilanda sapientiae soricum, qui domum aliquam pro certo deserent paulo ante ruinam; sapientiae vulpis, quae taxonem e domo expellit quam sibi defodit, non illi; sapientiae crocodili, qui lachrymas emittit, cum devorare cupit. Verum illud imprimis observationem meretur, quod huiusmodi homines qui (ut Cicero loquitur de Pompeio) sui sunt amantes sine rivale. Saepenumero infortunati sunt: cumque sibi per totam vitam sacrificaverint, in exitu sacrificant inconstantiae fortunae, cuius alas sperabant se pulchre illa sapientia sua praescidisse.

XXIV. DE INNOVATIONIBUS

ICUT partus recens editi informes sunt, sic videre est in novis institutis, quae sunt partus temporis. Veruntamen, ut qui in familiam suam honores primi introducunt, posteris suis plerunque dignitate praelucent, ita rerum exemplaria et primordia (quando feliciter iacta sunt) imitationem aetatis sequentis, ut plurimum, superant. Malum enim in natura humana naturali motu fertur, qui processu invalescit. At bonum, ut fieri amat in violentis motibus, in primo impetu fortissimum. Certe omnis medicina innovatio est, et qui nova remedia accipere nolit, nova mala expectet. Novator enim maximus omnium tempus. Quod si tempus decurso solo res in peius ferat, prudentia vero et industria eas in melius restituere non contendant, quis tandem erit finis mali? Hoc concedi prorsus debet, quod consuetudine firmatum est, etsi minus sit modum, aptum esse tamen temporibus, quaeque uno quasi alveo fluxerunt, foedere quodam coniuncta esse, ubi contra nova veteribus non usquequaque tam concinne cohaereant. Etsi enim utilitate iuvent, novitate tamen et inconformitate turbant. Sunt certe novitates tanquam advenae aut peregrini, quos admiratione plus, minus benevolentia prosequimur. Recte quidem in haec omnia, si tempus quiesceret. Hoc tamen indefesse in orbem agitur. Inde fit ut importuna et morosa moris retentio res turbulenta sit, aequae ac novitas, et qui vetera superstitiose nimis reverentur cedant in praesentis seculi ludibrium. Prudenter igitur facient homines si in innovationibus suis a tempore exemplum petant. Tempus enim innovat vel maxime, sed tacite, pedetentim, ac sine sensu. Illud enim pro certo habeas, quod novum est praeter spem et expectationem accedere, et huic adiicere aliquid, illi eripere. At cui incremento est novitas, ille fortunae gratias habet et tempori, cui vero nocumento, is novitatis auctorem iniuriarum postulat. Expediit praeterea experimentis novis in corporibus politicis medentis non uti, nisi urgens incumbat necessitas aut evidens se ostendat utilitas, et sedulo cavere ut reformationis studium mutationem inducat, non autem studium mutationis reformationem praetexat. Quinetiam omnis novitas, quam reicere fortasse non datur, pro suspecta tamen habere debet. Denique, ex Scripturae monito, stemus super vias antiquas, atque circumspiciamus quae sit via bona et recta, et ambulemus in ea.

XXV. DE EXPEDIENDIS NEGOTIIS

ELERITAS nimia et affectata negotia, ut plurimum, perdit. Similis est illi rei quam medici praedigestionem sive praeproperam digestionem vocant, quae corpus implere solet humoribus crudis et secretis seminibus morborum. Itaque negotiorum expeditionem ne metiaris per tempora consulendi, sed per negotii ipsius progressum. Et quemadmodum in cursu minime in passus granditate aut pedum elevatione altiore celeritas constitit, sed in motu eorundem humiliore et aequabili, ita in negotiis mordicus rei inhaerere, neque partem negotii nimiam pro una vice una amplecti, celeritatem in conficiendo procurat. Curae est nonnullis illud tantum, ut brevi tempore multum confecisse videantur, aut ut periodos aliquas negotiorum falsas constringant, quo acres in negotiis existimentur. Verum aliud est tempori parcere negotium contrahendo, aliud intercedendo. Negotia autem in eum modum tractata crebris nimirum congressibus plerunque sursum deorsum feruntur magna inconstantia. Novimus virum prudentem cui semper in ore erat cum festinationem nimiam videret manete paulisper ut expediamus celerius.

2. Ex altera parte vera celeritas in expediendis negotiis res est pretiosa. Tempus siquidem negotiorum, sicuti pecunia mercium, est mensura. Emitur igitur negotium magno, ubi nimia est protractio. Spartani et Hispani tarditatis notati sunt: mi venga la muerte de Spagna, veniet mors mea ab Hispania. Tum, scio, cunctanter veniet.

3. Aurem illis praebe facilem quibus primae in informatione negotii partes demandatae sunt, et potius viam illis monstres ab initio quam postea in orationis filo crebrius interrumpas. Qui enim in ordine quem sibi praestituit perturbatur, subsultabit, et prolixior fiet dum memoriam suam recolliget. Quam alias futurus fuisset, si sua methodo perrexisset. Sed interdum videre est moderatorem molestum esse magis quam oratorem.

4. Repetitiones plerunque cum temporis iactura fiunt. Attamen statum quaestionis saepe repetere lucrum est temporis vel maximum. Etenim complures sermones prorsus abs re in ipso partu abigit. Orationes prolixae et curiosae aequae expeditioni negotiorum conveniunt ac toga praeloga, terram verrens, cursui. Praefatiunculae, transitiones bellae, et excusationes, atque alia verba quae ad personam loquentis referuntur, tempus haud parvum devastant. Et licet a modestia emanare videantur, sunt tamen gloriolae captatrices. Sed cave ne in rem ipsam ab initio descendas, cum in hominum voluntatibus impedimentum aliquod reperiatur aut obstructio. Etenim animorum praeoccupatio sermonum semper postulat praefationes, instar fomentationis ante unguentum, quo unguentum mollius subintret.

5. Ante omnia, ordo, et distributio, et partium apta extractio, celeritatis tanquam vita est, ita tamen ut distributio non sit nimium subtilis. Nam qui partitione non utetur, in negotia nunquam commode ingreditur. Qui autem nimia utetur, vix emerget. Tempora prudenter deligere, tempus plurimum lucratur. Atque intempestiva propositio nil aliud quam aerem verberare et tempore abuti. Tres sunt negotiorum partes, praeparatio, consultatio sive examinatio, et perfectio. Harum (si expeditioni consulere in animo est) media sit opus multorum, prima autem et ultima paucorum. Procedendi in negotiis initium sumere ab iis qui scripto comprehensa sunt plerunque expeditionem promovet. Licet enim contigerit ea in totum reiici, nihilominus negativa illa plus valebit ad consilia educenda quam indefinita, quemadmodum cinis magis generativus quam pulvis.

XXVI. DE PRUDENTIA APPARENTE

ECEPTA est opinio Gallos prudentiores esse quam videntur, Hispanos autem prudentiores videri quam sunt. Sed utcunque se res habeat inter gentes, certum est hoc usu venire inter personas singulares. Sicut enim loquitur apostolus de pietate, speciem pietates habentes, sed virtutem eius negantes, ita certe inveniuntur nonnulli qui nugantur sollemniter, cum prudentes minime sunt: magno conatu nugas. Res est profecto prudentibus ridicula et satyra digna affectores istos videre, in quot formas se vertant et quali utantur arte quasi prospectiva, qua superficies appareat corpus quod profunditatem aut dimensionem solidi habeat. Alii tam secreti sunt, et in se declarando parci, ut merces suas nisi sub obscura luce ostendere nolit, et videri volunt plus significare quam loqui. Cumque sibi ipsis consciis sint se de iis rebus loqui quas non bene norunt, cupiunt nihilominus videri se illa nosse quae non possunt tuto loqui. Alii vultu et gestu verbis suffragantur, et veluti per signa sapiunt. Ut Cicero ait de Pisone, respondes, altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio, crudelitatem tibi non placere. Alii se valere putant, si grande quiddam loquantur, idque stilo peremptorio. Itaque nihil morantur, et pro admissis accipiunt quae probare non possunt. Sunt qui quicquid sub captum eorum non cadit spernere aut parvi pendere prae se ferunt, quanquam impertinens et curiosum, sicque inscitiam suam pro iudicio limato obtendunt. Alii distinctionem aliquam semper in promptu habent, et plerunque hominum ingenia subtilitate perstringendo rem praetervehuntur. De quo genere loquitur Aulus Gellius, hominem delirum, qui verborum minutiis rerum frangit pondera. Ad quod exemplum Plato in Protagora per ironiam introducit Prodicum sermonem integrum contextentem ex distinctionibus a principio usque ad finem. Generaliter istiusmodi homines in consultationibus negativae libenter se applicant, et existimationem quandam aucupantur ex scrupulis et difficultatibus proponendis et praedicendis. Etenim cum id quod proponitur penitus reiicitur, nil ultra restat agendum. Sin probatur, nova indiget opera. Quod prudentiae genus spurium negotia prorsus perdit. Ut verbo dicamus, nec mercator aliquis obaeratus, nec decoctor rei familiaris occultus tot artificiosis se munit ad divitias simulandas, quot homines isti, vera prudentia destitui, utuntur ad prudentiae suae opinionem tuendam. Certe homines hac prudentia praediti opinionem vulgi facile aucupari possunt. Sed ad negotia gravia tractanda nemo talium delectum faciat. Etenim ad negotia promovenda satius proculdubio fuerit virum eligere paulo absurdiorum quam huiusmodi formalistam fastidiosum.

XXVII. DE AMICITIA

ES sane difficilis esset, etiam illi qui dixerit, plus veri ac falsi, idque compendio miscuisse, quam illo scito quicunque solitudine delectatur aut fera aut deus est. Negari enim non potest quod insitum et latens odium seu fastidium societatis, si in aliquo deprehendatur, sapiat nescio quid belluinum. Illud tamen e converso, quod aliquam divinae naturae speciem prae se ferat, falsissimum est, nisi huiusmodi vita solitaria minime ab amore ipsius solitudinis proveniat, sed a studio secedendi ut altioribus contemplationibus quis vacet, id quod in nonnullis ethnicorum reperitur, sed affectatum et fictum, ut in Epimenide Cretense, Numa Romana, Empedocle Siculo, et Apollonio Tyaneo. Sincerum tamen et verum in plurimis eremitarum antiquorum et in sanctis patribus ecclesiae. Interea vero parum perspiciunt homines quod hoc sit quod solitudo nominatur, et quibus finibus circumscribitur. Turba enim non est societas dicenda, et facies hominum nihilo plus sunt quam in porticibus picturae. Colloquia vero absque dilectione cymbalo non praestant tinnienti. Hoc innuit id quod Latino iactatum proverbio, magna civitas, magna solitudo. In magnis enim urbibus amici et necessarii remotius disperguntur, adeo ut minus plerunque familiariter et in consortio vivatur quam in viciniis angustioribus. Quin et ulterius progredi licet, atque verissime asserere meram et miseram esse solitudinem ubi desunt amici veri, sine quibus mundus nihil aliud quam eremus est. Quo etiam sensu si solitudinem accipias, quicunque natura et genio suo ab amicitia abhorret, huiusmodi affectum a bruto magis quam ab homine mutuatur.

2. Maxime amicitiae fructus est levamen et evaporatio anxietatis et tumorum cordis, quos animae perturbationes cuiuscunque generis imprimere solent. Novimus morbos illos in corpore esse maxime periculosos qui ex obstructionibus et suffocationibus nascuntur. Neque multo secus se res habet in aegritudinibus animae. Sarsam adhibere possis ad iecorus, chalybem praeparatum ad lienis, flores sulphuris ad pulmonem, castoreum ad cerebri oppilationes deobstruendas. Nulla autem invenitur medicina apertiva ad obstructiones cordis praeter amicum fidelem, cui impertire possis dolores, gaudia, metus, spes, suspiciones, curas, consilia, et quicquid denique cor opprimat, tanquam sub sigillo confessionis civilis.

3. Res est profecto mirabilis si quis secum reputet quam magni principes summi et monarchae istum amicitiae fructum (de quo loquimur) aestiment. Tanti sane, ut eundem et incolumitatis suae et amplitudinis periculo interdum coeant. Principes enim, propter distantiam et sublimitatem fortunarum suarum a fortunis servorum et subditorum suorum, fructum hunc decerpere nequeunt, nisi forte (quo eum melius colligant) aliquos evehant et promoveant qui sint sibi tanquam socii et aequales, id quod saepenumero non sine praeiudicio fit. Linguae modernae istiusmodo personas nomine gratiosorum vel amicorum regis insigniunt, ac si res esset favoris et conversationis. At vocabulum Romanum eius rei rectius exprimit verum usum atque causam, illos nominans participes curarum. Hoc enim illud est quod verum ligamen praestat. Atque hoc fecisse manifesto videmus non tantum principes delicatos et imbecillis animi, sed etiam prudentissimos et maxime politicos ex iis qui regnarunt, qui saepe sibi adiunxerunt aliquos ex servis suis quos et ipsi amicos suos vocarunt et aliis eodem illos nomine insignire permiserunt, non alio utentes vocabulo quam quod inter homines privatae fortunae receptum est.

4. L. Sylla postquam Romanum imperium occupasset Pompeium (postea cognominatum Magnum) ad eam potentiam evexit, ut Pompeius superiorum iam Sylla factum se venditaret. Cum enim amicum quendam suum consulem fecisset contra ambitum Syllae, atque Sylla in malam partem hoc accepisset et verba indignationis nonnulla protulisset, Pompeius id minime tulit, sed fere disertis verbis eum quiescere iussit, addendo plures adorare solem orientem quam occidentem. Apud Iulium Caesarem Decimus Brutus tanta gratia valuit ut eum Caesar Octavio suo nepoti haeredem substituerit. Atque hic ille fuit qui Caesarem ad mortem suam pertraxit. Cum enim Caesar senatum dimittere in animo habuisset propter mala quaedam praesagia (praecipue somnium quoddam uxoris suae Calpurniae), Brutus eum molliter a cathedra, arrepto brachio eius, levans dixit sperare se eum senatum non tam parvi habiturum ut dimittere illum vellet donec uxor somnium melius somniasset. Et videtur sane tanto favore apud Caesarum polluisse ut Antonius in epistola quadam, quae a Cicerone in una ex Philippicis verbatim recitatur, eum veneficum appellaret, acsi Caesarem incantasset. Augustus Agrippam, ignobilem licet natalibus, ad tantam celsitudinem promovit ut quando cum Mecaenate deliberaret nuptiis filiae suae Iuliae, Mecaenus eum libere monuisset Agrippam aut in generum assumendum aut interficiendum. Nihil esse tertium, quandoque eum ad tantum fastigium perdixisset. Tiberius Caesar Seianum tantis honoribus auxit ut ii duo haberentur tanquam par amicorum. Certe Tiberius in epistola quadam ad eum ita scribit, haec pro amicitia nostra non occultavi. Atque universus senatus aram Amicitiae tanquam deae dedicavit propter arctam inter eos amicitiam. Similis aut etiam illa maioris amicitiae exemplum cernitur inter Septimium Severum et Plantianum. Etenim filium suum natu maiorem filiam Plantiani in uxorem ducere coegit, ac Plantianum saepe, etiam cum contumelia filii sui, honoravit. Quin et scripsit ad senatum hisce verbis, ita diligo virum ut cupiam eum mihi superstitem fore. Quod si hi principes Traiano alicui aut Marco Aurelio similes fuissent, immensae naturae eorum bonitati hoc attribui posset. Cum vero viri tam prudentes extiterint, tantoque robore et severitate animi praediti, tanquam impensi amatores sui, liquido probatur eos felicitatem suam (licet vix maior mortalibus ullis obtigerit) veluti mutilam dixisse, nis per hasce amicitas facta fuisset integra et perfecta. Atque, quod maius est, affuerunt his principibus uxores, filii, nepotes, neque tamen haec omnia amicitiae solatia supplere valuerunt.

5. Minime oblivioni mandandum quod Commineus notatum reliquit de domini suo priore duce Carolo, cognominato Strenuo: eum secreta sua cum nemine communicare voluisse, minime omnium ea quae eum prae caeteris angebant. Et ulterius ait eam animi obtractionem posteribus vitae annis intellectum ipsius nonnihil debitalasse et vitiasse. Potuisset certe Commineus, si voluisset, simile iudicium facere de domino suo posteriore Ludovico Undecimo, cui occultatio consiliorum pro tormento fuit. Tessera Pythagorae obscura sed optima, cor ne edito. Certe si quis durum huic rei nomen imponeret, qui amicis destituuntur quibus cogitationes suas et anxietates libere impertiant sunt cordium suorum anthropophagi. At illud plane ad miraculum proxime accedit (quocum claudam hunc de primo amicitiae fructu sermonem), nimirum istam cum amicis communicationem contrarios duos effectus producere. Gaudia enim conduplicat, moerores dimidiat. Nemo siquidem laeta cum amico impertit quin laetatur amplius. Nemo autem tristibus amicis communicat quin contristetur minus. Adeo ut revera eadem virtute polleat super animum hominis quam alchymistae lapidi suo tribuere solent super corpus humanum. Hoc est, quod contraria operetur, sed semper in beneficium naturae. Attamen absque auxilio notionum chymicarum, extat huius rei exemplum insigne in cursu naturae ordinario. Nam in rebus naturalibus unio alit et confortat actiones quasque naturales, impressiones omnes violentas hebetat et retundit. Idemque prorsus fit in animis.

6. Secundus amicitiae fructus salubris est intellectui, sicut primus affectibus. Amicitia enim serenitatem inducit in affectibus a tempestatibus et procellis. Verum in intellectu etiam noctem abigit et lumen infundit, confusione cogitationum dissipata. Neque hoc intelligendum est tantum de consilio fideli quod ab amicis dari solet, sed antequam

de illo dicamus, certum est quicumque animum cogitationibus multis gravatum habet, ingenium eius et intellectum clarescere veluti in diem communicatione consiliorum et discursu cum alio. Etenim cogitationes suas facilius agit et in omnes partes versat, easdem ordinatius disponit. Illas tanquam in faciem intuetur postquam conversae fuerint in verba. Denique seipso prudentior evadit, indque assequitur horulae magis unius sermone quam diei integrae meditationibus. Recte dictum est a Themistocle ad regem Persarum sermones tapetibus similes esse cum explicentur, per quod imagines distincte conspiciuntur, ubi cogitationes instar sarcinarum quarundam complicantur et involvuntur. Neque etiam restringitur secundus iste fructus amicitiae (qui constitit in obstructionibus intellectus aperiendis) ad eos solum amicos qui consilio pollent (hi proculdubio optimi sunt), sed et hoc sepositio discit profecto quispiam a seipso, et proprias cogitationes in luminis oras educit ingeniumque suum tanquam cotem versus acuit quae ipsa non secat. Ut verbo dicamus, praestat statuae cuidam vel imagini se impertire quam cogitationes suas silentio suffocare.

7. Adde iam (ut fiat sermo de hoc fecundo amicitiae fructu magis perfectus) illud modo dictum, quod promptius occurrit et in vulgarem observationem cadit, fidele intelligo ab amico consilium. Bene assertit Heraclitus in uno aenigmatum suorum lumen siccum optimum. Atqui certissimum est lumen quod ab alio proficiscitur per modum consilii illo siccius est et purius, quod a proprio emanat iudicio et intellectu, siquidem quod affectibus semper maceratur et tingitur. Adeo ut non minus intersit inter consilium amici et consilium cuiuslibet proprium, quam inter consilia amici et adulatoris. Neque enim adulator magis infestus quam quilibet sibi, neque rursus remedium praestantius contra adulationem sui ipsius reperitur quam libertas amici. Consilium duorum generum est, alterum de moribus, alterum de negotiis. Quantum ad prius, optimum ad animi sanitatem tuendam medicamentum eset admonitio amici fidelis. Seipsum ad rationes stricte reddendas compellere medicina est interdum nimis penetrans et corrosiva. Lectio librorum moralium res est paulo hebetior. Observatio propriorum defectuum in aliis, tanquam in speculo, aliquando, ut fit etiam in speculis, minus reponet. Verum (ut diximus) optima medicina (optima ad recipiendum, optima ad operandum) est admonitio amici. Mirum profecto est videre quot errores enormes et plane absurdos committant aliqui (praesertim ex grandioribus) quia non adsit iis amicus qui monere possit, in damnum haud parvum et existimationis et fortunae suae. Sunt enim (ut ait apostolus Iacobus) tanquam homines, qui intuentur in speculum, et statim obliviscuntur imaginis suae. Quantum ad negotia, vetus est melius videre oculum quam oculum, licet nonnulli hoc cavillentur. Etiam recte dicitur spectatorem saepe plus videre quam lusorem. Quin et certius disploditur sclopetum maius pallo innixum quam super brachium, etsi quidam tum altum sapiunt ut putent in sese esse omnia. Verum quicquid dici possit in contrarium, certum est consilium negotia dirigere et stabilire. Quod si quis secum cogitet consilium se quidem capturum, sed per partes, in aliis hunc, in aliis illum consulendo, bene habet (hoc est, melius illi fuerit quam consilio omnino non uti), verum in duo pericula impingit. Unum, quod vix fidele consilio reperturus sit. Raro enim nisi a fideli et intimo amico consilium datur, quod non ad dantis fines inflexum et detortum sit. Alterum, quod consilia illa diversis manantia (licet cum fide et bona intentione praestita) damnosa saepenumero erunt et nociva, ac partim ex incommodis, partim ex remediis commixta, veluti si medicum advoces qui in curatione morbi illius peritus habetur, sed corporis tui constitutionis penitus ignarus. Quare poterit fortasse valetudinem ad tempus promovere, sed cum periculo ne in summa sanitati praeiudicet. Atque hoc pacto morbum extinguet, et non multo post hominem. Verum amicus, cui status amici sui perfecte cognitus est, cavebit ne in praesens iuvando in malum futurum impingat. Itaque consiliis istis dispersis (ut iam dictum) nolim acquiescas. Distrahent enim potius et seducunt, quam dirigent et stabiliunt.

8. Post nobiles hosce duos amicitiae fructus (pacem dico in affectibus et fulcimentum iudicii) sequitur ultimus, qui similis est mala granato, plenus granis compluribus. Intelligo ¶autem¶ auxilium et participationem in actionibus et occasionibus vitae. Hic autem expeditissima via repraesentandi ad vivum usum multiplicem amicitiae fuerit circumspiciendo et videndo quam multa sint quae per si quispiam exequi commode non poterit. Atque inde apparebit non per hyperbolen sed sobrie dictum esse ab antiquis, amicum esse alterum se, quandoquidem, si quis vere rem reputet, amici officia proprias cuiusque vires superent. Homines mortales sunt. Quin et in medio operum aliquorum quae maxime affectant saepe moriuntur, veluti in in collocaione filii in matrimonium, consummatione conatum et desideriorum suorum, et similibus. Iam si quis amicum habet fidelem, securitatem praestat de iisdem rebus amici cura et opera post mortem perficiendis. Adeo ut fatum immaturum vix obsit, atque habeat quis (ut loquamur more tribulum aut firmariorum) in desideriiis suis terminum non unius, sed duarum vitarum. Homo corpore circumscribitur, et corpus loco. Verum ubi amicitia praesto est, vitae munia omnia concessa sunt et sibi et deputato suo. Quot numero res sunt, quas per se quispiam cum dignitate aut decore non possit? Merita sua non potest cum verecundia recensere, multo minus extollere. Non sustinet quis ut se submittat ad supplicandum aut etiam emendicandum. Infinita sunt talia. Verum haec et huiusmodi in amici ore sat decora sunt, ad quae erubescimus in persona propria. Rursus, persona cuiusque multa habet coniuncta quae exuere non potest. Filium alloqui quis non poterit nisi ut pater, uxorem nisi ut maritus, inimicum nisi salva dignitate, ubi amico conceditur loqui prout res postulat, neque ad respectus personae alligatur. Verum haec enumerare infinitum fuerit. Ipse regulam dedi, ubi quis propriam personam in fabula sustinere non poterit. Amicus si desit, satius est ei scenam derelinquere.

PES destinantur sumptibus, sumptus autem honori et actionibus honestis. Sumptus itaque largiores occasionis et rei dignitate commensurandi sunt. Etenim spontanea paupertas debetur quandoque patriae, non solum regno coelorum. Sumptus autem consueti cuiusque censu definiendi sunt, eoque tenore temperandi ut intra reditus sint, nec servorum fraudi, aut incuriae obnoxii. Atque insuper in eum modum dispositi et ordinati ut rationes impensarum exhibitae aestimatione sint minores. Certe qui deminutionem fortunarum suarum pati nolit, necesse habet impensas suas ordinarias ita instituere, ut dimida tantum pars rediturum insumatur, altera reponatur. Qui vero rem augere cupit tertiam partem solam impensis assignet. Haud sordidum est summis etiam viris, si rationes suas diligenter inspiciant. Hoc omittunt complures, non tam socordi quam aversatione quadam ne se contristent si res nimio plus accisas deprehenderit. Vulnere autem nisi explorentur sanari nequeunt. Qui oeconomica sua commode tractare non possunt, iis relinquunt ut quos adhibent ministros et caute eligant et subinde mutent. Novi enim minus audent, minusque astuti sunt. Cui raro rationes suas inspicere datur, eum quae computationi subiacent in certos reditus atque etiam sumptus vertere convenit. Qui impendiosior est in uno sumptus genere, eum sobrie parcum et frugi oportet esse in alio. Exempli gratia, si victu abundantior, vestium elegantia sit moderatior; si in aula sua copiose, in equili contractior sit, et sic de similibus. Qui enim in singulis impensarum generibus est profusior, decoctionem fortunarum aegre vitabit. In perplexa et obaerata re familiari liberandi perinde sibi quis obesse poterit nimia festatione ac dilatione nimia. Praepropera enim venditiones iacturam ex usuris saepe exaequant. Porro autem qui simul et semel sortem asserit de relapsu periclitatur, cum enim praeterverctum tantas angustias se sentiat ad ingenium redibit. Qui autem se per gradus extricaverit habitum frugalitatis inducit, eademque opera tam animo quam fortunis medetur. Sane qui res collapsas restituere in votis habet, vel minima quaeque non spernat, atque plerumque minus sordidum est sumptus quamvis minutos praecedere quam minutis lucris se submittere. Cautè admodum inchoandi sunt sumptus qui semel inchoati permansuri sint. Sed in sumptibus qui non facile redeunt splendidiorem et magnificentiorem esse licebit.

XXIX. DE PROFERENDIS FINIBUS IMPERII

ICTUM Themistoclis sibi ipsi applicatum incivile certe fuit et inflatum; sin de aliis atque in genere prolatum fuisset, prudentem sane observationem et pergravem censuram complecti videtur. Rogatus in convivio ut cytharam pulsaret respondit, fidibus se nescire, caeterum posse oppidum parvum in magnam civitatem evehere. Ista certe verba, ad sensum politicum translata, facultates duas, multum inter se discrepantes, in iis qui rerum gubernacula tractant optime describunt et distinguunt. Etenim si regum consiliarios, senatores, aliosque ad negotia publica admotos qui usquam fuerunt attente intueamur, reperientur profecto (licet rarissime) nonnulli qui regnum aut civitatem e parvis ampla efficere possint, fiducias tamen sint valde imperiti. E contra autem alii quamplurimi in cythara aut lyra (hoc est aulicis tricis) miri artifices qui tantum abest ut rempublicam amplificare possint ut potius a natura comparati videantur ad statum reipublicae beatum et florentem labefacandum et evertendum. Sane artes illae degeneres et praestigiae quibus saepenumero consilarii atque rerum potentes et gratiam apud principes suos et famam in vulgus reportant haud aliud nomen merentur quam peritiae quidam fiduciarum, utpote cum sint res magis gratiae in praesens et artificibus ipsius ornamento quam ad rerumpublicarum quarum sunt ministri opes et amplitudinem utiles aut accommodae. Occurrent proculdubio et alii consilarii atque reipublicae gubernatores minime spernendi qui sint negotiis pares possintque res commode administrare, easque a manifestis praecipitiis et incommodis conservare, a virtute tamen illa rerumpublicarum erectrice et amplificatrice longo intervallo absunt.

2. Verum qualescunque demum fuerint operarii, coniciamus oculos in opus eorum, qualis nimirum censi debet vera regnorum et rerumpublicarum magnitudo, et quibus artibus obtineri possit. Dignum profecto argumentum, quod principes perpetuo in manibus habeant et diligenter meditentur, quo nec vires suas in maius aestimantes inchoatis se vanis et nimis arduis implicant, nec rursus easdem plus aequo despicientes ad consilia pusillanimitatis et meticulosa se demittant.

3. Magnitudo imperiorum, quoad molem et territorium, mensurae subiicitur, quoad reditus, calculis. Numerus civium et capita censu, urbium et oppidorum amplitudo tabulis excipi possint. Attamen non reperitur inter civilia, res erroris magis obnoxia, quam verum et intrinsecum excipere valorem circa vires et copias imperii alicuius. Assimilatur regnum coelorum non glandi aut nuci alicui grandiori, sed grano sinapis, quod inter grana est minimum. Quod tamen habeat interim intra se proprietatem quandam et spiritum innatum, quo se et citius attollat et latius diffundat, eodem modo invenire est regna et status ambitu quidem et regionum tractu valde ampla, quae tamen ad fines ulterius proferendos aut latius imperandum sunt minus apta. Alia contra dimensione satis exigua, quae tamen bases in quibus maxime monarchiae inaedificentur esse possint.

4. Urbes munitae, plena armamentaria, equorum propaggines genrosae, currus armati, elephantum, machinae atque tormenta bellica omnigena, et similia, sunt certe ista universa nihil aliud quam ovis induta pelle leonina, nisi gens ipsa stirpe sua et ingenio sit fortis et militaris. Immo nec numerus ipse copiarum multum iuvat ubi milites imbelles sunt et ignavi. Recte enim Virgilius, lupus numerum pecorum non curat. Exercitus Persarum in campis Arbelae oculis Macedonum tanquam vastum hominum pelagus subiiciebatur; adeo ut duces Alexandri nonnihil ipso spectaculo percussi regem interpellarent atque ut noctu praelium committeret ei auctores erant. Quibus ille nolo (inquit) suffurari

victoriam. Ea autem etiam opinione fuit facilior. Tigranes Armenius castrametatus in quodam colle cum exercitu quadringentorum millium, cum spectaret aciem Romanorum quae quatuordecim millia non excessit contra se tendentem, in scommate illo suo sibi placuit. Ecce (inquit) hominum pro legatione nimio plus quam oportet, pro pugna longe minus. Eos tamen priusquam occubisset sol satis multos ad illum infinita frage profligandum expertus est. Innumera sunt exempla quam sit multitudinis cum fortitudine congressus impar. Primo igitur pro re certissima et exploratissima decernatur et statuatur quod caput omnium quae ad magnitudinem regni aut status spectent sit ut populus ipse sit stirpe et ingenio bellicosus. Atque illud magis tritum quam verum, quod nervi belli sint pecuniae, si desint nervi lacertorum in gente molli et effoeminata. Recte enim Craeso ostentanti aurum respondit Solon at si quis, o rex, venerit, qui melius quam tu ferrum gestet, illi profecto totum hoc cedit aurum. Quare quicumque is tandem sit princeps aut status cuius subditi nativi et indigenae non sint animosi et militares, potentiam suam admodum sobrie aestimet. Atque e contra principes quo dominantur in gentes animosas et martias norint illi satis vires suas, si sibi alias non desint. Quod attinet ad copias mercenarias (quod solet adhiberi remedium cum copiae nativae desint), plena sunt omnia exemplis quibus liquido patet quod quicumque status illis innitetur poterit fortasse pennas ad tempus breve nido maiores extendere, sed defluent illae paulo post.

5. Benedictio Iudae et Issacharis in unum nunquam convenient. Nimirum ut eadem tribus at gens sit simul, et leonis catulus et asinus procumbens inter sarcinas. Neque unquam fiet ut populus tributis oppressus fortis existat et bellicosus. Verum est collationes publico consensu factas minus animos subditorum deicere et deprimere quam quae ex imperio mero indicuntur, id quod liquido videre est in tributis Germaniae inferioris quas excisas vocant, atque aliqua ex parte in iis quae subsidia nominantur apud Anglos. Etenim notandum est sermonem iam institui de animis hominum, non de opibus. Tributa autem quae ex consensu conferantur, et quae ex imperio imponuntur, etsi eadem res sint quoad opes exhauriendas, varie tamen omnino animos subditorum afficiunt. Statuatur igitur et hoc, populum tributis gravatum idoneum ad imperandum non esse.

6. Aspirantibus ad magnitudinem regnis et statibus prorsus cavendum ne nobiles et patricii atque (quos vocamus) generosi maiorem in modum multiplicentur. Hoc enim eo rem ducit, ut plebs regni sit humilis et abiecta, et nihil aliud fere quam nobilium mancipia et operarii. Simile quiddam fieri videmus in silvis caeduis, in quibus si maior quam par est caudicum sive arborum maiorum relinquatur numerus non renascetur silva sincera et pura, sed maior pars in vepres et dumos degenerabit. Eodem modo in nationibus ubi numerosior iusto est nobilitas, erit plebs vilis et ignava. Atque eo demum res redibit ut nec centesimum quodque caput sit ad galeam portandam idoneum, praesertim si peditarum spectes, qui exercitus plerumque est robur praecipuum. Unde succedet magna populatio, vires exiguae. Nusquam gentium hoc quod dico luculentius comprobatur est quam exemplis Angliae et Galliae. Quarum Anglia, quamvis territorio et numero incolarum longe inferior, potiores tamen partes fere semper in bellis obtinuit hanc ipsam ab caussam, quod apud Anglos coloni et inferioris ordinis homines militiae habiles sint, rustici Galliae non item. Qua in re mirabili quadam et profunda prudentia excogitatum est ab Henrico Septimo Angliae rege (id quod in vitae eius historia fusius tractavimus) ut praedia minora atque domus agricolationis instituerentur, quae habeant certum eumque mediocrem agri modum annexum qui distrahi non possit, eo fine ut ad victum liberaliorem sufficiat, utque agricultura ab iis exerceretur qui domini fuerint fundi, non saltem usufructuarii nec conductitii aut mercenarii. Nam ita demum characterem illum quo antiquam Italiam insignavit Virgilius, merebitur regio aliqua:

terra potens armis atque ubere glebae.

7. Neque praetereunda est illa pars populi (quae Angliae fere est peculiaris, nec alibi, quod scio, in usu, nisi forte apud Polonos), famuli scilicet nobilium. Huius enim generis etiam inferiores, quoad peditatum agricolis ipsis minime cedunt. Quare certissimum est quod magnificentia et splendor ille hospitalis atque famulitia, et veluti satellitia ampla quae in more sunt apud nobiles et generosas in Anglia, ad potentiam militarem apprime conducant. Ubi contra nobilium obscura, et magis privata, et in se reducta vitae ratio copias militares minuit.

8. Danda est omnino opera, ut arbor ista monarchiae, qualis fuit Nebuchadnezzaris, truncum habeat satis amplum et robustum ad ramos sitos et frondos sustentandos. Hoc est ut numerus indigarum ad subditos extraneos cohibendos satis superque sufficiat. Illi igitur status ad imperii magnitudinem bene comparati sunt, qui ius civitatis facile et libenter largiuntur. Vana siquidem fuerit opinio posses maniplum hominum, utcunque animis et consilio excellent, regiones nimio plus amplas et spatiosas imperii iugo cohibere et froenare. Id ad tempus fortasse facere possint, sed diuturnitatam haec res non assequitur. Spartani parci fuerunt et difficiles in cooptandis novis civibus. Unde donec intra parvos limites dominati sunt res eorum firmae fuerunt et stabiles. At postquam limites suos coepissent proferre et latius dominari quam ut stirps Spartanorum turbam exterorum imperio commode coercere posset, potentia eorum corrui. Nulla unquam respublica sinus suos ad novos cives recipiendos tam profuse laxavit quam respublica Romana. Itaque par erat instituto tam prudenti fortuna, cum in imperium toto orbe amplissimum succreverint. Moris apud eos erat ius civitatis prompte elargiri, idque in supremo gradu, hoc est, non solum ius commercii, ius connubii, ius haereditatis, verum etiam ius suffragii et ius petitionis sive honorum. Hocque rursus non singulis tantum personis, set totis familiis, imo civitatibus, et nonnunquam integris nationibus communicarunt. Huc adde consuetudinem deducendi colonias quibus Romanae stirpes in solum exterum transplantabantur. Quae duo instituta si simul componas, dices profecto non Romanos se diffudisse super universum orbem, sed contra, orbem universum se diffudisse super Romanos, quae

securissima proferendi imperii est ratio. Subit mirari saepius imperium Hispanorum, quod tam paucis indigenis tot regna et proficias amplexari et froenare possit. At certe Hispaniae ipsae <fines> pro arboris stemmate satis grandi haberi debent, cum longe ampliorem contineant regionum tractum quam Romae aut Spartae sub initiis suis contigerat. Porro, quanquam ius civitatis satis parce soleant Hispani impertire, quod proximum tamen est faciunt, quippe qui cuiuscunque nationis homines ad militiam suam ordinariam promiscue admittant. Quinetiam summum belli imperium haud raro ad duces natione non Hispanos deferunt. Attamen et illam ipsam videntur non ita pridem indigenarum paucitatem sensisse, eique succurrere cupuisse, ut ex pragmatica sanctione hoc anno promulgata cernere est.

9. Certissimum est artes mechanicas sedentarias, quas non sub dio sed sub tecto exercentur, atque manufacturas delicatas quae digitum potius quam brachium requirunt, sua natura militaribus animis esse contrarias. In universum, populi bellicosi ferari gaudent, et pericula quam labores minus exhorrent. Atque in hoc ingenio suo non sunt admodum reprimendi, si animos ipsorum in vigore conservare cordi nobis sit. Magno itaque adiumento Spartae, Athenis, Romae, aliisque antiquis republicibus fuit quod habuerint non ingenuos sed servos plerunque, quorum laboribus istiusmodi opificia expediebantur. Verum mancipiorum usus post legem Christianam receptam maxime ex parte abiit in desuetudinem. Huic vero rei proximum est ut artes istae alienigenis tantum permittantur, qui propterea alliciendi aut saltem facile recipiendi sunt. Nativorum autem plebs ex tribus generibus hominum constare debet, nempe ex agricolis, famulis ingenuis, et artificibus, quorum opera robur et lacertos viriles postulant. Cuiusmodi sunt fabri ferrarii, lapidarii, lignarii, et similes, non annumerando militiam descriptam.

10. Ante omnia ad imperii magnitudinem confert ut gens aliqua armorum studium profiteatur tanquam decus suum et institutum vitae primarium, et in praecipuo honore habitum. Quae enim a nobis adhuc dicta sunt ad habilitates tantum erga arma spectant. Quorsum autemabilitas, si non re ipsi incubitur ut producat in actum? Romulus (ut narrant aut fingunt) postquam e vivis excesserat illud civibus suis legavit ut ante omnia rem militarem colerent, unde in caput orbis terrarum urbs eorum insurgeret. Imperii Spartani fabrica universa (non minus prudenter quidem, sed diligenter tamen) ad illum fidem et scopum composita est et constructa ut cives sui belligeratores essent. Persarum et Macedonum idem erat insitutum, sed non tam constans aut diuturnum. Britanni, Galli, Germani, Gothi, Saxones, Normanni et nonnulli alii etiam ad tempus armis se praecipue dederunt. Turcae idem institutum lege sua paululum extimulati hodie retinent, sed magna cum militiae suae (ut nunc est) declinatione. In Europa Christiana gens quae illud adhuc retinet et profitetur soli sunt Hispani. Verum res est nam liquida et manifesta unumquemque in eo proficere maximo in quo plurimum impendit studii, ut verbis non indigeat. Satis sit innuisse desperandum omnino alicui nationi esse quae non ex professo arma et militiam colat iisque praecipue studeat et incumbat, sibi veluti ultro obventuram insignem aliquam imperii magnitudinem. Contra autem certissimum esse temporis oraculum nationes illas quae in armorum professione et studiis diutius permanserint (id quod Romani Turcaequae potissimum fecere) miros in imperio amplificando facere progressus. Quin et illae quae bellica gloria per unius tantummodo seculi spatium florere inde tamen unico illo seculo iam imperii amplitudinem assecutae sunt, quam longo post tempore, etiam remissa illa armorum disciplina, retinuerunt.

11. Praecepto praecedenti affine est ut status quis utatur eiusmodi legibus et consuetudinibus quae iustas illi causas, aut saltem praetextus, arma capescendi tanquam in promptu ministrent. Etenim ea est insita animis hominum iustitiae apprehensio, ut bellum (quod tot sequuntur calamitates) nisi gravem ob causam, saltem speciosam, inferre abstineant. Turcis praesto est semper et ad nutum belli causa, propagatio scilicet legis et sectae suae. Romani, quanquam pro magno decore imperatoribus apud eos fuerit si fines imperii ipsorum protulisset, tamen ob hanc causam, ut fines proferentur, nunquam bella susceperunt. Aspiranti igitur ad imperium nationi illud in more sit, ut sensum habeat vividum et acrem iniuriae alicuius vel subditis suis limitaneis, vel mercatoribus, vel publicis ministris illatae, neque a prima provocatione diutius torpeat aut tardet. Item prompta sit ad alacris ad auxilia mittenda sociis suis et foederatis, id quod perpetuum erat apud Romanos. Adeo ut, si forte in populum foederatum, cui etiam cum aliis foedus defensivum intercederet, hostilis impressio facta esset, atque ille <etsi> a plurimis suppetias peteret, Romani omnium primi semper adessent, beneficii decus nemini praeferendum reliquentes. Quod vero attinet ad bella antiquis temporis propter statuum conformitatem quandam aut correspondentiam tacitam gesta, non video in quo iure illa fundata sint. Talia fuerunt bella quae a Romanis suscepta erant ad Graeciam in libertatem vindicandam; talia a Lacedaemoniis et Atheniensibus ad constituendas aut evertendas democratas et oligarchias; talia quandoque illata sunt a rebuspublicis ut principibus sub praetextu subditos alienos protegendi et a tyrannide liberandi. Ad rem praesentem sufficiat ut illud decernatur, non esse expectandam statui alicui imperii amplitudinem nisi ad quamvis occasionem iustam se armandi protinus expergiscatur.

12. Nullo omnino corpus, sive sit illud naturale sive politicum, absque exercitatione sanitatem suam tueri queat. Regno autem aut reipublicae iustum atque honorificum bellum loco salubris exercitationis est. Bellum civile profecto instar caloris febrilis est. At bellum externum instar caloris ex motu, qui valetudini imprimis conducit. Ex pace enim deside atque torpente et emolliuntur animi et corrumpuntur mores. Sed utcunque res se habeat, quatenus ad alicuius status felicitatem, magnitudinis proculdubio interest ut quasi semper in armis sit. Atque exercitus veteranus, perpetuo tanquam sub vexillis habitus, etsi res sit magni proculdubio sumptus et impensae, attamen eiusmodi est ut statui alicui quasi arbitrium rerum inter vicinos, aut saltem plurimum existimationes ad omnia, conferat, id quod insigniter cernere

est in Hispanis, qui iam per annos centum et viginti exercitum veteranum ad aliquas partes, licet non semper ad easdem, aluerint.

13. Maris dominium monarchiae quaedam epitome est. Cicero de Pompeii contra Caesarem apparatu scribens ad Atticum consilium (inquit) Pompeii plane Themistocleum est. Putat enim qui mari potitur, eum rerum potiri. Atque Caesarem Pompeius proculdubio delassasset et attrivisset nisi inani fiducia inflatus ab illo incepto destituisset. Praelia navalia quanti fuerint momenti ex multis exemplis patet. Pugna ad Actium orbis imperium determinavit. Pugna ad insulas Cursolares circum in naribus Turcae posuit. Multoties certe evenit ut victoriae navales finem summae belli attulerint. Sed hoc factum est cum aleae huiusmodi praeliorum totius belli fortuna commissa est. Illud minime dubium, quod qui maris potitur dominio in magna libertate agit, et tantum quantum velit de bello sumere potest, ubi contra qui terrestribus copiis est superior nihilominus plurimus angustiis conflictatur. At hodie atque apud nos Europaeos si unquam aut usquam potentia navalis (quae quidem huic regno Britanniae in dotem cesset) summi ad rerum fastigia momenti est, tum quia pleraque Europae regna mediterranea simpliciter non sunt, sed maxima ex parte mari cincta, tum etiam quia utriusque Indiae thesauri et opes imperio maris veluti accessorium quiddam existunt.

14. Bella moderna velut in tenebris gesta censi possunt prae gloria et decore vario quae in homines militares priscis temporibus a rebus bellicis resilire solebant. Habemus hodie, fortasse ad animos faciendos, ordines quidam honorificos militiae, qui tamen iam facti sunt armis et togae communes. Etiam in scutis gentilitis stemmata nonnulla habemus. Insuper hospitia quaedam publica militibus emeritis et mutulatis destinata, et huiusmodi. Verum apud veteres in locis ubi victoriae partae sunt extracta trophaea; laudationes funebres; monumenta magnifica occumbentium in bello; coronae civicae, militares, singulis concessae; nomen ipsum imperatoris, quod postea reges maximi a belli ducibus mutuati sunt; redeuntium ducum bellis prosperi confectis celebres triumphus; donativa atque largitiones ingentes in milites sub exercituum demissionem: haec (inquam) tot et tanta fuerunt, et tam insigni splendore coruscantia, ut pectoribus mortalium etiam maxime conglaciatis igniculos subdere, eaque ad bellum inflammare potuerint. Ante omnia vero mos ille triumphandi apud Romanos non res erat ex pompa aut spectaculum quoddam inane, sed inter prudentissima plane nobilissimaque instituta numerandos, utpote qui in se haec tria haberet, ducum decus et gloriam, aerarii ex spoliis locupletationem, et donativa militum. Verum honor triumphus fortasse monarchiis non competit praeterquam in personas regum ipsorum, aut filiorum regum. Quid etiam temporibus imperatorum Romae obtinuit, qui honorem ipsum triumphus sibi et filiis suis de bellis quae praesentes ipsi confecerant tanquam peculiarem reservarunt. Vestimenta autem solummodo et insignia triumphalia aliis ducibus indulserunt.

15. Verum, ut sermones hos claudamus, nemo est (ut testatur sacra Scriptura) qui sollicito cogitando potest apponere ad staturam suam cubitum unum in pusillo scilicet corporis humani modulo. Caeterum in magna regnorum et rerumpublicarum fabrica imperium amplificare et fines proferre reges penes et dominantes est. Nam prudenter introducendo leges, instituta, et consuetudines, quales iam proposuimus et alias his similes, posteris et seculis futuris magnitudine sementem fecerunt. Verum ista consilia apud principes raro tractantur, sed res fortunae plerumque committitur.

XXX. DE REGIMINE VALETUDINIS

N regimine valetudinis invenire est quandam prudentiam ultra regulas medicinae. Observatio cuiusque propria eorum quae nocent, eorum quae iuvant, optima est medicina ad sanitatem tuendam. Verum tutius est concludere hoc sensi mihi nocuisse, ergo eo non utar, quam isto modo, hoc quod sensi minime offendit, ergo eo uti licet. Etenim vigor iuventutis excessus plurimos tegit, qui tamen in senectute tandem velut debita exigentur. Considera aetatem ingruentem, neque confide eadem perpetuo continuare. Non enim bellum indicendum senectuti. Cave subita aliqua mutatione in regiminis parte quapiam principali. Quod si necessitas urgeat, caetera ad eam mutationem accomoda. Secretum enim est, et naturale, et politicum, tutius est multa mutare quam unum magnum. Examini tamen subiicias consuetudines tuas diaetae, somni, exercitationis, vestium, mansionis, et similia, et, si quid nocumento esse iudices, experire illud paulatim exuere, ita tamen ut, si ex mutatione nocumenti aliquid perceperis, ad consueta redeas. Difficile enim distinguere inter ea quae toto genere sunt salubria, et ea quae corporis tui unici constitutioni conveniunt. Vacuo animo esse et hilari ad horas cibi, somni, et exercitationis est ex optimis praeceptis ad prolongandam vitam. Quatenus ad animi passiones et studia, evita invidiam, metus anxios, iram intus cohibitam, subtiles et nodosas disquisitiones, gaudia et exhilarationes immodicas, tristitiam alte pressam et non communicatam. Amplexere spes, laetitiam potius quam gaudium, delectationum varietatem magis quam satietatem, admirationem et propterea novitates, studia quae animum replent splendidis et illustribus obiecti, veluti historias, fabulas, peragrations naturae. Medicationem si omnino fugias valetudine utens bona, corpori ingrator accedet sum necessitas ingruerit. Eidem si nimium assuescas, detrahet de viribus et efficacia quando morbus advenerit. Probo potius diaetas quasdam ad certa tempora quam usum medicamentorum frequentem, nisi iam pridem transierit in consuetudinem. Diaetae enim huiusmodi alterant corpus magis, perturbant minus. Ne contempnas accidens aliquod in corpore novum et insuetum, sed consilium medicorum circa illud ahibe. Dum aegrotas valetudinem tuam cura maxime. Dum vales corpore tuo utere, nec sis nimis delicatus. Qui enim dum valet corpore tolerantiam imperat in morbis compluribus, qui scilicet non sunt acuti, diaeta sola et

corporis regimine paulo exquisitior curari possit absque multa medicatione. Celsus monitum illud suum nunquam parturisset ut medicus, nisi una fuisset vir prudens. In praeceptis dat tanquam arcanum tuendae valetudinis et prolongandae vitae, ut quis contraria alternet et subinde mutet, sed cum inclinatione in extremum benignius. Nempe, victu utere parcior et plenior, sed plenior saepius; vigiliis et somno largiori insuecas, sed somno magis; quietem et motum sive exercitium repetas, sed frequentius motum, et similia. Ita enim matura simul et fovebitur et robur acquirat. Ex medicis aliqui erga aegrum et eius desideria tam sunt indulgentes ut morbi curam legitimam non urgeant. Alii contra tam regulares et rigidi in procedendo secundum artem circa curam morbi, ut aegri conditionem et naturam non satis respiciant. Medicum elige temperaturae mediae, vel si hoc ad votum in uno aliquo medico non cesserit, adhibe ex utroque genere unum. Atque memor sis advocare medicum corporis tui gnarum non minus quam in arte sua spectatum.

XXXI. DE SUSPICIONE

SUSPICIONES inter cogitationes sunt ut inter aves vespertiones: nunquam volitant nisi luce crepera. Reprimendae certe sunt, aut saltem caute custodiendae. Mentem enim obnubilant, amicos alienant, et negotia interpellant ita ut nec alacriter nec constanter peragi possint. Reges inclinant ad tyrannidem, maritos ad zelotypiam, etiam prudentes ad animi vacillationem et melancholiam. Sunt autem suspiciones defectus non tam cordis quam cerebri. Locum enim reperiunt etiam in fortissimis animis. Exemplo esse poterit Henricus Septimus rex Angliae, quo non fuit alter suspicior, nec tamen animosior. In eiusmodi vero temperatura minus nocent. Plerumque enim non admittuntur nisi prius discutiantur utrum probabiles sint annon. Verum in meticulosi ingenii nimio plus praevalent. Nihil certe aequae facit hominem multa suspicari ac parum scire. Itaque rectissime adhibetur remedium ad suspiciones, ut quis inquisitionem urgeat. Fumo enim et tenebris aluntur suspiciones. Quid sibi tandem volunt homines? Existimant cunctos quorum opera utuntur, et quibuscum versantur, angelos esse aut sanctos? Nesciuntne illos ad suos proprios fines aspirare, et unumquemque proximior esse sibi quam alteri? Nullus itaque est modus moderandis suspicionibus aptior quam remedia parare ac si suspiciones essent verae, iis vero froena iniicere ac si essent falsae. Eatenus enim suspiciones usui esse poterint ut ita nos comparemus, quod quamvis verum foret quod suspicamur, nocere tamen non possit. Suspiciones quas ex se mens colligit sunt <nihil> nisi inanes bombi. Quae vero externo artificio aluntur animisque hominum installantur susurrorum et famigatorum sermonibus aculeos habent. Optima certe ratio expediendi nos ex impedita hac suspicionum sylva est libera quaedam et aperta illarum declaratio apud eos quos suspectos habemus. Hinc enim fieri non potest quin plus cognoscamus utrum verae sint necne quam antea. Hoc simul reddet eum quem suspectum habemus cautum magis et circumspectum, ne novam praebeat suspicionis ansam. Sed hoc fieri non oportet cum hominibus pravae indolis et degeneris. Hi enim ubi semel se suspectos sentiant fideles postquam nunquam evadent. Diverbium habentur apud Italos sospetto licentia fede, quasi suspicio fidei missionem daret, cum potius fidem accendere deberet ut seipsam liberaret.

XXXII. DE DISCURSU SERMONUM

UNT qui in sermonibus affectant optius ingenii laudem qua in quamcumque partem disputare possint, quam iudicii in veritate enucleanda, ac si laudabile esset invenire quid dici possit, non quid teneri debeat. Sunt qui in promptu habent locos aliquos communes et themata in quibus luxuriantur, caetera steriles et ieiuni. Quod penuriae genus plerumque taedio afficit, et quamprimum notam subierit in ridiculum evadit. Pars sermonis honoratior haec est, ansam sermonis praebere, et rursus eidem moderari ac ad alia transire. Tunc enim quis choream ducit. Bonum sane in conversatione et colloquiis familiaribus subinde variare, et sermones circa res praesentes cum disputationibus, narrationes cum argumentis, quaestiones cum positivis, iocosa cum seriis immiscere. Satietaem siquidem et fastidium parit in aliquo subiecto diutius haerere. Quantum ad iocos, sunt quaedam quae a ioco, velut privilegio, eximi debent: religio, negotia reipublicae, personae sublimes, privatorum negotia maioris momenti, denique casus omnis miserabilis. Nonnullos tamen reperies quibus ingenia sua obdormiscere videbuntur, nisi acutum aliquem et mordacem sarcasmum in quempiam contorserint. Ille habitus omnino coercendus:

Parce, puer, stimulis, et fortius utere loris.

2. In summa, discrimen servandum inter salsa et amara. Certe qui satyricam amplectitur venam, sicut aliis metum iniicit ab ingenio suo, ita ab aliorum memoria metuere debet. Qui interrogat multum, et addiscet multa, et placebit in multis, praesertim si quaestiones suas ad captum et peritiam respondentis adaptet, siquidem occasionem ei praebebit scientiam suam ostentandi. Ipse autem novis continuo scientiae augmentis dotabitur. Molestae autem ne sint quaestiones. Id examinatori convenit. Etiam qui sermonis familiaris dignitatem tueri cupit, aliis vices loquendi relinquat. Quin et, si qui adsint qui dominari in sermonibus et tempus universum occupare studeant, illos arte quadam abrumpere sciat, et alios ad loquendum inducere, sicut tibicines moderari solent saltantibus. Scientiam si quandoque dissimules eorum quae scire existimaris, putaberis alias ea scire quae nescis. Sermo alicuius de seipso rarus esse debet et cum iudicio. Novi quendam cui saepe in ora erat per ironiam oportet hunc egregie sapientem esse, ita multo de seipso loquitur. Vix occurrit casus aliquis in quo se laudare quis decore possit, praeter unum. Is est, si virtutem alterius laudet, sed eam

intelligo virtutem ad quam ipse aspirat. Sermo alios pungens et vellicans parce utendus. Etenim sermones familiares debent esse instar campi aperti in quo spatium licet, non viae regiae quae deducit domum. Noveram nobiles duos ad partem Angliae occidentalem, quorum alter scommatibus nimio plus indulgebat, sed hospitalis admodum erat. Alter autem quaerere solebat a convivis illius prioris dic, sodes, annon scomma aliquod intercesserat in quempiam factum? Cui conviva forte tale aliquid contigit. At ille, utpote alterius aemulus, satis sciebam eum prandium bonum malis condimentis corrupturum. Sermo cum discretione praestat eloquentiae, et apte loqui et accommodate ad personam cum qua colloquimur, efficacius est quam ornamenta verborum aut methodi captare. Continuata oratio bona, absque interlocutione bona, tarditatem monstrat, at replicatio et interlocutio bona, absque facultate orationem continuandi, penuriam et scientiam minime fundatam prodit, quemadmodum in animalibus videmus quae cursu minus valent, flexu maxime agilia esse, ut fit inter leporarium et leporem. Circumstantiis nimio pluribus orationem vestire antequam rem ipsam attingas taedium parit, iisdem penitus carere abruptum quiddam est et ingratum.

XXXIII. DE PLANTATIONIBUS POPULORUM ET COLONIIS

OLONIAE eminent inter antiqua et heroica opera. Mundus cum adhuc iuvenis esset plures progenit liberos; nunc senex factus, pauciores. Etenim non immerito colonias novas tanquam liberos nationum antiquorum duxerim. Plantationem populorum probo in solo puro, intelligo ubi populus non destruitur ut populus inferatur. Hoc enim cum sit, extirpatio prorsus est, non plantatio. Plantatio regionum non absimilis est plantationi sylvarum, in quibus de utilitate capienda nihil cogitandum ante annum vicesimum, verum fructus uber et locuples in fine operis expectandus. Illud certe quod praecipue colonias, alias bene successuras, evertit, fuit sordida illa et avida lucri captatio sub initiis coloniarum. Verum est lucri segetem acceleratam, non negligendam, modo cum bono coloniae coniuncta sit, sed non ultra. Indignum quiddam et infaustum est, cum faex populi, exules, et damnati in coloniae seminarium sumuntur. Quin et coloniam ipsam corrumpit et perdit. Huiusmodi enim homines profligati instar erronei degent, nec operi accingent, sed otio se dedent. Quin et scelera perpetrabunt, fruges consument, et coloniae fastidio afficientur. Ac tum demum nuncios et literas in patriam mittent in plantationis praeiudicium et dedecus. Populus qui in coloniam sumatur praecipue sint artifices generum sequentium: hortulani, aratores, fossores, fabri ferrarii, fabri lignarii, piscatores, aucupes, chirurgi, pharmacopolae, coci, pistores, cervisarii, et huiusmodi, In regione ubi plantare instituis circumspecte primo quod genus esculentorum et poculentorum terra ex sese sine cultura edat, veluti castaneas, iuglandes, nuces pinus, olivas, dactylos, pruna, cerasa, mel silvestre, et similia. Dein disquire quid genus victualiorum solum proferre possit celeriter intra annum, veluti pastinacas, caricas, brassicas, cepas, raphanos, melones, pepones, cucumeres, artiplices de Hierusalem, maiz, et alia. Quantum ad triicum, siliquam, hordeum, et avenam, nimiam grana haec poscunt culturam. Attamen a fabis et pisis etiam inchoare licet, tum quia minore opera indigent, tum quia non minus cibi loco quam panis inserviunt. Etiam ab oriza multiplex provenit seges, quae et cibi quoque copiam facit. Ante omnia, magna copia transportanda pannis biscocci, farinae ex avena, pollinis, farinae omnigenae, et similibus, ut sub initiis praesto sint donec panis confici possit. Pecudes et aves delige eas quae a morbis praecipue immunes sunt et prae caeteris prolificae, quales sunt porci, caprae, galinae, galinae Indicae, anseres, columbae domesticae, cuniculi, et similes. Praecipio autem piscationibus incumbendum, tum ad sustentationem colonia, tum ad lucrum exportationis. Commeatus in coloniis adeo parca manu fere distribuendus ac in oppidis obsessis esset, hoc est pro rata. Maxima autem pars soli quod in hortos aut segetes convertitur horreis publicis assignetur, in quibus fruges reponantur et mensura certa distribuantur, ita tamen ut supersint nonnullae fundi portiones in quibus industria singulorum se exerceat. Circumspecte insuper quas merces nativas regio illa producat, ut exportatio earum in loca ubi maxime in pretio sunt sumptus levet, ut usuvenit in nicotiano apud Virginiam, modo non sit (ut iam dictum) in praeiudicium intempestivum coloniae ipsius. Sylvae in regionibus desertis ut plurimum abundant. Itaque ligna ad aedificia, naves, aut eiusmodi usus apta inter praecipuas merces numeranda. Si inveniatur vena ferri et rivuli ad molendina ferraria idonea, ferrum e mercibus quaestuosum est in regionibus sylvis. Salis nigri confectio per calorem solis, si clima ferat, digna res est quae tentetur. Etiam sericum vegetabile, si adsit, merx est lucrosa. Pix cuiuscunque generis, ubi proveniunt pinus et abietes, semper praesto est. Quin et pharmaca et ligna odorata si reperiantur haud parvum commodum praebent. Etiam cineres quibus ad sapam utuntur non modicum utilitatis afferent. Similiter et alia quae perquiri possunt. Verum fodinis ne confidas nimium, praesertim a principio. Fodinae enim fallaces sunt et sumptuosae, et spe pulchra lactentes colonos reddunt circa alia socordes. Regimen coloniae committatur uni cui tamen assideant consilarii aliquot, atque muniantur auctoritate ad exemplum iuris miitaris, sed aliquantulum restricta. Ante omnia, hunc sibi decerpant homines fructum vivendo in eremo, ut Deum semper eiusque cultum prae oculis habeant. Rursus, colonia a numerosiore concilio (intelligo in regione, matre coloniae residente) non pendeat, nec ob contributiones exiguas multitudini nimiae subiiciatur. Sed sit numerus eorum qui negotia coloniae procurant et ordinant moderatus. Sintque potius ex nobilibus et generosis quam mercatoribus. Hi enim lucro praesenti plus satis inhiant. Sit plane immunitas a vectigalibus et portoriis donec colonia adoleverit, neque tantum immunitas a solutionibus pecuniarum concedatur, sed etiam libertas merces in quascunque velint partes exportandi, nisi gravis aliqua caussa obfuerit. Coloniam populo ne farcias aut super oneres alios post alios mittendo, sed potius informationi diligenti intende quot capita de tempore in tempus minuantur, eaque numero conveniente pro rata suppleas, ita tamen ut coloni bene victitent nec penuria affligantur. Magnum iampridem salubritati complurium coloniarum detrimentum intulit aedificatio iuxta mare et fluvios in locis paludinosi et aquisosi. Itaque, etsi ab

huiusmodi locis incipiendum propter vecturae et aliarum rerum commoditatem, paulatim tamen in superiores regionis partes et ab aquis remotiores ascendendum. Interest etiam sanitatis coloniae ut salis sat bona copia convehatur quo cibi, quos verisimile est putridos aliter saepe futuros, condiantur. Si coloniam plantes ubi barbari sedes suas habeant, neutiquam eos nugis tantum et tricis concilies, sed iusticia et modis gratiosis demerere. Nihil tamen de praesidiis minuendo quae ad securitatem pertinent. Neque etiam benevolentiam eorum aucupare auxiliis contra hostes suos, sed auxiliis defensionis non incommodum erit subvenire. Interest etiam aliquos ex indigenis saepe in regionem unde colonia migravit mittere ubi viderent conditiones hominum suis multo praestantiores, idque sub reditu inter suos divulgent. Postquam colonia adoleverit et robur acceperit, tempestivum erit mulieres submittere ut colonia ex sese propagetur, nec semper ab externis pendeat. Super omnia flagitiosissimum est coloniam semel deductam deserere et destituere. Praeterquam enim quod dedecori est, nil aliud est quam proditio mera profusioque sanguinis complurium hominum miserorum.

XXXIV. DE DIVITIIS

IVITIAS cognomine magis proprio vocare nequeam quam ut eas appellem impedimenta virtutis. Sicut enim se habent impedimenta ad exercitum, ita divitiae ad virtutem: necessariae siquidem sunt, sed graves. Quinetiam cura illarum victoriam saepe disturbat. Divitiarum magnarum nullus est usus praeterquam in iis expendis, caetera in opinione versantur. Idem dicit Salomon, ubi multae sunt opes, multi qui comedunt eas; et quid prodest possessori, nisi quod cernat divitias oculis suis? Possessio divitiarum nulla voluptate dominum perfundit quantum ad sensum. Est sane custodia ipsarum. Est etiam potestas donativi aut distributionis. Est et fama, et inflatio ab ipsis. Sed non datur solidus ipsarum usus qui ad dominum pertingat. Annon vides ficta illa pretia quibus gemmae et huiusmodi rariora aestimantur, et quam inania opera suscipiantur ad ostentationem meram, ut usus aliquis divitiarum magnarum videri possit? Sed dicit quispiam usum earum vel in hoc maxime cerni posse, quod dominos ex periculis et calamitatibus redimant. Ut ait Solomon, substantia divitis urbs roboris eius, et quasi murus elevatus in imaginatione sua. Sed caute Solomon, quod imaginatione, non reipsa, tales sunt. Plures enim, sine controversia, divitiis suis magnis voene runt quam redempti sunt. Divitias magnas ne secteris, sed quas parare possis iuste, impendere sobrie, erogare hilariter, et libenter dimittere. Neque tamen contemptum ipsarum, instar monachi alicuius aut a seculo abstracti, foveas, sed de usu distingue, sicut Cicero optime de Rabirio Posthumo, in studio rei amplificandae apparebat non avaritiae praedam sed instrumentum bonitati quaeri. Ausculta etiam Salomoni, nec praeproperae opum accumulationi inhia: qui festinat ad divitias non erit insons. Fingunt poetae Plutum (qui divitias sonat) a Iove missum claudicare et tardigradum esse, a Plutone autem currere et pedibus celerem, innuentes divitias bonis artibus et iusto labore partas tarde accedere, sed per mortem aliorum advenientes (veluti ex haereditatibus, testamentis, aut similibus) praecipitanter ruere. Nec minus poterit fabula ea de Plutone intelligi, si Plutonem pro Diabolo accipias. Cum enim opes a Diabolo fluunt (veluti per fraudes, oppressiones, iniusticiam, et scelera) rapido cursu feruntur.

2. Viae ad ditescendum variae, et pleraeque earum foedae. Parsimonia inter optimas censi possit, neque tamen ipsa omnino innocens est. Opera enim liberalitatis et charitatis coarctat. Soli cultura, quasi ad divitias maxime genuina, utpote quae benedictio magnae matris telluris sit. Verum lenta est haec via. Attamen ubi homines insigniter opulenti se ad agriculturam et lucra rustica submitunt, divitias in immensum coaccervant. Noveram ex proceribus Angliae quandam cui maximi reditus proveniebant e re rustica supra subditos caeteros quoscunque aetatis meae. Dives erat armentis, ovibus, sylvis tam caeduis quam grandioribus, lithanthracibus, frumento, plumbi et ferri fodinis, et compluribus aliis proventibus rusticis. Adeo ut terra ei instar maris erat, merces perpetuo importans. Recte a quodam observatum se magno cum labore ad exiguas, et nullo fere ad magnas divitias pervenisse. Postquam enim res alicuius nummaria sic increverit ut nundiarum et mercatum opportunitates praestolari possit, atque eos contractus superare quibus ob summae magnitudinem perpauca admodum homines apti sunt, atque etiam in laboribus aliorum participare qui minus pecunia abundant, fieri non potest quin supra modum ditescat. Lucra ex professionibus honesta certe sunt, et duabus rebus promoventur maxime, diligentia et fama bona propter probitatem in negotiando. At lucra ex contractibus maioribus plerunque naturae magis ancipitis, cum quis scilicet aliorum necessitates et angustias obsideat, servos et ministros alienos in damnum dominorum corrumpat, emptores alios, qui in maiore forte pretia consensissent, artificiose et vafre summoveat, et huiusmodi fraudes exercent. Quae omnes merito damnandae sunt. Quantum vero ad emptiones animo non retinendi sed rursus dividendi, illae ex utraque fere parte molunt, tam venditorem quam emptorem prementes. Societates locuplent affatim si cautus adhibeatur delectus eorum quibuscumque societas initur. Foenus ex certissimis luci generibus est, licet ex pravissimis, utpote quod hominem panem suum comedere faciat in sudore vultus alieni, atque in Sabatto operari non cessat. Attamen certum licet sit non caret rimis suis secretis, siquidem notarii et institores ad commodum proprium homines fortunarum dubiarum quandoque extollent. Primum esse in inventione aliqua nova aut privilegio inundationem quandam opum interdum largitur, sicut contigit primo sacchari excoctore in Canariis. Itaque si quis se peritum dialecticum praestare possit ut addat inventioni iudicium, magna haud dubie efficiet, praesertim si tempora sint propitia. Qui lucra tantummodo certa captat, aegre ad magnas divitias assurgit. Contra, qui totus in incertis est vix fortunarum dispendia vitabit. Bonum igitur fuerit incerta lucra certis munire, ut damnis subveniatur. Monopolia et mercium coemptiones ad revenditionem, ubi lege nulla prohibentur, ad divitias viam

sternunt facilem, praesertim si quis prospicere possit quae merces in aestimationem venturae sint, atque eo modo se illis abunde instruat. Opum acquisitio per servitium regum aut magnatum dignitatem quandam habet. Tamen si assentionibus et servilibus artificiis sese ad omnes nutus flectendo parentur, inter vias vilissimas poterit numerari. Quantum ad venationem testamentorum et legatorum (quemadmodum Tacitus Senecam insinuat, testamenta et orbos tamquam indagine capi), adhuc peior est hae res, quanto cum hominibus conditionis humilioris rem habemus quam in servitio.

3. Fidem illis nimiam ne adhibeas qui prae se ferunt contemptum divitiarum. Etenim opes despiciunt qui desperant. Neque invenies usquam tenaciores ubi incipient ditescere. Ne sis in minutis tenax. Divitiae alas habent, et aliquando ex sese avolant, aliquando emittendae sunt ut ampliores congregent. Opes suas moribundi relinquunt aut usui publico aut liberis, cognitis, et amicis. In utroque genere legationes paulo moderatiores melius cedunt. Divitiae magnae haeredi relictas aves rapaces undique ad eas convolare invitant, nisi haeres fuerit aetate et iudicio confirmatior. Similiter foundationes gloriosae et splendidae in usus publicos sunt instar sacrificiorum sine sale, et nihil aliud quam dealbata eleemysonarum sepulchra, quae ab intus cito corrumpentur et putrefient. Itaque dona tua magnitudine ne metiaris, sed commoditate, et ad debitam mensuram redigas. Neque opera charitatis in mortem usque differas. Etenim si quis recte rem aetimet, qui id facit ex alieno potius donat quam e proprio.

XXXV. [= Angl. XXXVI] DE AMBITIONE

MBITIO choleram refert, quod genus humoris activos, vehementes, alacres, et promptos reddit, nisi obstructionem patiatur. Quod si obstructione concludatur adeo ut libere permeare non possit, fit adusta, et inde maligna et venenosa. Similiter ambitiosi, si in ambitu et petitione sua repulsas non patientur sed semper sint in progressu, polypragmones potius sunt quam periculosi. Sin in cupiditatibus fraenuntur et subinde frustrantur, malevolentiam et invidiam in corde fovunt, et iniquo prorsus oculo tum res tum homines intuentur, ac tum demum in sinu laetantur cum res male cedant. Qui autem animi affectus cum servis regum aut rerumpublicarum pessime congruit. Bonum itaque principibus fuerit (si ambitiosis utantur) ita rem disponere ut perpetuo directi, nunquam retrogradi sint. Quod quia sine praeiudicio fieri non potest, melius esset ab huiusmodi ingenii hominibus omnino abstinere. Etenim si ipsi cum servitio suo non assurgant, operam dabunt ut servitium suum cum ipsis corruat. Verum, quia modo diximus ambitiosos non adhibendos nisi urgente necessitate, operae pretium fuerit iam dicere quibus in casibus necessarius sit eorum usus.

2. Imperatores et duces in bello boni, utcunque ambitiosi sint, omnino recipiendi. Etenim utilitas ipsorum ut praeficiantur caetera compensat. Militem autem deligere qui ambitione vacet perinde est acsi calcaribus eum spoliis. Quin et alter usus ambitiosorum est, ut umbellae loco principibus sint contra invidiam et periculum. Nemo enim eas partes subibit nisi sit instar columbae occaecatae, quae ideo in sursum volat quia circumspicere non potest. Est etiam alius usus ambitiosorum non parvus, ut praegravibus alas amputent, et eorum potentiam labefactent. Quemadmodum Macronem Tiberius adhibuit ad deiiciendum Seianum.

3. Quandoquidem igitur in casibus memoratis necessarii sint, superest ut ostendamus qua ratione sint froenandi et coercendi ut minus ab illis impendeat periculi. Perniciosi minus sint si natalibus ignobiles quam si nobiles, si ingenio paulo truciore et asperiores quam si gratiosi et populares, denique si nuper honoribus admoti quam si veteratores facti sint et in honoribus suis muniti. Signum infirmi animi in principibus a plerisque ducitur si gratiosos et intimos sibi adiungant. Attamen, si verum dicendum est, non aliud reperitur remedium praestantius contra potentiam nimiam procerum aut magistratum. Siquidem quando iuvandi et nocendi potestas penes gratiosum residet, vix fiet ut alius aliquis ex proceribus magnopere potentia turgeat. Alia ratio ambitiosos coercendi non mala est, si per alios aequae ambitiosos et protervos librentur. Sed tum opus est consiliariis aliquibus moderatioribus, qui partes medias teneant, ne factiones omnia pessudent. Etenim absque illa saburra navis vacillabit unus. Saltem allicere poterint principes et animare aliquos humilioris conditionis qui ambitiosorum veluti flagella sint. Quantum ad ingenerandam illam in ambitiosis opinionem, ut se ruinae proximos putent atque eo modo contineantur, si meticulosi fuerint, bene forsitan cedet; sin animosi et audaces, praecipitabit conatus et machinationes eorum, neque est sine periculo. Quid si necessitas flagitet ut revera deiiciantur, neque id simul et subito facere tutum foret. Optimum erit favoribus et repulsis eos alternis excipere, unde attoniti et confusi haereant nescientes quid expectent, et veluti intra sylvam ambulent.

4. Ex ambitionibus minus est nociva cupiditas praevalendi in rebus maioribus quam se immiscendi rebus omnibus. Istud enim confusionem consiliorum parit et negotia destruit. Etiam minus periculi incumbit ab ambitioso in negotiis acri quam eo qui gratia et clientelis pollet. Qui inter strenuos et negotiis pares eminere studet magnum profecto suscipit privinciam. Verum hoc publico utile est. Qui vero illud machinatur, ut viros cordatos deprimat et ipse solus inter ciphras numerus sit, seculi alicuius lues est et calamitas. Honor tribus insignitur commodis, potestate bene merendi, aditu facili ad viros principes, et fortunarum propriarum in melius evectione. Qui optimam ex his tribus fovet intentionem cum aspirat, vir probus est. Princeps quoque qui huiusmodi in servis suis intentiones dignoscere valeat et distinguere, princeps est prudens. Verum in genere, praeoptandi sunt principibus huiusmodi servi qui officio magis ducantur quam ambitione, quique negotia amplectantur et ament potius ex conscientia bona quam ex ostentatione.

Denique distinguant principes cum iudicio inter ingenia quae sese omnibus negotiis ingerunt et animum promptum seu alacrem.

XXXVI. [= Angl. XXXVIII] DE NATURA ET INDOLE NATURALE IN HOMINIBUS

ATURA occultatur saepenumero, interdum vincitur, raro extinguitur. Vis naturam efficit magis impetuosam cum recurrit. Doctrina et praecepta affectus naturales reddunt minus quidem importunos, sed non tollunt. Verum consuetudo sola ea est quae naturam plane immutat et subigit. Qui victoriam de natura sua reportare cupit, sibi nec nimis magna nec parva nimis pensa constituat. Priora enim animum deiicient propter frustrationes crebras, posteriora non multum attollent etsi saepius praevaleat. Atque sub initiis exercent se adminiculis quibusdam, ut natatores recentes vesicis aut iuncis. Deinde cum impedimentis, ut saltatores solent calceis gravioribus. Etenim perfectionem in re qualibet inducit si exercitatio difficilior sit quam usus. Ubi natura admodum potens est, et proinde victoria difficilis, opus erit per gradus quosdam procedere, qui tales sint. Primo, naturam sistere ad tempus aliquod, more illius qui cum irasceretur literas alphabeti priusquam quicquam faceret recitare solebat. Secundo, naturam moderari et ad minores portiones deducere, ut si quis abstinentiam a vino exercens a maioribus haustibus ad minores deveniat. Postremo autem naturam penitus sub iugum mittere et domare. Verum si quis eo animi robore et constantia polleat ut se subito eximere et vindicare poterit, hoc optimum fuerit:

Optimus ille animi vindex laedentia pectus

Vincula qui rupit, dedoluitque semel.

2. Neque antiqua regula reiicenda ut naturam, adinstar bacilli, in contrariam partem flectas, quo recta tandem deveniat. Verum intellige hoc, ubi extremum illud alterum in vitium non ducat. Insuper et hoc advertas, ne habitum superinducere contendas nixu continuo, sed intermisso. Nam intermissio impetum redintegrat et adauget. Et si quis dum tyronem agit perpetuo se exercent, eveniet ut errores non minus quam facultatem imbibat. Neque huic malo succurritur nisi per tempestivas intermissiones. Praeterea victoriae in naturam non nimium cito triumphum accinas. Natura enim ad longum tempus sepultus iacebit, et tamen occasione data reviviscet, id quod contigit puellae apud Aesopum ex fele in mulierem conversae. Quae civiliter admodum in mensa sedebat donec mus in conspectu eius forte curreret. Itaque occasiones tales aut omnino evites aut iisdem frequentius insuescas quo minus moveant. Indoles cuiusque naturalis optime deprehenditur in consuetudine familiari. In hac enim nulla intervenit affectatio. In perturbationes siquidem illae praecepta et regulas penitus excutiunt. Denique in casu aliquo novo et insolito, quia tum e consuetudine deseritur. Felices dixerim quorum indoles naturalis cum vitae suae genere congruit. Alias vere dicere possint, multum incola fuit anima mea. In studiis, quicquid a natura tua alienum reperis stata tempora tibi praefigas ad eiusdem exercitationes et meditationes. Sin autem cum genio tuo convenerit, de statis horis ne sis sollicitus. Cogitationes enim tuae sponte illuc convolabunt prout negotia et studia caetera permittent. Natura cuiusque ex vi innata aut bonas aut malas herbas producit. Itaque sedulo et tempestive illas irriget, has evellat.

XXXVII. [= Angl. XXXIX] DE CONSUECUDINE ET EDUCATIONE

OGITATIONES hominum sequuntur plerunque inclinationes suas, sermones autem doctrinas et opiniones quas imbibierunt, at facta eorum ferme antiquum obtinent. Itaque, ut bene notat Macchiavellus (licet in exemplo scelerato) minime fidendum est aut naturae violentiae aut verborum grandiloquentiae nisi corroborentur consuetudine. Instantia eius haec est: in facinore aliquo audaci et crudeli patrando non acquiescendum esse, aut in naturae alicuius ferocia, aut in promissis constantibus, nedum iuramentis, sed commitendum esse scelus esse viris sanguinolentis et iam dudum caedibus assuetis. Sed Macchiavello de fratre quopiam Clemente, aut Ravillaco, aut Iauregua, aut Baltazare Gerardo, aut Guidone Faulxio nihil innotuit. Verum tenet regula eius, naturam aut promissorum fidem et ferociam viribus consuetudinis haud aequipollere. Solummodo superstitio nostris temporibus eo provecta est ut primae classis sicarii lanis obfirmatis minime cedant, atque decreta votiva, etiam in re sanguinaria, consuetudinis vires exaequent. In aliis quibuscunque consuetudinis potentia clare elucescit. Adeo ut miraculi instar sit audire quot professiones, protestationes, promissa, verba grandia iactitent plurimi, et tamen, istis omnibus posthabitis, pro more consueto agere acsi imagines essent et machinae plane inanimes, solis consuetudinis rotis impulsae et actae. Videre etiam licet consuetudinis tyrannidem in aliis multis. Indi (loquor de gymnosophistis et veteribus et modernis) se leniter super pyram componunt, atque hoc modo seipsos igne sacrificant. Quin et foeminae cum maritis in rogam immitti properant. Pueri Spartani antiquis temporibus flagris caedi sustinebant super aram Dianae vix eiulatu aut gemitu ullo emisso. Memini sub initiis reginae Elizabethae rebellem quendam Hibernum supplicansem deputato ut torque lignea, non fune, suspenderetur, quia illud magis in more rebellibus erat. Inveniuntur monachi in Russia qui ad poenitentiam complendam tota nocte hyemali in vase aqua repleto non recusabunt sedere donec glacie constringantur. Plurima denique exempla adduci poterint plane stupendas consuetudinis vires tam super animum quam super corpus prodentia. Quandoquidem igitur mos, veluti summus sit humane vitae moderator et magistratus, curae sit imprimis ut mores bonos asciscamus. Certe consuetudo validissima, cum a pueritia incipit, haec educationem appellamus, quae nihil aliud est quam a teneris annis imbibita

consuetudo. Ita videre est in linguis ediscendis linguam ipsam magis commode se applicare omnibus expressionibus et sonis, artus quoque magis agiles et flexiles ad omnes posituras motus esse in pueritia aut adolescentia quam postea. Verissimum enim est opsimathes istos novam plicam non bene admittere, nisi fuerit in nonnullis hominibus quibus animi nondum fixi, sed eosdem apertos ad omnia praecepta conservarunt, quo continuo emendationem reciperent, id quod rarissimum est.

2. Verum si consuetudinis vires, cum simplex solummodo sit et seiuncta, tantae sint, multo magis consuetudo copulata et coniuncta, et in collegium coacta, excellit. Isthic enim exemplum docet, relevat societas, emulatio stimulat, gloria animos extollit, ita ut in huiusmodi locis vires et influxus consuetudinis tanquam in exaltatione sint. Certe multiplicatio et (ut chymicorum vocabulo utar) projectio super naturam humanam consistit in societatibus bene institutis et disciplina salubri informatis. Etenim respublicae recte administratae, quin et leges bonae, alunt virtutem in herba, sed semina ipsius non multum promovent. Verum infelicitatis orbis hoc habet media maximarum virium applicentur quandoque finibus minime expetendis.

XXXVIII. [= Angl. XL] DE FORTUNA

EGARI non potest quin accidentia et casus externi ad hominum fortunas vel promovendas vel deprimendas plurimum possint. Gratia alicuius ex magnatibus, opportunitas, aliorum obitus, occasio virtuti cuiusque congrua. Veruntamen fortunam suam fingere cuique praecipue in manu propria est. Faber quisque fortunae suae inquit comicus. Atque inter externas causas illa frequentissima, stultitiam unius alterius fortunam promovere. Nemo enim ita subito evehitur ac occasione errorum alterius. Ut inquit adagium, serpens nisi serpentem comederit non fit draco.

2. Virtutes apertae et conspicuae laudes pariunt. At insunt virtutes quaedam occultae et latentes quae pariunt fortunam, nimirum facultates nonnullae se expediendi quae nomen non habet. Hispanum vocabulum (desemboltura) eas quadam ex parte innuit. Silicet cum non inveniuntur in natura alicuius obices aut impedimenta, sed rotae animi ad motum rotarum fortunae versatiles sunt. Ita enim Livius (postquam Catonem Maiorem his verbis descripsisset, in illo viro tantum robur corporis et animi fuit ut quicumque loco natus esset fortunam sibi facturus videretur). Illud diserte notat, quod ei fuisset ingenium versatile. Quare si quis limis et adductis oculis aspiciat, videbit fortunam. Caeca enim licet sit, haud tamen prorsus invisibilis. Etenim via fortunae similis est galaxiae in aethere, quae concursus sive coacervatio complurium stellarum minutarum seorsim invisibilium sed coniunctim luminosarum. Eodem modo complures virtutes sunt exiguae et vix in notam incurrentes, sive potius facultates et consuetudines appositae quae fortunatos reddunt. Itali ex ipsis nonnullas notant quales quis minime putaret. Cum hominem innuunt, cui prosperam fortunam spondent, inter caeteras eius qualitates adiiciunt quod habeat poco di matto. Neque sane inveniuntur aliae duae qualitates magis ad hanc propitiae, quam si quis habeat modicum ex stulto et non nimium ex honesto. Itaque quibus patria aut principes sui nimio plus chari exstiterunt, iidem nunquam fortunati fuerunt neque profecto esse possunt, quando enim cogitationes suas extra seipsum quis collocaverit viam suam bene inire nequit.

3. Fortuna praepropera magna molientes et nonnihil turbulentos reddit. At fortuna exercita ea est quae efficit prudentes et cordatos. Fortuna proculdubio, saltem propter filias suas, honorem meretur, confidentiam scilicet et existimationem. Etenim has duas parit fortuna prospera, alteram intra nos ipsos, alteram in aliis erga nos. Eaeque vicissim pariunt animos et auctoritatem. Viri cuncti prudentes, quo invidiam suarum virtutum amoliantur, omnia providentiae et fortunae imputare solent. Ita enim decentius et liberius eas sibi assumere possint. Quinetiam maiestatem homini quandam addit, si videretur numini curae esse. Sic Caesar dum animaret gubernatorem navis in tempestate, dixit Caesarem portas et fortunam eius. Sic Sylla nomen Felicis elegit, non Magni. Atque illud observationem non praeteriit, eos qui ex professo sapientiae et artibus propriis nimium tribuerunt in fine infortunatos evasisse.

4. Narratur de Timotheo Atheniensi, postquam in reddendis rationibus praefecturae suae, hanc clausulam ad ravim usque inseruisset, atque in hoc nullae erant fortunae partes, deinceps illi nihil cessasse prospere. Sunt certe quorum fortuna similis carminibus Homeri, quae maiore cum facilitate fluunt quam aliorum poetarum versus, id quod Plutarchus de fortuna Timoleontis ad fortunas Agesilai aut Epaminondae comparata praedicat. Hoc vero ut fiat sine dubio in nobis ipsis maxime situm est.

XXXIX. [= Angl. XLI] DE USURA SIVE FOENERE

LURIMI invectivas quasdam ingeniosas in foeneratores commenti sunt. Dicunt miserum esse Diabolum in Dei partem involasse, decimas scilicet. Foeneratorem maximum esse Sabbathi violatorem, aratrum siquidem suum non cessare Sabbathis. Foeneratorem fucum esse, de quo Virgilius,

Ignavum fucos pecus praesepibus arcent.

Foeneratum legem primitivam post lapsum hominis latam pessundare, quae fuit in sudore vultus tui comedas panem tuum, minime vero in sudore vultus alieni. Foeneratores pileis luteis indui oportere, quia Iudaizant. Rem esse contra

naturam ut pecunia generaret pecuniam. Et huiusmodi alia. Ego vero hoc dico tantum, foenus esse inter concessa propter duritiam cordis, cum enim necesse sit hominibus ut pecunias mutuo dent et accipiant. Sintque tam duro corde ut eas gratis commodare nolint, reliquum est ut permittantur usurae. Alii nonnulli in medium adduxerunt callidas quasdam et suspectas propositiones de argentariis et excambiis publicis, detectione fortunarum hominum singulorum, et aliis huiusmodi artificiiis. Verum pauci de foenere disseruerunt solide et utiliter. Optimum fuerit proponere nobis ante oculos foenoris commoda et incommoda, ut bonum vel ponderetur vel separetur. Quinetiam cavere imprimis ne, dum foenore feramur in melius, intercipiamur et incidamus in peius.

2. Incommoda foenoris haec sunt. Primum, quod mercatorum numerum minuit. Nam si ignavia haec pecuniae in foenus erogatio e medio tolleretur, nummi non delitescerent prae socordia, sed magna ex parte in mercaturam impenderentur. quae instar venis portae cuius regno est ad opes introducendas. Secundum, quod mercatores inopes reddit. Sicut enim colonus terram colere ita fructuose nequit se redditum solvat nimis gravem, ita mercator tam commode et lucrose mercaturam suam exercere vix potest si foenore sumptis negotietur. Tertium, incommodum duorum priorum appendix quaedam est portiorum et vectigalium publicorum imminutio quae fluunt et refluunt pro modo commercii. Quartum, quod thesaurum et pecunias regni sive reipublicae in paucorum manus reducit. Cum enim foeneratoris lucrum certum sit, caeterorum incertum, eveniet in fine ludi, prout sit saepe in alea, ut maxima pars pecuniae promo cedat. Illud autem pro inconcusso tenendum, florere rempublicam imprimis cum pecuniae dispergantur, non concerventur. Quintum, quod terrae et praediorum pretium deprimit. Etenim pecuniae insumuntur vel in mercaturam vel in praediorum coemptiones. Foenus autem utrique obviare videtur. Sextum, quod omnes labores, molimina, et inventa nova quaecunque enervat et hebetat. In quibus pecunia minime sibi deesset nisi a torpedine ista impediretur. Postremum, quod tinea est et teredo facultatum quam plurimorum hominum, id quod tractu temporis egestatem publicam parit.

3. E contraria, commoda foenoris haec sunt. Primo, quod utcunque usurae in aliquibus mercaturae noceant, in aliis nihilominus prosunt. Certissimum enim est maximam mercaturae partem a iunioribus mercatoribus exerceri foenore sumptis pecuniis. Unde si foenerator pecunias vel exigat vel non emittat, secutura necessario est magna mercaturae clades. Secundum est, quod nisi prompta haec a foeneratoribus pecuniarum mutuatio hominum necessitatibus subveniret, in extremas angustias cito redigerentur, quandoquidem cogentur res suas (sive bona mobilia fuerint sive praedia) nimis vili pretio vendere. Itaque, ubi foenus rodit tantum, distractiones praeproperae penitus absorberent. Nam quantum ad oppignerationes aut ea quae a iureconsultis appellantur mortua vadia, huic certe malo remedium vix exhibebunt. Siquidem aut ea prorsus non accipient homines sine foenore, aut si accipiant, solutione ad diem minime praestitam summo iure agent. Memini pecuniosum quendam, virum durum, rure agentem, qui solebat dicere In malam crucem abeat ista foeneratio. Impedimento est quo minus pignorum et obligationum poenas exigere possimus. Tertium et ultimum hoc est, nugae meros dico si quis existimet mutuacionem pecuniarum facilem, non admissio foenore, fieri posse. Neque rursus quis animo comprehenderit innumera quae sequentur mala, si contractus illi, mutui dati et accepti, convellantur. Itaque de abolendis prorsus usuris sermones facere ineptum foret. Respublicae omnes, pro diversa tamen ad sortem ratione, eas tolerarunt. Adeo ut opinio illa in Utiopiam protinus releganda.

4. Dicamus iam de reformatione et norma usurarum, quibus nimirum modis incommoda earum optime evitentur, commoda retineantur. Patet iam conferendo inter se commoda et incommoda usurarum (quod modo fecimus) duo esse quae reconciliare oportet. Prius, ut retundantur dentes foenoris ne nimium mordeat. Secundum, ut viris pecuniosis aperiatur via qua ad pecunias mercatoribus praestandum invitentur, ne commercium intercitat aut languescat. Hoc autem fieri non potest nisi in foenore duas proportionales introducas, minorem et maiorem. Si enim foenus ad unicam tantum proportionem, eamque minorem, redigas, mutuo accipientem aliquantulum levabis, sed mercator pecunias non facile reperiet. Atque insuper notandum est mercaturam, cum sit omnium maxime lucrosa, foenus ad proportionem bene magnam ferre posse, alios contractus minime.

5. Ut his duabus intentionibus satisfiat, hac via insistere licet. Duae sunt foenoris proportionales. Prior omnibus permittatur, posterior cum licentia aliquibus tantum hominibus, et in aliquibus reipublicae locis ubi mercatura fervet, concedatur. Primo igitur (si nos audias) reducatur foenus ad partem vicesimam sortis pro mutuacione in annum. Ea proportio edicto promulgetur, ut libera sit omnibus. Pro ea accipienda princeps sive respublica mulctae omni renunciet. Hoc ab obstructione aliqua generali, aut difficultate maiore, mutuacionem conservabit. Hoc innumeris mutuatoribus ruri et alibi degentibus solamini erit. Hoc magna ex parte praediorum pretia adaugebit. Quandoquidem annuus valor praediorum hic apud nos in Anglia excedet illam foenoris ad hanc proportionem redacti, quantum annuus valor sex librarum excedit illum quinque tantum. Hoc denique industrias hominum ad utilia et lucrosa inventa acuet et excitabit, eo quod plurimi huiusmodi inventis potius se dedit quam lucro tam exili, quale diximus, ex usuris acquiescere, praesertim cum lucro iam pridem maiori ex iisdem assuevissent. Secundo, certis quibusdam hominibus commodandi mercatoribus notis, et non aliis quibuscunque hominibus, licentia concedatur. Hoc autem fiat additis cautionibus quae sequuntur. Sit proportio (etiam haec de qua loquimur) illa paulo remissior quam antea solvere solebant. Hoc pacto universi, tam mercatores quam alii, reformatione hac recreabuntur. Princeps autem sive respublica exiguum aliquam summam percipiat pro licentis singulis. Reliquum lucri foenorati cedat. Si enim lucrum foeneratoris leviter tantum minuat, eum nullo modo a foenore exercendo deterrebit. Exempli gratia, si quis antea decem aut novem libras pro sorte centum librarum quotannis accipere solebat, is autem octo potius libris contentus erit quam foeneratorem exuet,

aut certa cum incertis commutabit. Sint isti quibus licentia scilicet conceditur numero minime definiti, sed tamen ad urbes aliquas et oppida quae mercatura florent restringantur. Ita enim praetextu licentiarum opportunitatem non habemus pecunias aliorum pro suis commodandi, nec novem aut octo librarum proportio, licentia munita, generalem illam quinque librarum absorbebit. Nemo siquidem pecunias suas procul a se mittere, aut in manus ignotas concredere, praeoptabit.

XL. [= Angl. XLII] DE IUVENTUTE ET SENECTUTE

UVENIS annis poterit esse senex horis, si temporis iacturam non fecerit. Sed hoc raro contigit. Generaliter iuventus similis est primis cogitationibus quae secundis sapientia cedunt. Etenim inest cogitationibus iuventus quaedam non minus quam aetatibus. Attamen inventio iuvenum vivacior est quam senum, atque imaginationes in mentes eorum illabuntur melius et veluti divinius. Ingenia praefervida, et quae cupiditatibus violentis ac perturbationibus huc illuc impelluntur, non matura fiunt ad res gerendas donec meridiem aetatis suae attingerint, ut videre est in Iulio Caesare et Septimio Severo, de quorum posteriore dictum est iuventutem egit erroribus, imo furoribus plenam, qui tamen in serie imperatorum universa fuit propemodum celeberrimus. Sed ingenia sedata et composita etiam in iuventute florere possint. Cuius rei exempla cernuntur in Augusto Caesare, Cosmo duce Florentiae, Gastono de Foix, et aliis nonnullis. Ex altera parte calor et vivacitas si in senectute inveniantur temperamentum optimum constituunt ad negotia. Iuvenes ad inveniendum magis idonei sunt quam ad iudicandum, et executione potius quam consiliis validi, et ad negotia nova melius adhibentur quam ad consueta. Etenim experientia senum in iis quae sub experientia eorum cadunt eos dirigit, sed in rebus novis eos seducit. Errores iuvenum negotia saepenumero pessundant. Verum errores senum non ultra fere procedunt, nisi ut plus fieri potuisset aut citius. Iuvenes in rebus gerendis et tractandis maiora amplectuntur quam comprehendere valeant; plura movent quam componere rursus sciunt; ad fines advolant gradibus et mediis non bene pensitatis; praecepta quaedam absurde persequuntur in quae casu inciderunt; extrema remedia a principio usque tentant; denique, quod errores conduplicat, errores agnoscere aut revocare detrectant, similes equis male domitis qui nec se sistere nec vertere volunt. Senes plus satis obiiciunt; in consultationibus nimium morantur; pericula plusquam expedit reformidant; poenitentia praepropera vacillant; atque negotia raro admodum ad periodum iustam deducunt, sat putantes mediocritate quadam successus frui. Bonum certe fuerit in negotiis mixturam adhibere et senum et iuvenum. Illud enim in praesens utile erit ut virtute utriusque aetatis defectus earum corrigent. Utile etiam futuro, ut iuvenes perdiscant dum senes moderentur. Postremo accidentia externa melius compescit, quia senes auctoritate, iuvenes gratia et popularitate pollent. At in moralibus iuventus fortasse primas tenebit, ut senectus in politicis. Ex rabbinis quispiam super textum illum (iuvenes vestri videbunt visiones, et senes vestri somniabunt somnia) sic infert, quod iuvenes propiore ad se aditu Deus dignatur quam senes, quia visio revelatio clarior et manifestior est quam somnium. Et sane quanto quis magis de mundo bibit, tanto plus toxico eius inficitur. Tum senectus potius in facultatibus intellectus quam in virtutibus voluntatis et affectuum proficit. Sunt qui in iuventute admodum praecoces sunt, sed currentes anni cito marcescunt et eveniunt evanidi. Tales sunt. Primo, qui ingenia nacti sunt fragilia, quorum acies facile redunditur, qualis fuit Hermogenes rhetor, cuius libri subtilissimi sunt, verum ipse paulo post stupidus evasit. Secundum genus eorum quibus naturales quadam facultates insunt quae magis iuventutem decent quam senectutem, qualis est oratio fluens et luxuriosa quae in iuvene laudatur, in sene non item. Ita Cicero loquitur de Hortensio, idem manebat, neque idem decebat. Tertium eorum qui sublimius nimium efferuntur et magnanimitate praediti sunt supra quam aetas provector ferre valeat, qualis fuit Scipio Africanus, de quo Livius ita praedicat, ultima primis cedebant.

XLI. [= Angl. XLIII] DE PULCHRITUDINE

IRTUS, instar gemmae pretiosae, optima est sine ornamentis inserta. Atque profecto eadem praestat in corpore decoro, licet non delicato, quodque aspectus dignitatem potius prae se ferat quam pulchritudinem. Neque fere reperies eximie formosas virtutibus pollere, ac si natura in hoc magis incubisset ut non turpiter erraret quam ut aliquid excellens produceret. Itaque conversationibus apti sunt, at excelsos spiritus non gerunt, et urbanitati potius student quam virtuti. Sed hoc in omnibus non tenet. Siquidem Augustus Caesar, Titus Vespasianus, Philippus Pulcher rex Galliae, Edouardus Quartus rex Angliae, Alcibiades Atheniensis, Ismael Persa viri prorsus magni fuerunt et nihilominus perpulchri.

2. In pulchritudine praefertur venustas coloris, et decorus ac gratiosus oris et corporis motus ipsi venustati. Ea praecipua pulchritudinis portio quam pictura repraesentare non potest, imo nec effigies ipsa viva primo aspectu. Non reperitur pulchritudo aliqua excellens cui non insit aliquid minus conforme in compagine. Haud facile quis dixerit utrum Apelles aut Albertus Durerus nugator maior fuerit, quorum alter hominem secundum proportionem geometricas effingere voluit, alter ex compluribus faciebus optimas quasque partes desumendo unam satagebat depingere excellentem. Tales (crede) effigies vix ulli placebunt praeterquam pictori ipsi. Non quin existimem elegantiosem faciem depingi a pictore posse quam unquam in vivis fuit. Sed hoc contingere oportet ex felicitate quadem et casu (veluti musicis sui cantus), non autem ex regulis artis. Videre est facies nonnullas quarum partes singulae examini si subiiciantur vix unam reperies quam separatim probes, quae tamen in consortio satis placent. Quod si verum sit pulchritudinem praecipuam sitam esse

in moto decoro, mirum sane non est si provectiores aetate aliquando videantur iunioribus amabiliores. Secundum illud Euripidis, pulchrorum autumnus pulcher. Etenim fieri non potest ut iuvenis per omnia decus tueatur, nisi forte iuventutem ipsam ad supplementum decoris assumas. Pulchritudo est instar fructus hortarii qui facile corrumpitur, nec diu durat, atque saepe iuventutem inducit dissolutam, senectutem auto sero poenitentem. Attamen si bene collocetur, virtutes splendere facit, vitia erubescere.

XLII. [= Angl. XLIV] DE DEFORMITATE

EFORMES naturam fere ulciscuntur. Sicut enim natura minus illis propitia fuit, ita et illi naturae vicissim adversi, cum sint plerique ipsorum (ut loquitur Scriptura) sine affectione naturali. Est proculdubio consensus inter animam at corpus, atque natura ubi peccat in uno, periclitatur in altero. Sed quia in fabrica animae conceditur homini electio, in fabrica corporis imponitur necessitas. Astra inclinationis naturalis obscurantur nonnumquam a sole virtutis et disciplinae. Consentaneum itaque fuerit de deformitate dicere, non ut signo quod quandoque fallit, sed ut caussa quae perraro effectum destituitur. Quicumque in persona sua aliquid habet quod contemptum inducit, perpetuum habet in se stimulum quo a contemptu se vindicet. Itaque deformes semper audacissimi. In principio, veluti in defensione sua utpote qui contemptui exponuntur. Sed processu temporis ex habitu acquisito iterum deformitas industriam acuit eius generis industriam, ut aliorum defectus et infirmitates sedulo rimentur, unde habeant quod rependant. Praeterea in potentiores suspiciones et zelotypiam versus eos extinguit, veluti homines quos tuto despiciere liceat. Competitores autem et aemulos consopit, utpote nihil suspicantes de promotione eorum ad honores, donec ipsos in possessione honorum videant. Adeo ut si rem diligenter introspicias in magnis ingeniis, deformitas ascensum ad honores patefacit. Regis antiquis temporibus (atque hodie etiam in imperiis nonnullis) eunuchorum fidei magnopere inniti solebant. Qui enim erga omnes invidi sunt, uni magis fidi sunt et obnoxii. Attamen fidem illis adhibebant potius ut rimatoribus bonis et susurronibus quam aut magistratibus aut ministris publicis. Similis etiam est ratio deformium. Manet illa regula quam antea posuimus: deformes, si animosi sint, a derisu et ignominia liberare se gnaviter contendunt, quod fieri non potest nisi aut per virtutem aut per malitiam. Itaque nil mirum cuiquam videatur si quandoque in viros egregios evadant, qualis fuit Agesilaus, Zangerus Solymanni filius, Aesopus, Gasca Peruviae praefectus. Quin et Socrates illis annumerari possit cum aliis.

XLIII. [= Angl. XLV] DE AEDIFICIIS

EDES extruuntur ut in iis habitemus, non ut eas spectemus. Pulchritudini igitur praeponatur usus, nisi forte utrunque obtineri possit. Relinquamus fabricas aedium speciosas quae admirationem incutiunt palatiis poetarum incantatis, qui eas extruunt sumptu parvo. Qui domum elegantem aedificat, sed in situ mali, carceri seipsum mandat. Situm autem malum intelligo non tantum ubi aer insalubris, sed etiam ubi aer inaequalis est, quales sunt aedes quae extruuntur quidem in colliculo paululum elevato sed cincto undique more theatri collibus altioribus, ubi ardor solis constringitur, venti autem veluti in canalibus variis aestibus reciprocantur. Adeo ut in huiusmodi situ subito sentias diversitatem non minorem caloris et frigoris quam si in locis diveris habitares. Neque malum situm facit aeris solummodo conditio prava, verum etiam viarum et adituum incommoditas, fora rerum venalium indiga, et (si Momum consulas) vicini mali. De compluribus aliis non loquor, qualia sunt aquarum absentia; sylvarum defectus, quae et focum et umbram praebeant; sterilitas soli, aut quod ex variis glebarum generibus minime commistum sit; prospectus coarctatus; defectus terrae planae et aequabilis; locorum defectus in propinquo, qui venationibus, aucupiis, cursibus equorum idonei sint; mare nimis in vicino aut nimis in remoto; commoditas nulla fluviorum navigabilium, aut etiam incommoditas ipsorum ob inundationes; situs remotior ab urbibus magnis, quod negotiis obest, aut etiam propinquior, quod victui necessaria absorbet et omnia cara reddit; locus ubi quis latifundia ampla possideat, aut acquirere possit, et locus contra ubi pennas extendere nequeat. Quae singula minime eo animo enumeramus acsi domus aliqua his incommodis omnibus vacare possit, verum ut tot ex illis evitemus quod evitare concedatur. Atque rursus, si quis domos plures aedificet, ita rem disponat ut quae in una desint commoditates adsint in altera. Responsum Luculli Pompeio bellulum erat, qui cum in palatio Luculli immensas et luminosas porticus et cameras conspexisset, sic inquit: Optime proculdubio hic habitatur aestate, sed quomodo hyemem toleras? Cui Lucullus, Quid, numnam me putas avium prudentiam non assequi, quarum nonnullae hyeme ingruente sedes mutant?

2. Transeundum iam a situ domus ad domum ipsam. Imitabimur Ciceronem, qui libros conscripsit de Oratore et librum unicum qui inscribitur Orator, quorum priores praecepta artis tradunt, posterior perfectionem. Discribemus igitur palatium regium atque eiusdem modulum quendam conficiemus. Prorsus enim mirabilis res est tam vastas hodie existere moles in Europa, quales sunt Vaticanum et Escuriale et nonnullae aliae in quibus tamen cameram aliquam vere magnificam vix reperies.

3. Primum igitur statuo palatium perfectum neutiquam esse nisi duas habeat portiones diversas, portionem convivii, ut loquitur liber Hesteri, et portionem mansionis sive familiae, alteram ad pompas, magnificentias, et celebritates, alteram ad habitations usum. Intelligo portiones istas duas extrui debere non ut latera domus, sed ut frontis ipsius partes,

easque exterius uniformas esse, licet interius longe diversas. Coniungi autem volumus portiones istas per turrim sublimem et splendidam in medio frontis. Atque, quoad portionem convivii, unicam tantum illic cameram poni velim, eamque supra gradus quinquaginta pedes ad minus altam, et subter eam cameram autem alteram similis longitudinis et latitudinis, quae apparatus et instructionem ad festa, ludos, et eiusmodi magnificentias, actores etiam dum se ornent et parent commode recipiat. Alteram portionem, mansionis scilicet, dividi velim praecipue in aulam et sacellum, utramque amplam et pulchram. Eas vero per universam portionis longitudinem extendi nolim, sed relinqui in exitu coenacula duo, hymeale et aestivale. Atque subter haec omnia (excepto sacello) cellas amplas subterraneas collocari volo, quae culinibus privatis, promptuariis, panariis et similibus inserviant. Quantum ad turrim, eam elevari volo usque ad duo tabulata, utrumque quindecim pedes altum, super duas alas frontis, coopertam plumbo aequabili, atque statuis per fulcra laterum in summitate decoratam. Eandem turrim in cubicula diversa distingui volo. Gradus autem turris apertos esse, et in se revertentes, et per senos subinde divisos utrinque statuis ligneis, inauratis vel saltem aenei coloris, cinctos cum statione spatiosa et lata in vertice. Verum cavendum ne locus ubi famuli comedant sit ad imum graduum vel prope: si enim fit, ciborum nidor ascendet tanquam in tubo quodam. Et de fronte aedificii hactenus. Tantum intelligo gradus primos ascensus ad viginti pedes sustolli debere, altitudinem scilicet tabulati inferioris.

4. Ultra frontem aedificii aream spatiosam designo cuius latera tria sint ipsa aedium fronte haud paulum humiliora, atque in quatuor angulis eiusdem areae turre extruantur, altitudinem laterum praedictorum nonnihil superantes, ad gradus quibus in superiora ascendatur capiendos. Quae turre non recipiantur in planum aedificii sed extra promineant. Area autem integra lapidibus latis quadranguli minime substernatur, nam huiusmodi pavimenta calorem molestum aestate et similiter frigus aspersum hyeme immittunt. Sed habeat ambulacra ex eiusmodi lapidibus per latera tantum aedificii quae gramine vestiantur, detonso quidem, sed non nimis prope terram. Latus universum area ex parte convivii occupent spatiosae et speciosae porticus. In quibus singulis porticibus sint in laquearibus tres aut quinque sphaerae concavae (cupulas vocant) pulchrae in longitudine positae ad aequalem distantiam. Sint quoque fenestra ex vitro colorato ubi pingantur columnae, imagines omnigenae, flores, et similia. At latus ex parte familiae simul cum latere tertio regione frontis complectantur cameras praesentiales et alias usus ac decoris ordinarii. atque rursus cubicula. Sintque tria illa latera ita extracta ut exhibeant aedificium duplex, non translucenda, sed ex altera tantum parte fenestrata ut tam matutinis quam vespertinis temporibus praesto sint camerae in quibus sol non intret. At commodum etiam eo modo ut habeantur ibi cubicula et cameras tam aestivales ad refrigerium quam hyemales frigus arcendum. Invenies non raro aedes pulchras, sed tamen ita vitro et fenestris repletas ut vix locum suppeditent ubi te recipias aut ad solem aut ad frigus evitandum. Quantum ad fenestras prominentes sive arctas, eas probo tanquam res commodas (urbibus sane fenestrae ad planum aedificii et minime proturbantes magis conveniunt propter uniformitatem structurae plateas versus). Sunt enim receptus colloquiis opportuni, atque insuper tam ventum quam solem commovent. Quod enim alias per total cameram pertransisset vix ultra fenestram penetrabit. Rarae tamen sint huiusmodi fenestrae arcuatae, non ultra quatuor, duae scilicet ex utroque latere areae.

5. Ultra hanc quam diximus aream, sit alia interior partis et amplitudinis et altitudinis horto per exterius circumcincta, interius autem ambulacris pulchris, arcuatis usque ad primum tabulatum circumdata. Pars autem exterior solarium inferioris versus hortum, quatenus ad duo latera, convertatur in specum sive cavernam (grottam moderni vocant) ad umbram et aestivationem, apertam aut fenestratam tantum ex parte horti. Sit autem caverna illa solo aequa, non omnino depressa, et eleganti pavimento strata ad terrae vapores excludendos. Erigatur autem in medio istius areae fons splendidus aut opus aliquod ex statuis magnificentum, pavimentum autem simile sit areae illi antedictae. Huius areae aedificia ex utroque destinentur cameris et conclavibus secretioribus, latus autem transversum porticibus etiam secretioribus. Curandum vero ut alique, tam ex cameris et conclavibus quam ex porticibus designetur ad usum infirmorum, si forte princeps aut quis e grandioribus aegrotaverit. Habeant autem portiones singulae aegrarum destinatae (ut moderni loquuntur) antecameram, cameram ad cubile, et recameram. Haec autem quae diximus supra secundum solarium collocentur. At latus transversum solarium inferioris versus hortum convertatur in porticum speciosam, patentem, et columnis fultam. Rursus, supra solarium tertium ex omnibus tribus lateribus statuatur porticus elegantes, columnares, et aperate ad prospectum et refrigerium horti excipiendum. Verum ad angulos duos lateris transversi in solarium secundo accommodentur et ornentur duo splendida et delicata conclavia (cabinetos moderni vocant) pavimento nitente, aulaeis sumptuosis instructa, vitro crystallino fenestrata, cum cupola elegante in medio. Sint autem conclavia illa rebus curiosis omnigenis et spectatu dignis referta. In supremis quoque porticibus (si fieri posset) optarem collocari iuxta parietes in locis diversis fonticulos quosdam aquam emittentes, qui per secretos tubos iterum transeant. Interior autem pars in solarium superiore versus aream formetur in porticus et ambulacra bene munita et obducta ad usum convalescentium. Atque hactenus de aulae palati ipsius. Nam de belneis et piscinis non loquor, Superest tamen ut antequam ad frontem aedium pervenias collocentur areae tres, area viridis, gramine vestita cum pariete in circuitu, et iuxta parietem arboribus ordine positis, sata area altera eiusdem amplitudinis sed in pariete cuius sint turrulae extractae aut simile quod eiusmodi elegantiae. Area item tertia quae cum fronte ipsa aedium quadrangulum constitute, quam aedificio certe aliquo circumdatam nolo, neque rursus nudis parietibus cinctam, sed ambulacris supra columnas, non arcus, erectis. In summitate vero plumbo vel lapide quadrato coopertis et ad latera elegantibus statuis parvis aenei coloris munitis clausum. Quatenus vero ad aedificia omnia quae usibus familiaribus inserviunt summoveantur illa ad

aliquam distantiam a palatio ipso, ita tamen ut interponantur porticus humiliores et obiectae intra quas ad palatium transire possis.

LXIV. [= Angl. XLVI] DE HORTIS

EUS ipse primus plantavit hortum. Atque revera inter solatia humana illud horti est purissimum. Etenim spritus hominum maxime reficit et oblectat. Quo sine, aedificia et palatia manus tantum sunt opera, nec sapiunt naturam. Quinetiam notabis secula cum proficiunt in cultura et magnificentia citius pervenire ad aedificorum pulchritudinem quam ad hortorum elegantiam et amaenitatem, quasi elegantia illa hortorum esset res perfectior.

2. Statuo in hortus regalibus assignari oportere hortos pro singulis anni mensibus, in quibus separatim plantae quae illo mense florent et vigent producantur. Pro Decembri, Ianuario, et fine Novembris eligendae sunt plantae quae per totam huiusmodi virescunt, quales sunt aquifolia, hederia, laurus, iuniperus, cupressus, taxus, buxus, pinus, abies, rosmarinus, lavendula, pervinea flore albo, purpureo, et caeruleo, chamedris, iridis quoad folia, arantia, limones, et myrtus, si calidariis conservetur, et amaracus iuxta parietem et versus solum satus. Sequuntur pro fine Ianuarii et Februario arbustum chamaeleae Germanicae sive mezereonis quae eo tempore floret, crocus vernus flore luteo et glauco, primulae veris, anemones, tulipa praecox, hyacinthus orientalis, chamairis, fritellaria. Pro Martio omne genus violarum, praecipue purpureae simplici flore, quae sunt praecocissimae, pseudo-narcissus luteus, bellis, amygdalus, quae tunc floret, malus Persica, et cornus, quae etiam tunc florent, rubus odoratus. Pro Aprili viola flore albo multiplice, parietaria lutea, leucoium, herba paralysis, irides et lilia omnigena, flores roris marini, tulipa, paeonia flore multiplici, narcissus verus, periclymenum sabaudicum, cerasus, et pyrus diversi generis in flore, acanthus, quae tum folia emittit, arbor lelac. Pro Maio et Iunio camacariophyllus omnium generum, praecipue virgineus, omne genus rosarum, moschata tota excepta, quae serius floret, periclymenum commune, fraga, euglostum, columbina, flos Africanus simplex et multiplex, cerasus, quae tum fructum profert, ribes, ficus in fructu, baccae rubi idai, vitis flores, lavendula florens, satyrium hortense flore albo, herba muscaria, liliolum convallium, malus florens, flos cyaneus. Pro Iulio, cariophyllata omnium generum, rosa moschata, tilia florens, pyra, et poma, et pruna praecocia. Pro Augusto, pruna cinnium generum, pyra, mala Armeniaca, baccae oxyacanthae, nuces avellanae, melones moschatellini, et omnigeni coloris delphinium sive consolida regalis. Pro Septembri, uvae, poma, papaver variorum colorum, mala Persica, melocotonea, nectarinae, corna, pyra hyemalia, cydonea. Pro Octobri et principio Novembris sorba, mespila, pruna sylvestria, rosae serae, malvae arborescentes flore roseo, et similia. He vero quas enumeraverimus plantae climati Londinensi conveniunt. Sed hoc volo ut sit alicubi quasi ver perpetuum prout fert loci conditio.

3. Quoniam autem odor florum spirans in aere (ubi undulat more modulationis musicae), gratior multo est quam si eos decerpas manu, ideo nihil magis confert ad delectationem illam quae ex odore florum percipitur quam nosse eos flores et plantas quae adhuc crescentes, nec avulsae, maxime emittunt auras suaves et aerem odore perfundunt. Rosae tam pallidae quam rubrae dum crescunt odoris sui sunt tenaces, nec aerem tingunt. Adeo ut iuxta sepem earum ambulans nihil odoris percipies, etiamsi hoc experiaris tempore roris matutini. Laurus itidem dum crescit odoris parum emittit, neque etiam rosmarinus aut amaracus. Id quod ante omnia suavissimo odore aerem crescens imbuat est viola, praecipue alba, flore multiplici, quae bis quotannis floret, medio Aprilis et sub finem Augusti. Ei proxime accedit rosa moschata. Tum folia fragariae marcescentis quae halitum emittunt plane cardiacum. Tum flores vitis qui apparent in racemis noviter protrusis ad instar pulveris, qualis est in caule plantiginis. Tum rubus odoratus. Tum parietaria lutea, quae gratissimum edit odorem sata iuxta fenestras conclavis aut cubiculi in imo solario siti. Tum cariophyllatae, tam minores quam maiores. Tum flores tiliae. Tum periclymeni flores eminus locati. Tum flores lavendulae. De floribus fabae non loquor, quoniam campestris sunt. At ea quae aeream iucundissimo odore perfundunt, sed non nisi calcata aut contusa, sunt tria, pimpinella, serpillum, et mentha aquatica. Itaque ambulacra integra his sunt conserenda ut odorem eorum calcando exprimas.

4. Horti contentum (loquor autem de hortis regiis, sicut feci de aedificiis) haud minus triginta iugerum esse debet, atque illud in tres partes dividi convenit: graminetum in introitu, fruticetum sive eremum in exitu, et hortum praecipuum in medio, praeter ambulacra utrinque ad latera. Mihi quidem placet quatuor iugera gramineto assignari fruticeto, bis quatuor ad ambulacra ad latera, et horto praecipuo duodecim. Oblectamentum ex gramineto duplex est: primum quidem oculis, quibus nihil iucundius est quam gramen subinde tonsum et virescens, alterum quoniam in medio orbita purganda est qua iri possit versus frontispicium sepi magnificae quae hortum praecipuum includat. At quoniam orbita ista longa erit, neque in magnis ardoribus anni aut diei umbra horti emenda est ambulatione per graminetum exposito sole, ideo ambulacra obiecta, duodecim pedes alta, ex opere lignario utrinque ad latera gramineti extruenda sunt per quae hortuum introire possis in umbra continua. Quantum autem ad schemata et figuras ex varii coloris terra distinctas quae subiaceant fenestris aedificii, nugae plane sunt. Saepius videas in placentis talia. Figura quadrata horto optime convenit, quam undique sepi pulcherrima et arcuata claudi oportet. Arcus extollantur super columnas ex opere lignario pedes decem alti, lati sex. Spatia autem inter columnas eiusdem dimensionis sint cum latitudine arcus. Supra arcus fit sepes continuata pedes quatuor alta ex opere itidem lignario, et haec supra sit turracula in summitate arcus cuiusque extracta, cuius interior capacitas sufficiat avicularum caveae excipiendae. Et supra interstitia arcuum collocentur aliae aliquae

figurae inauratae continentes lamellas vitri colorati quibus varie ludant radii solares. Hanc autem sepem intelligo supra aggerem, haud praecipitem quidem sed mediocriter declivem, sex pedes altum, totum floribus consitum, erigendam esse. Intelligo etiam ut haec quadra horti non totam soli latitudinem occupet, sed satis spatii, variis ambulacris conficiendis, utrinque ad latera relinquat, in quae obiecta illa gramineti ambulacra de quibus diximus deducant. Verum ad introitum et exitum horti huiusmodi ambulacra cum sepibus omnino omittenda sunt. In introitu quidem, ne conspectum amoenae illius sepiis a gramineto impediatur, in exitu autem, ne prospectum fruticeti per arcus intercipiat.

5. Dispositionem soli intra claustrum sepiis variandam ad placitum relinquo, hoc interim monens, ut quaecumque ea tandem sit, nimis curiosa et operosa ne sit. Imagines excisas ex iunipero vel alia materia hortensi non probo, puerelia sunt ista. Humiles sepiculae rotundae instar fimbriarum, cum pyramidis parvulis, placent. Columnas etiam et pyramides altas ex opere lignario in aliquibus locis sparsas, sepibus vestitas, recipio. Ambulacra ampla et spatiosa esse volo. Ambulacra angustiora et obiectiora ad latera summovenda sunt, neutiquam vero in pomaerio horti praecipui collocanda. Consulerem etiam ut in medio horti set monticellus pulcher cum tribus ascensus ordinibus et tribus ambulacris eius latitudinis ut quatuor una ambulare possint. Et haec insuper ambulacrae perfecte circularia esse suadeo, absque figuris propugnaculorum. Altitudo autem monticelli triginta pedum esto, atque in vertice domicellus elegans extruatur cum caminis venuste ordinatis et absque multo vitro.

6. Fontes quod attinet, magno sunt illi ornamento et refrigero. Sed stagna et piscinae exulent. Hortum enim insalubrem reddunt et scatentem muscis, ranis, et similibus. Fontes duorum generum intelligo, unum qui aquam salientem verset et dispergat cum crateribus suis, alterum nitidum aquae purae receptaculum, quadratum pedum triginta vel quadraginta, illime, sine coeno aut piscibus. Quod primum, imagines inauratae sed marmoreae quae in usu sunt ornamento esse recte possunt. Sed in eo genere cardo rei est ita aquam regere ut perpetuo fluat, nec consistat aut in cratere aut in cisterna, ita ut quiete non sit deolor, versa aut in viridem aut rubrum aut huiusmodi, neque muscum colligat aut putredinem. Etiam manu purganda est quotidie ut maneat limpida. Itidem gradus aliqui ascensus ad fontem, et pavimentum circa eum elegans decori sunt. Illud alterum fontis genus, quod balneum sive lavacrum dici potest, multum ornatus et curiositatis recipere potest, quibus non immoramur. Veluti, ut fundum sit imaginibus decoratum, latera quodque, simul hinc inde vitro variorum colorum, et huiusmodi corporibus politis et radiantibus splendens, circumdatum etiam clausura humilium statuarum. Sed maximum est illud, cuius in priore genere fontium mentionem fecimus. Nimirum ut aqua sit in perpetuo motu. Aqua scilicet, quae balneo superior sit nutrita, per canales venustos inducta, et rursus per tubas subter terram aequalis dimensionis, ne aqua diutius consistat, educta. Verum quoad curiosas inventiones arcuandi aquas sine earum effusione, et eas effingendi in varias formas (plumarum, poculorum vitreorum canopaeorum, campanarum, et similibus), etiam rupes artificiosas et huiusmodi. Sunt illa quidem spectatu iucunda, sed nihil ad salubritatem aut suavitatem.

7. Fruticetum autem, quod tertiam totius horti partem posuimus, velim ut ad similitudinem naturalis deserti prope accedat. Arborea in illo plantari nolo, nisi quod in aliquibus locis erigi praecipio arborum series quae in vertice ambulacra contineant, ramis arborum cooperta, cum fenestris. Subiaceat autem pars soli floribus odoris suavis abunde consita, qui auras in superius exhalent. Alias fruticetum apertum esse sine arboribus velim. Dumeta tamen spargi placet ex rubo odorato, peryclymeno, et vite sylvestri. Terram autem ubique consitam volo violis, fragis praecipue, et primula veris. Hae enim plantae iucundum spirant odorem et in umbra feliciter crescunt. Dumeta autem et ambulacra super abores spargi volumus ad placitum, non ordine a quo collocari. Probo etiam cumulos parvos, instar eorum quos talpae erigunt (quales in ericetis campestribus esse solent), alios serpilli, cariophyllatis minoribus alios, alios chamaedri quae florem praebet pulchrum, alios pervincae, alios violis, fragis alios, floribus paralysis alios, bellidibus alios, alios rosis rubris, alios liliis convallium, alios armeriis rubris, alios helleboro flore purpureo, et floribus similibus suavibus et bellis consitos. Pars etiam cumulorum habet in vertice frutices. Eae sint rosa, iuniperus, aquilolia, oxyocantha (sed haec rarior propter odoris gravitatem dum floret), ribesium baccis rubris, uva crispa, rosmarinus, laurus, rubus odoratus, et id genus aliae. Frutices autem ferro resecandae sunt ne deformiter excrescant.

8. Iam solum utrinque ad latera in ambulacra privata, pro quavis diei parte umbrosas, distribuendum est. Ex iis etiam quaedam a ventis asperioribus ita munienda sunt ut in iis spatium possit quis tanquam in porticu. Quinetiam ob eandem causam, videlicet ut venti arceantur, ad exitum claudenda sunt. Et haec clausa ambulacra praecipue sabulo substernenda sunt absque gramine, ne in udo ambulatio sit. In plerisque horum ambulacrorum arborea fructiferae omnigenae collocandae sunt, tam ad parietes externos quam in ordinibus interioribus. Et hoc in genere observari debet ut terra elevata in qua arborea fructiferae plantantur sit lata, humilis, et molliter ascendens, et floribus suavibus consita sed raris, ne succo defraudent arborea. Ad exitum soli lateralis utrinque monticellos fieri probo ad talem altitudinem parietis exterioris ut in monticello stanti in agris pateat prospectus.

9. Rursus, quoad hortum praecipuum, non negarem in eo confici debere ambulacra quaedam, eaque minime angusta, arboribus fructiferis utrinque consita. Quin et arborea aliqua, arborum fructiferarum prope consitarum, et umbracula artificiosa et bella cum sedibus ordine elegante locat, verum haec nullo modo nimis confertum. Relinquendus est enim hortus praecipuus apertior, et aere perstabilis et liber. Umbram enim quaeras velim in ambulacris lateralibus, ubi in ardoribus anni vel diei ambules. Hortus siquidem praecipuus comparatus est in temperatioribus anni partibus, vernas et autumnales. Aetate autem ad matutina et vespertina tempora, aut etiam ad dies nubilosos.

10. Aviara non probo, nisi tantae sint amplitudinis ut cespites graminei substerni queant. Fructibus etiam et arbusculis vivis conserantur, ut aves liberius volitent et se per diversa oblectare et componere possint, utque nulla in area aviarii conspiciatur spurcitas.

11. Quantum vero ad ambulacra in clivis et variis ascensibus amoenis conficienda, illa naturae dona sunt, nec ubique extrui possunt. Nos autem ea posuimus quae omni loco conveniunt.

12. Horti itaque regii figuram iam delineavimus, partim praeceptis, partim modulo generali, sed minime accurato. Et hac in re sumptibus minime peperimus. Sed ad principes id nihil est, qui, ut nunc sit, plerunque hortulanos consulunt, atque haud minore sumptu varia parum cum iudicio componunt, addentes etiam quandoque statuas et alia ad magnificentiam et pompam, sed ad genuinam hortorum voluptatem et amoenitatem nihil conducentia.

XLV. [= Angl. XLVII] DE NEGOTIATIONE

GENERALITER melius est per verba negotiari quam per literas, et per intercessionem personae tertiae quam per seipsum. Literae utiles sunt cum quis per literas itidem responsum elicere desiderat, vel ubi sua intersit exemplaria literarum quas scripsit producere et monstrare. Denique, ubi metuere quis merito possit ne sermo interrumpatur aut per portiones audiatur. Contra, viva voce tractare praestat cum facies hominis reverentiam incussura sit, ut fit plerunque in colloquio cum inferiore aut in rebus quas extremis tantum digitis tangere convenit, in quibus oculus loquentis in vultum et gestum alterius intentus monere possit quousque procedere liceat, et generaliter quando libertatem quis sibi retinere cupit vel dedicendi vel interpretandi ea quae dixerit. In tractando per alios cautius et melius fuerit eos eligere qui simplicioris sunt ingenii, quos probabile est illa quae in mandatis habent executuros et successum rei fideliter narraturos, quam eos qui ex aliorum negotiis aliquid in se honoris aut utilitatis transferre callidi sunt, atque ea quae referent verbis emollient ut impense placeant. Tales etiam adhibe qui negotio cui praeficiuntur faveant, id enim industriam acuit. Atque insuper tales qui cum re quam tractant congruitatem quandam habent, veluti audaces ad expostulandum, blandos ad persuadendum, astutos ad observandum et rimandum, protervos et paulo absurdiores ad res quae aliquid iniqui habent transigendas. Tales etiam adhibe qui in negotiis tuis antea tractandis felices fuerunt et obtinuerunt. Hoc enim confidentiam parit, et omnem lapidem movebunt quo veluti praescriptionem tueantur. Melius fuerit hominem cum quo negotiari primo leviter degustare et quasi ex longinquo, quam ab initio summam rei proponere, nisi forte in animo sit brevi illum aliqua quaestiuncula irretire et opprimere. Praestat cum illis negotiari qui in ambitu sunt quam cum illis qui desideria sua sunt adepti. Si cum alio sub conditione negotieris, prima velut occupatio aut possessio votorum in praecipuis numeranda. Id autem cum ratione postulare nequis nisi aut natura rei talis sit quae praecedere debeat, aut alteri commode insinuare possis illum opera tua in aliis usurum, aut denique habearis ipse pro homine imprimis integro et verace. Omnis negotiatio eo spectat aut ut detegat aliquid aut efficiat. Detegunt se homines vel animum suum communicando vel cum ira commoti sunt nec se bene cohibere possint, vel cum ex improvise opprimuntur, vel cum necessitate quadam adiguntur non habentes quod praetextant. Si quem ad nutum fingere cupias ut inde efficias aliquid, aut inclinationes et mores eius bene cognoscendi ut eum manu ducas, aut fines eius perspiciendi ut suadeas, aut infirmitates eius et ea quibus obnoxius est exploranda ut terreas, aut denique amici eius qui plurimum apud eum valent conciliandi ut eo modo regere possis. In tractando cum callidis et dolosis, verbis eorum minime credendum, nisi fines et intentiones eorum habeas verborum interpretes. Quin et optimum fuerit pauca apud illos loqui, et quae minime expectant. In rebus quibuscunque difficilioribus non expectandum ut quis simul et serat et metat, sed praeparatione opus est ut per gradus maturescant.

XLVI. [= Angl. XLVIII] DE CLIENTIBUS, FAMULIS, ET AMICIS

CLIENTES sumptuosi minime admittendi, ne dum quis caudae pennas adauget alarum pennas praescindat. Eos autem sumptuosos intelligo non solum qui impensis gravant, sed etiam qui petitionibus molesti et importuni sunt. Clientes communes conditiones alias expectare non debent extra favorem, commendationem, si opus sit, et ab iniuria protectionem. Clientes autem et amici factiosi adhuc magis vitandi qui alicui se applicant non tam ex amore ipsius cui famulantur quam ex odio versus alium concepto, unde saepenumero sequitur animorum illa abalienatio quam videre est inter potentiores. Similiter, clientes illi gloriosi qui in hoc incumbunt ut loco buccinarum sint ad laudes eorum resonandas quibus famulantur haud parum nocent. Etenim negotia futilitate sua corrumpunt. Tum vero honorem domini sui (si quis vere rem reputet) exportant et mercem invidiae invehunt. Est et aliud genus clientum prorsus periculosum, qui nil aliud quam speculatores sunt, et secreta familiae rimantur ac rursus aliorum auribus insusurrant. Attamen huiusmodi homines apud dominos suos saepenumero in summo pretio habentur, siquidem officiosi sunt et susurros fere commutant. Clientelae hominum ordinis cuiuspian, si eiusdem cum patrono ordinis sint, veluti militum versus illum qui praefecturam in bellis gessit et huiusmodi, semper pro re decora habitum est et in bonam partem acceptum, etiam in monarchiis, modo absit pompia nimia et popularitis. Verum clientela omnium maxime honorifica ea est, ut quis patronum se profiteatur eorum qui virtute et meritis clarent, cuiuscunque ordinis sint vel conditionis. Attamen ubi nulla insignis cernitur in meritis dissimilitudo, praestat mediocribus patrocinari quam eminentioribus. Atque insuper, si

verum omnino dicendum sit, in seculis aliquanto corruptioribus homines industrii et satagentes usui magis sunt quam vera virtute praediti. Certe in imperando optimum sit eiusdem gradus subditos pari comitate tractare. Paucos enim immensa gratia prosequi ipsos magis insolentes, reliquos malevolos efficiet. Qundoquidem ordinis paritas aequas gratiae conditiones tanquam ex debito poscit. Verum e contra in iis quae favoris meri sunt, prodest cum delectu afficere. Nam eos qui benignius tractantur impense grates reddet, caeteros imprimis officiosos. Neque de hoc merito conqueratur quispiam cum omnia ex gratia, non ex debito prodeant. Recte cavetur ne sub initiis immoderatus aliquem favore prosequaris. Nam quae tractu temporis sequentur vix istis initiis respondere possunt. Fingi (quod aiunt) et regi ab amico aliquo tutum non est. Etenim mollitiem quandam animi prodit, tum vero convitiis et scandalo occasionem praebet. Plurimi enim qui nos ipsos immediate non perstrinxissent amicum illum nostrum contumelii afficere non verebuntur, atque eo modo honorem nostrum vulnerabunt. Attamen plurimum potestati subiici, et veluti in partes distrahi, adhuc peius. Hoc enim nos reddet postremae (ut nunc loquuntur) editionis et plenos inconstantiae. Deliberare cum amicis aliquot paucis honorabile est et utile. Spectatores enim saepenumero plus vident quam lusores. Atque (ut adagio dicitur) vallis optime collem monstrat. Amicitia vera in orbe rara admodum, et minime omnium ea quae inter aequales, quod genus apud veteres celebrari solebat. Si qua est, ea reperietur inter superiorem et inferiorem, fortunae quorum altera alteram comprehendere possint.

LXVII. [= Angl. XLIX] DE SUPPLICATIONIBUS

USCIPUNTUR complura negotia et inventa mala, et petitiones privatae bonum corrumpunt publicum. Suscipiuntur etiam complura negotia in se bona, sed animo bono. Intellego non solum corrupto sed etiam callido, absque ulla perficiendi negotii intentione. Non desunt qui petitiones in manus suas recipiunt et operam avidè pollicentur, quibus tamen ut cum effectu procedant curae non est. Verum si animadvertant rem aliorum conatu successuram, ipsi quoque gratiam aucupabuntur, aut certe mercedes aliquam secundariam captabunt, aut denique supplicantis spes dum negotium vertitur in usum proprium convertent. Alii petitiones amplectuntur eo solum animo ut negotiis aliorum quae simul tractantur impedimenta iniiciant vel ut aliquid obiter deferant et informant, cuius alias praetextum idoneum parare non poterint, de petitione ipsa, cum sibi hoc modo consulerint, nihil solliciti, vel generaliter ut per aliorum negotia negotiis suis pontem sternant. Imo et alii tam male fide agunt ut petitiones suscipiant consilio deliberato eas destituendi, quo competitori aut adversario gratificentur.

2. Certe si quis rem rite perpendat, comitatur omnem petitionem ius quoddam, vel aequitatis, si sit petitio iustitiae, vel meriti, si sit petitio gratiae. Si quem moveat inclinatio propria ut parti iniquiori faveat in causa iudiciali utatur potius auctoritate sua ut rem componat quam ut obtineat. Si quem moveat inclinatio propria ut favore suo minus merentem impertiat in causa gratiae, abstineat saltem ab omni calumnia et maledicentia in melius merentem. Petitiones quas ipse non satis intelligis amico alicui fido et sagaci demanda qui referat an eumodi sint quas salvo honore promovere possis. Verum prudenti et anxio iudicio amicus ille deligendus, alias quidlibet tibi imponet. Supplices his temporibus adeo mora et procrastinationibus cruciantur ut veracitas et candor, vel in negotiorum primitus recusando vel in successum eius qualemqualem animo simplici referendo, vel in gratiam non ultra quam par est captando. Res facta sit non solum laudabilis, verumetiam gratiosa. In petitionibus gratiae prima petitionis oblatio nullius debet esse momenti. Eo usque supplicantis fides in re illa patefacienda valeri possit ut si notitia eius aliunde quam per eum haberi non potuisset, hoc fraudi non sit, sed potius remuneretur. Valorem eius quod petitur ignorare imperitia quaedam est, non secus ac aequitatem eiusdem oscitanter praetervehi malam arguit conscientiam. Petitiones sedulo occultare non modicum prodest ad obtinendum. Spes enim iactare competitorum licet alios deterrere possit, alios tamen acuet et excitabit. Verum temporum opportunitates ante omnia in petitionibus valent. Temporibus inquam, non tantum respectu eorum in quorum potestate positum est petitiones vel reicere vel concedere, verumetiam respectu eorum a quibus iuste metuendum ne se illis opponant. In delectu eius cui petitionis tuae curam demandes, respicias magis aptitudinem quam amplitudinem, atque eum potius adhibe qui paucioribus negotiis se immiscet quam qui omnia amplectitur. Denegatae petitionis iteratio concessionem ipsi quandoque aequipollet, modo quis se nec animo deiectionem nec male affectum ostendat. Iniquum petas ut aequam feras regula non male, ubi quis gratia floreat. Alias enim consultius foret gradibus quibusdam ad id quod petis ascendere, et aliquid saltem impetrare. Qui enim in principio supplicantis erga se studium admittere non dubitasset, is in fine et studium supplicantis et beneficium prius collatum simul amittere non sustinebit. Nihil tam leve videtur quam viros praepotentes de literis suis interpellare, cum tamen, si literae illae in causis minus honestis et iustis volitent, tantum de existimatione scribentis deperat. Non invenitur in rebus publicis perniciosius hominum genus quam generales isti petitionum concinnatores. Etenim pestes plane sunt et lues negotiorum publicorum.

XLVIII. [= Angl. L] DE STUDIIS ET LECTIONE LIBRORUM

TUDIA et lectiones librorum aut meditationum voluptati, aut orationis ornamento, aut negotiorum subsidio inserviunt. Usus eorum, quatenus ad voluptatem, in secessu et otio imprimis percipitur. Quatenus ad orationis ornamenta, in sermone tam familiari quam solenni locum habet. Quatenus vero ad negotiorum subsidium, huc spectat, ut accuratiore iudicio res et suscipiantur et disponantur. Etenim homines rerum gerendarum gnari ad negotia exequenda idonei

fortasse sunt, et in specialibus iudicio non malo utuntur. Verum consilia de summis rerum eorumque inventio et administratio recta feliciter a literatis promanant. Temporis nimium in lectione et studiis terere speciosa quaedam socordia est, iisdem ad ornatum mollius abuti affectio mera est quae seipsam prodat. De rebus autem ex regulis artis iudicare scholam omnino sapit, nec bene succedit. Naturam literae perficiunt, ab experientia autem ipsae perficiuntur. Dotes enim naturales instar plantarum sunt sponte provenientium, quae culturam et falcem artis desiderant. Literae e contra generalia nimis praecipiant nisi ab experientia determinentur. Callidi literas contemnunt, simplices admirantur, prudentes opera earum, quantum par est, utuntur. Neque enim literae verum sui usum satis edocent. Sed haec res prudentia quaedam est, extra eas et supra eas sita, observatione tantum comparata. Libros non legas animo contradicendi et disputationum praeliis concertandi, neque rursus omnia pro concessu accipiendi aut in verba auctoris iurandi, neque denique in sermonibus te venditandi, sed ut addiscas, ponderes, et iudicio tu aliquatenus utaris. Sunt libri quos leviter tantum degustare convenit. Sunt quos deglutire cursimque legere oportet. Sunt denique, sed pauci admodum, quos ruminare et digerere par est. Hoc est, libri quidam per partes tantum inspiciendi, alii perlegendi quidem, sed non multum temporis in iisdem evolvendis insumendum, alii autem pauci diligenter evolvendi et adhibita attentione singulari. Invenies etiam libros haud paucos quos per aliquos et vicaria opera legere sufficiat eorumque compendia tantum desumere. Verum hoc fieri nolim praeterquam in argumentis humilioribus et auctoribus minoris pretii. Alias enim libri (ut sic dicam) distillati, instar aquarum distillarum quas vulgo mercantur, erunt penitus inspidi. Lectio copiosum reddit et bene instructum, disputationes et colloquia promptum et facilem, scriptio autem et notarum collectio perfecta in animo imprimunt et altius figunt. Itaque si quis in notando segnis sit aut fastidiosus, memoria illi opus et bona. Si colloquiis se non exerceat, requiritur ei ingenium promptum. Sin in legendo parcus sit, hoc solum relinquatur, ut artificio quopiam utatur quo videatur ea scire quae nescit. Historiarum lecto prudentes efficit; poetarum ingeniosos; artes mathematicae subtilitatem donat; naturalis philosophia iudicium profundum parit; moralis gravitatem quandam morum conciliat; dialectica et rhetorica pugnacem reddunt et ad contentiones alacrem, Abeunt (ut ait ille) studia in mores. Quin et vix occurrit in intellectu impedimentum aliquod insitum aut naturale quod non studio quopiam idoneo emendari et edolari possit, quemadmodum morbi corporis exercitiis quibusdam propriis levare possint. Globulorum lusus calculo et renibus salubris, sagittatio pulmonibus et thoraci; lenis deambulatio ventriculo; equitatio capitis, et similia. Eodem modo si cui sit ingenium vagum et volucre, mathematicis incumbat. In demonstrationibus enim mathematicis, si mens vel minimum aberret, de novo incipiendum est. Si cuiquam ingenium sit minus aptum ad rerum differentias et distinctiones eruendas, ad scholasticos se conferat. Illi enim cymini sectores sunt. Si quis ad transcursus ingenii segnis sit, nec alia in aliorum probationem et illustrationem accersere et arripere dextre noverit, iureconsultorum casus evolvat. Adeo ut singuli intellectus morbi ex literis medicinas proprias comparare sibi possint.

XLIX [= Angl. LI] DE FACTIONIBUS

LURIMI opinionem minime sanam fovenerunt, hanc nimirum, principi in status sui administratione, et viro magno in actionum suarum directionem, ad factiones quae invaluerunt praecipue respiciendum, atque hanc principalem prudentiae partem esse, cum contra facultas haec prudentiae quam maxime vigeat vel in disponendis rebus quae ad omnes sine discrimine pertinent, et in quibus homines diversarum factionum coeunt, vel in palpandis, conciliandis, et tractandis singulis. Neque tamen assero factionum debitam considerationem esse negligendam. Humilioris fortunae viri qui in ambitu sint alicui parti adhaerere debent. Verum potentioribus et iam pridem honorem adeptis consultius est aequos se praestare in neutram partem propendendo. Quin et in ambientibus ita caute adhaerere ut videatur quis alteri ex partibus addictus, et tamen parti adversae minime odiosus, viam quandam sternit ad honores per medium factionum. Factio inferior et debilior in coniunctione plerumque firmior et constantior. Et non raro observari poterit paucos qui obstinati et pertinaces sint factionem numerosiorem sed tamen moderatam in fine defatigare et depellere. Factionum altera postquam extincta fuerit, illa quae manet in factiones novas dirumpitur. Veluti factio Luculli et optimatum ad tempus aliquod se in satis magno vigore contra factionem Pompeii et Caesaris sustinuit, verum postquam auctoritas senatus et optimatum deprimebatur, factio ipsius Caesaris et Pompeii in partes propediem scissa est. Similiter factio Antonii et Octaviani Caesaris contra Brutum et Cassium ad tempus aliquod duravit, sed deletis copiis Bruti et Cassii, Antonius et Octavianus cum partibus suis paulo post dissilierunt. Exempla haec (dices) ad factiones bellicosas spectant, sed etiam in factionibus privatis tenent. Itaque in factionibus qui secundas antea tenebant, factione seipsa saepius primas tenent. Contra tamen, haud raro potestate omni excidunt. Complures enim in oppositione tantum valent, qua cessante actutum deveniunt inutiles. Observatu dignum, quod saepe evenit, plurimos nimirum postquam voti compiti sint et in dignitate quam ambierunt collocati, continuo se applicare contrariae factioni, existimantes forsitan se de alterius factionis affectu et studiis iam dudum certos esse, itaque ad amicos novos conciliandos se comparare. Proditor in factionibus plerumque rem obtinet. Postquam enim res diutius tanquam an aequilibro rem suspensae haesissent, tum demum unius alicuius in partes transitio victoriam refert, in eumque gratiae omnes cumulatae. Indifferens illa inter partes processio neutri inclinando non semper ab animo moderato procedit, se a consilio callido, quandoquidem proximus sibi quisquis sit, atque ex utraque factione utilitatem demetere speret. Certe in Italia in suspicionem incurrit Papa, de quo vox illa in vulgus volitat, padre commune. Tum etiam in signum trahitur Papam illum omnia ad familiae suae amplitudinem referre in animo habere. Regibus imprimis cavendum est ne factioni alicui subditorum suorum se ex professo adiungant. Ligae enim confoederationis intra statum quempiam monarchiis semper exitiales. Si quidem

obligationem introducunt obligatione ipsa imperii validiorem, atque regem constituunt tanquam unum ex nobis, id quod cernere erat in Liga Franciae, cum factiones manu forti et palam concertant, signum est imperii in regibus labascentis, multumque praediudicat ipsorum et auctoritati et negotiis. Motus factionum sub regibus similes esse debent motibus (ut astronomi loquuntur) orbium inferiorum, qui suos habent motus proprios, sed interim conversione primi mobilis cum obsequio circumferuntur.

L. [= Angl. LI] DE CAEREMONIIS CIVILIBUS ET DECORO

UI realis solummodo est, ei multa virtute opus duco, sicut gemma quae sine ornamento omni inseritur e purissimis et nitidissimis esse debet. Verum si quis diligenter animadvertat sit in laude quod sit in lucro, obtinet enim proverbium illud, lucra levia crumenam efficere gravem. Siquidem lucra levia frequenter redeunt, cum maiora rarius se offerant. Similiter verissimum est virtutes exiguas magnas conciliare laudes, quia perpetuus earum usus est. Tum in observationem hominum incurrunt, cum e contra virtutis alicuius magnae exercendae raro admodum obtingit. Itaque ad famam et existimationis alicuius multum iuvat et (quemadmodum Isabella regina Castidiana dicere solebat) instar epistolarum commendatitiarum, quae nunquam non praesto sint, haberi possit, siquis formas utetur discretis et decoris. Ad has addiscendas nihil ferme aliud requiritur quam ut eas quis non contemnat. Ita enim in aliorum moribus easdem observat. De reliquo autem nemo sibi diffidat. Si enim maiorem illis operam navabit de pretio decident. Quod in illo potissimum situm est ut tanquam nativae videantur et minime affectatae. Nonnullorum vultus et gestus et externalia instar versus sunt in quibus syllabae singulae mensurantur. Qui poterit magna comprehendere qui se tam pusillis rebus submittit? Ceremoniis decentibus erga alios omnino abstinere perinde est ac si doceas easdem illos erga te negligere, quo pacto teipsum facies viliorem. Praecipue nequaquam omittendae erga illos quibuscum familiaritate minime coniunctus es, neque erga homines ingenio fastidiso. Verum excessus in illis et locutio plane hyperbolica (quali nonnulli utuntur) non solum res molesta, sed etiam fidem et pondus eorum quae dicuntur omnino minuit. Est proculdubio modus artificiosae cuiusdam insinuationis in verbis ipsis inter formulas communes, qui homines revera inescat et mirifice afficit, qui eximie alicui prodest si quis eius viam calleat. Inter aequales de familiaritate sollicitum esse nihil opus est, quare reprime te paululum et dignitatem tuam tuere. At inter inferiores non deerit reverentia. Itaque inter illos benigne te gerere, et cum familiaritate quadam non incongruum est. Qui in sermone aliquo aut re nimius est, adeo ut satietatem inducat, valorum suiipsius minuit. Aliis se applicare bonum est, modo cum significatione quadam fiat hoc non ex facilitate prodire, sed ex comitate et urbanitate. Praeceptum non contemnendum est, cum in alterius sententiam iveris aliquid semper de proprio addere. Exempli gratia, opinioni eius suffragaris? Cum distinctione et non alias fiat. Propositioni eius annuere libet? Fiat sub modo aliquo vel conditione. Consilium eius sequi et amplecti visum est? Novi alicuius argumenti pondus addas, propter quod in partes eius transire videas. Cavendum imprimis ne magister in caeremoniis et formulis habearis. Id enim si fiet, utcunque virtute vera emineas, audies tamen ab invidis, in nominis tui detrimentum, urbanus tantum et affectator. Etiam negotiis damnosum est, si quis formulas nimium affectet, vel in opportunitatibus et temporibus deligendis impense curiosus sit. Salomon inquit qui observat ventum non seminat, et qui considerat nubes nunquam metet. Prudens opportunitates plures faciet quam inveniet. Mores hominum externi vestibus eorum similes esse debent. Non sint nimis concinni, nec corpus coarctantes, sed qui libertatem praebeant ad exercitia et motum quemlibet.

LI. [= Angl. LIII] DE LAUDE

AUS virtutis reflexio est, atque, ut fit in speculis, trahit aliquid e natura corporis quod reflexionem praebet. Si a vulgo proficiscuntur, ut plurimum, reflexio illa prava est et falsa, et vanos potius ac tumidos quam vera virtute praeditos comitatur. Sub captum siquidem vulgi, virtutes complures quae excellunt non cadunt. Virtutes minores ab iis extorquent, mediae admirationem quandem vel stuporem illis incutiunt, sublimes autem in sensum aut perceptionem eorum prorsus non veniunt. Sed apparitiones virtutem et species virtutibus similes illos afficunt quam maxime. Sane fama fluvio similis est, quae levia et inflata attollit, gravia et solida mergit. Quod si viri etiam iudicii profundiores et dignitatis cum vulgo concurrunt, tum id quod Scriptura dicit contingit, nomen bonum instar unguenti fragrantis. Omnia undique replet, neque facile evanescit. Etenim odores unguentorum durabiles magis sunt quam florum. Laudum tot conditones fallaces sunt ut laus merito in suspicionem venire possit. Laudes quaedam ab adulatione sola prodeunt. Quod si adulator sit vulgaris attributis quibusdam utetur communibus et quae omnibus competere possint, non quaesitis aut apposis. Adulator callidior si sit, vestigia premet adulatoris principalis, intelligo tuiipsius, et in quibus tibi places aut teipsum excellere putas, iis adulator inhaerebit maxime. Sin adulator sit impudens et perfrictae frontis, tum demum in quibus conscius tibi sis defectus tui, et ad quae maxime erubescis, ea adulator tibi vel praecipue imputabit et affigit per vim, sprete conscientia. Laudes nonnullae a voluntate bona cum reverentia coniuncta proficiscuntur. Quae sane laudum formula principibus et viris quibuscumque dignioribus debetur laudando praecipere. Cum scilicet apud illos praedicando quales sint, humiliter moneas quales esse debeant. Sunt qui laudibus quandoque onerantur animo malitioso ad conflandam invidiam et odia concitanda, pessimum genus inimicorum laudantium, ut ait ille. Adeo ut apud Graecos in proverbium exierit, ei qui in malum suum laudaretur pustulam mari continuo adnaturam, sicut apud nos vulgo dicitur

cum quis mentiatur, metuendum ne eius linguae scabies propediem oboriatur. Illud asserere licet, laudes moderatas, tempestive irrogatas, et minime vulgares honori vel maxime esse. Dictum est Salomonos, qui benedicit proximo suo voce grande de nocte consurgens maledicenti similis erit. Etenim vel hominem vel rem aliquam ad coelum usque evehere contradictionem irritat, et derisui exponit. Veruntamen ut seipsum laudare, servato decore, vix conceditur nisi in casibus admodum raris, ita vocationem suam et munus quod gerit, aud studia quibus se addixit, laudare quis cum venia possit, imo cum specie quadam magnanimitatis. Cardinales Romani (qui theologi sunt, et fratres, et scholastici) verbum usurpant extremi contemptus et convitii erga negotia civilia. Vocant enim negotia civilia (velut belli, legationum, iudiciorum, et huiusmodi) Hispanico vocabula sbirrarias, quod sonat munera lictorum et scribarum, ac ai artes illae memorate magis eiusmodi homines quam in fastigio cardinalatus positos decerent. Et tamen (se res rite penderetur) speculativi cum civilibus non male miscentur. Sanctus Paulus cum de seipso gloriatur illud nonnunquam interponit, ut stultus loquor. At cum de vocatione sua verba facit nihil veretur dicere magnificabo apostolatam meum.

LII. [= Angl. LIV] DE VANA GLORIA

LEGANTER quidem Aesopus, musca sedens super radium rotae currus ita secum: "quantum pulverum moveo!" Similiter existunt quidam futiles et vani qui, cum aliquid vel sponte procedit vel manu potentiore cietur, si modo ipsi vel minimam rei partem attigerint, continuo putant se machinam totam vertere. Gloriosi semper factiosi. Etenim nulla ostentatio sine comparatione sui est. Quin et violenti ut sint necesse est, ut quae verbis iactarunt revera praestent. Neque taciturni omnino esse possunt, ideoque opere ut plurimum destituuntur, sicut Gallis in proverbium abiit, beaucoup de bruit, peu de fruit, strepitus multum, fructus parvum. Attamen sine controversia huiusmodi ingeniis in civilibus aliquando uti protest. Si fama excitanda sit vel opinio late spargenda, sive virtutis sive potentiae, istiusmodi homines buccinatores egregii sunt. Rursus, sicut prudenter notat Livius circa tractatus Antiochi et Aetiolorum, mendacia reciproca et ex utraque parte quandoque magno usui esse possunt. Veluti cum quis inter principes duos negotietur ut eos ad bellum indicendum principi tertio concitet, atque hoc ut efficiat unius copias apud alterum supra modum et veritatem vicissim attolat. Quin et hoc fit quandoque ut qui inter privatos tractet apud utrunque existimationem suam augeat artificiose insinuando se apud alterutrum plus posse quam revera potest. Atque in his et huiusmodi haud raro accidit ut aliquid ex nihilo producat. Mendacia enim opinionem ingenere sufficiunt. Opinio autem rem et substantiam progignit. In ducibus et viris militaribus gloriosum esse non inutile est. Sicut enim ferrum acuit ferrum, ita per gloriam hanc animi invicem accuntur et excitantur. Insuper in actionibus magnis quae sumptibus et periculo privatorum suscipiuntur, ingenia iactabunda vivacius negotia impellunt. Qui enim ingenio sobrio sunt et solido plus habent saburrae quam veli. Rursus, in existimatione doctrinae et literarum cuiuspiam, non volitabit fama illius per ora virum neque bene alata erit, sine plumis aliquibus ostentationis. Qui de contemnenda gloria libros scribunt, nomen suum inscribunt, inquit ille. Socrates, Aristotles, Galenus (magna nomina) ingenio iactabundo erant. Certe gloria vana ad propagandam perpetuam memoriam magnopere iuvat. Neque virtus ipsa tantum humanae naturae debet propter nominis sui celebrationem, quam sibiipsi. Fama siquidem Ciceronis, Senecae, Plinii Secundi ad hunc usque diem vix durasset, aut saltem non tam vegeta, nisi coniuncta fuisset cum aliqua vanitate et iactantia in seipsis. Iactantia enim instar vernicis videtur esse, quae ligna non solum splendere fact, verum etiam durare. Atqui dum haec de vani gloria dissero, minime eam qualitatem intelligo quam attribuit Tacitus Muciano, omnium quae dixerat feceratque arte quaddam ostentor. Haec enim ex vanitate neutiquam procedit, sed ex arte et prudentia cum magnanimitate quadam coniuncta. Et in aliquibus hominibus qui natura veluti comparati eam sunt. Res est non solum decora, sed et gratiosa. Excusationes enim decorae, concessionem tempestivae, quin et modestia ipsa bene temperata nihil aliud sunt quam ostentationis artes. Neque inter artes hasce reperitur aliqua felicior quam illa de qua loquitur Plinius Secundus. Hoc est, liberaliter et copiose id in aliis laudare in quo ipse emineas. Nam ad hunc modum ille, ingeniose satis, In alio laudando tibiipsi ministras. Is enim quem laudas aut superior tibi est aut inferior. Si inferior et tamen laudandus, tu multo magis. Si superior, neque laudandus, tu multo minus. Gloriosi prudentibus derisui sunt, stultis admirationi, parasitis praedae et escae, sibiipsis et gloriae vanae mancipia.

LIII. [= Angl. LV] DE HONORE ET EXISTIMATIONE

HONORIS et existimationis vera et iure optima acquisitio ea est, ut quis virtutes et facultates suas dextre et absque detrimento revelet. Nonnulli enim in actionibus suis proci famae sunt, et veluti venatores. Quod genus hominum sermonibus plerumque celebratur, sed interiorum animi reverentiam vix assequitur. Alii contra virtutem suam inter monstrandum obscurant. Ex quo fit ut opinione minores sint quam merita ipsorum postulant. Si quis rem suscipiat simulque perficiat quae prius intenta fuerat, at tentata quidem sed deserta, aut ad exitum forsitan perducta sed minus commode et feliciter, is honorem adipiscetur maiorem quam si quid perfecisset gravioris sane difficultatis et momenti, sed in quo alterius tantum vestigia et non ultra premeret. Si quis actiones suas ita inter se committat et contemperet ut in aliquibus earum singulis factionibus vel populi combinationibus satisficiat, harmonia erit tanto perfectior. Honoris sui minime fragilis dispensator est, qui rem quamvis suscipit in qua dedecoris plus fuerit votis excidere quam obtinuisse honoris. Honor, qui comparativus est et alium praegravat, reflexionem habet maxime vividam, instar adamantis aut

carbunculi cum angulis multiplicibus sectis. Itaque enixe hoc agas ut competitores tuos, si modo possis, etiam in iis in quibus ipsi summe gloriantur superes. Servi et amici familiares, prudentes modo sit et cauti, existimationi cuiuspiam non modicum prosunt. Ita Q. Cicero omnis fama a domesticis emanat. Invidia, quae honoris veluti tineae et teredo est, optime extinguitur si quis id sibi praestituere videatur ut meritum potius quam famam, et successus suos prosperos magis providentiae divinae et felicitati cuidam tribuat quam artibus aut virtutibus propriis.

2. Gradus honoris imperialis sic vere et optime ordinantur. Primo loco statuendi conditores imperiorum, quales fuerunt Romulus, Cyrus, Iulius Caesar, Ottomannus, Ismael. Secundo loco legum latores, qui etiam vocabantur conditores secundi aut perpetui principes, quoniam legibus suis etiam post mortem imperia administrant, quales fuerunt Lycugus, Solon, Iustinianus, Eadgarus, Alphonsus Castilianus cognomine Sapiens, qui Septem Partitiones edidit. Tertio loco liberatores vel servatores patriarum suarum, qui bellis intestinis diutinis finem imposuerunt aut patrias a servitute alienigenarum vel tyrannorum liberarunt, veluti Augusti Caesar, Vespasianus, Aurelianus, Theodoricus, Henricus Septimus rex Angliae, Henricus Quartus rex Galliae. Quarto loco propagatores sive propugnatores imperii, qui bellis honorificis fines imperii protulerunt, vel defensione strenua et nobili invasoribus restiterunt. Ultimo loco patres patriae, qui iuste imperant et temporibus felicibus quamdiu vivunt cives suos beant. In his ultimis duobus exempla non adduco, quandoquidem tanto numero sint. Honorum qui subditis competere possunt gradus hi sunt. Primo statuendi participes curarum. Ii nimirum quorum humeris praecipuum pondus rerum suarum principes imponunt vulgo appellamus manus regum dexteras. Secundo, duces belli, regum suorum intelligo locumtenentes, qui operam eis egregiam in bellis praestant. Tertio, gratiosi. Eos volo, qui non ultra hoc potes sunt, quam ut principibus solatio sint et populo innocii. Quarto, negotiis pares, qui magnos sub principibus gerunt magistratus in quibus iuste et prudenter versantur. Est et genus quoddam honoris quod raro contingit, et tamen inter maximos reponi merentur. Hic est eorum qui se morti et periculis devovent et sacrificant propter bonum patriae, quod fecerunt Marcus Regulus et duo Decii.

LIV. [= Angl. LVI] DE OFFICIO IUDICIS

EMENISSE debent iudices esse muneris suis ius dicere, non autem ius dare, leges inquam interpretari, non condere. Aliter deveniet eorum auctoritas simile quiddam auctoritati illi quam vendicant ecclesia Romana, quae praetextu interpretationis Scripturarum etiam addit aliquid quandoque et immutat, et pronunciat quod non invenit, atque specie antiquitatis introducit novitatem. Iudicem oportet esse potius eruditum quam ingeniosum, venerabilem quam gratiosum, magis deliberativum quam confidentem. Ante omnia, integritas iudicum quasi portio est virtusque propria. Maledictus sit (inquit lex) qui terminum terrae movet antiquum. Sane qui lapidem fines distinguentem transponit culpa non caret. Verum iudex iniustus ille est qui praecipue terminos immutat cum de terris et rerum proprietate iniquam fert sententiam. Una certe iniqua sententia plus nocet quam exempla plurima. Haec enim rivulos tantum inficiunt, illa autem fontes. Ita ait Salomon, fons turbatus et vena corrupta est iustus cadens in causa sua coram adversario. Officium iudicis relationem habere possit, partim ad litigantes, partim ad advocatos, partim ad scribas et ministros iusticiae subtile, partim ad principem vel statum supra.

2. Primo quantum ad causas et litigantes, sunt (inquit Scriptura) sui iudicium vertunt in absinthium. Sunt etiam certe qui illud vertunt in acetum. Iniusticia enim illud reddit amarum, mora acidum. Iudex strenuus hoc praecipue agit, ut vim et dolum compescat, quorum vis magis perniciose est quanto apertior, dolus quanto tectior atque occultior. Adde etiam lites contentiosas quae evomi debent ut crapula curiarum. Iudicem decet viam parare ad iustam sententiam, qualem Deus parat valles exaltando, colles deprimendo. Eodem modo, quando ex alterutra parte videt iudex manum elatum, veluti in prosecutione importuna, captionibus malitiosis, combinationibus, patrocinio potentum, advocatorum disparitate, et similibus, tum elucescit virtus iudicis in aequandis iis quae sunt inaequalia, iut iudicium suum veluti in area plana fundare possit. Qui fortiter emungit elicit sanguinem, cumque torcular vini premitur fortius vinum prodit acerbum, acinum sapiens. Itaque caveant sibi iudices ab interpretationibus legum duris et illationibus alte petitis. Neque enim peior est tortura quam tortura legum. Praecipue in legibus poenabilis curae iis esse debet ne quae in terrorem latae sunt vertantur in rigorem, neve in populum superinducant imbrem illum de quo Scriptura pluet super eos laqueos. Etenim leges poenales, si severe executioni demandentur, sunt similes imbro laqueorum cadenti super populum. Itaque huiusmodi leges, si vel dormiverint diu vel temporibus praesentibus minus quadrent, a iudicibus prudentibus in executione earum reprimantur.

Iudicis officium est ut res, ita tempora rerum &c .

In causis capitalibus decet iudices (quantum lex permittit) in iudicio meminisse misericordiae, et cum severitate exemplum, cum pietate personam intueri.

3. Quantum ad advocatos qui causas agunt, patientia et gravitas in causis audiendis iustitiae est pars essentialis, et iudex nimium interloquens minime est cymbalum bene sonans. Non laudi est iudici, si primus aliquid in causa inveniat et arripiat quod ab advocatis suo tempore melius audire potuisset, aut acumen ostendet in probationibus vel advocatorum perorationibus nimis cito interrumpendis, aut anticipet informationes quaestionibus, licet ad rem pertinentibus. Iudicis partes in audiendo sunt quatuor: probationum seriem ordinare; advocatorum et testium

prolixitatem, repetitionem, aut sermones extra rem moderari; eorum quae allegata sunt medullam et quae maioris momenti sunt recapitulare, seligere, et inter se componere; et demum sententiam ferre. Quicquid ultra haec nimium est, et oritur aut a gloriola et loquendi aviditate, aut ab audiendi impatientia, aut a memoriae debilitate, aut a defectu attentionis sedatae et aequabilis. Saepenumero mirum est visu quantum advocatorum audacia apud iudices valeat, ubi contra iudices ad imitationem Dei (in cuius tribunali sedent) superbos comprimere et humiles erigere deberent. Sed etiamnum magis mirum est iudices advocatis quibusdam prae caeteris immoderate et aperte favere. Quod necesse est ut merces advocatorum augeat et multiplicet, atque simul suspicionem corruptionis et obliqui ad iudices aditus inducat. Debetur advocato a iudice laus aliqua et commendatio, cum caussae bene aguntur et tractantur, praesertim si causa sua cadat. Hoc enim apud clientem existimationem advocati sui tuetur et simul opinionem eius de causa sua prosternit. Debetur etiam reipublicae reprehensio advocatorum moderata, ubi callida nimis praestant consilia, aut supina apparet negligentia, aut levis informatio, aut indecora importunitas, aut impudens defensio. Advocatus autem illud tribuat iudici, ne illi obstrepat aut se rursus in causam agendam callide insinuet postquam iudex de re pronunciaverit. E contrario autem iudex se causae mediae et nullatenus peroratae non ingerat, nec clienti occasionem praebeat ut advocatos suos vel probationes ad plenum non auditas conquatur.

4. Quantum ad scribas et ministros, sedes iustitiae veluti locus sacratus est, ubi non tantum sedes ipsa, sed et subsellia et praecinctus sedis scandalo et corruptelis vacare debent. Etenim (ut ait Scriptura) non colliguntur uvae ex spinis, neque iustitia suaves suos fructus edere potest inter vepres et dumeta scribarum et ministorum rapacium et lucris inhiantium. Curiarum asseclae pravi sunt quatuor: primo seminatores litium qui curias tumescere faciunt, populum tabescere. Secundo, qui curias contentionibus circa iurisdictionem implicant, neque vere sunt (ut habentur) amici curiae, sed parasiti curiae, curias inflando ultra terminos propter micas e compendia propria. Tertio, ii qui possunt censerii tanquam curiarum manus sinistrae, homines qui curiarum processus legitimos diverticulis et versutiis distorquent, iustitiamque in lineas obliquas et labyrinthos trahunt. Quarto, expilatores et exactores foedorum, qui tritam similitudinem confirmant curiarum ad rubum quo, dum ovis tempestatem fugiens se recipit, velleris partem amittit. Contra, scriba antiquus in anteactis curiarum peritus, in actis ipsis concipiendis cautus, et in negotiis curiae solers digitus est is curiae egregius, et saepe iudici ipsi viam monstrat.

5. Quantum vero ad principem aut statum, iudices ante omnia in memoria fixum tenere debent versiculum ultimum duodecim tabularum Romanorum, salus populi suprema lex, et pro certo ponere leges, nisi sint in ordine and eum finem, res esse captiosas et oracula male inspirata. Itaque bene succedit cum rex aut status saepius cum iudicibus deliberat, et rursus cum iudices principem et senatum saepius consulant. Ille cum inter deliberationes policitas interveniat quaestio iuris, hi cum in subiecto legali interveniant considerationes status. Contingit enim haud raro ut res in iudicium adducta versetur circa meum et tuum, et nihilominus consequentia eius ad rationes status penetret. Intellego autem ad rationes status pertinere non solum si quid ad iura regula impetenda spectet, verumetiam si quid innovationem aliquam minus tutam, aut exemplum periculosum, introducat, aut si manifesto portione aliquam populi maiorem gravet. Neque quisquam infirmi iudicii existimet iustas leges adversus politica vera aliquid antipathiae habere. Sunt enim haec duo veluti spiritus et nervi quorum alter in alteris moventur. Recordentur enim iudices Salomonis thronum leonibus utrinque suffultum fuisse. Sint sane leones, sed leones sub throno caventes ne aliquid ex iuribus regalibus impetant aut convellant. Postremo, ne sint iudices tam ignari iuris et praerogativae suae ut cogitent non sibi relinqui, tanquam muneris sui partem principalem, sanum et prudentem legum usum et applicationem. Etenim in animum revocare poterint dictum illud apostoli de lege humanis legibus maiore, nos scimus quia lex bona est, modo quis ea utatur legitime.

LV. [= Angl. LVII] DE IRA

RAM penitus extinguere velle ostentatio quaedam Stoicorum est. Meliora nos nacti sumus oracula, irascimini et nolite peccare, sol non occidat super iracundiam vestram. Limites irae apponendi sunt, et quousque et quamdiu. Dicemus primo quibus modis inclinatio naturalis aut etiam habitus irae temperari possit et leniri. Secundo, qualiter particulares motus irae reprimi possent, aut saltem citra nocumentum cohiberi. Tertio, quibus modis ira excitari possit aut sedari in aliis.

2. Quantum ad primum, non alia se ostendit via quam ut serio in animo revolvat mala et calamitates irae, et quam vehementer vitam humanam perturbat et infestat. Hoc autem tempestivum fuerit maxime, si pone nos respiciamus quamprimum impetum irae resedent. Eleganter Seneca, iram ruinae similem esse, quae in aliud cadendo seipsam comminuit et frangit. Hortatur Scriptura ut animas nostras patientia possideamus. Certe quicumque patientia excidit de anima sua possessione deiicitur. Hominis non est apes imitare,

animasque in vulnere ponunt.

2. Ira sane, si quis recte attendat, res humilis est, in infra dignitatem hominis. Hoc liquebit si illos intuamur in quibus ira regnat, qui plerumque ex infirmioribus sunt: pueri, mulieres, senes, aegroti. Itaque cum irasci contigerit, caveant homines (si modo dignitatis suae velint esse memores) ne iram suam cum metu eorum quibus irascuntur, sed cum

contemptu coniungant, ita ut superiores potius videantur quam inferiores. Quod non difficile factu foret, si quis iram suam paululum regat et inflectat.

3. Quantum ad secundum, caussae et motiva irae praecipue tres sunt. Primo, si quis pronus sit ad sensum iniuriae. Nemo enim irascitur nisi qui se laesum sentiat. Itaque teneri qui sunt et delicati, ut subinde irascantur, necesse est. Tot se offerent quae illis molestiam exhibebunt, quot a naturis robustioribus vix sentientur. Secundo, si quis curiosus et perspicax sit in interpretatione iniuriae illatae, quatenus ad circumstantias eius, ac si contemptum spiraret. Opinio enim contemptus iram excitat et acuit plusquam laesio ipsa. Itaque, si homines ad ista ingeniosi sint, iram miris modis incendunt. Ultimo, opinio contumeliae sive quod existimatio hominis per consequentiam laedatur et perstringatur, iram intendit et multiplicat. Cui rei accedit remedium praesentaneum ut quis utatur (quod Consalvus dicere solebat) tela honoris crassiore. Sed in omnibus irae fraenationibus optimum est tempus lucrari et sibiipsi persuadere horam vindictae nondum adesse, sed instare, quasi ad manum, opportunitatem aliquam maiorem, atque hoc pacto motum animi interim compescere, et se in tempus aliud servare. Ira autem, ut citra noxam erumpat, utcunque hominem obsederit, duo sunt quae maxima cavenda. Prius est acerbitas verborum, praecipue aculeatorum et ei quem ferimus propriorum. Communia enim maledicta mordent minus. Atque rursus, secretorum revelatio. Hoc enim societati quemvis ineptum reddit. Posterius est, ne quis dum ira fervet negotium quod in manibus est abrumpat, sed, utcunque irae fraenum laxet, nihil tamen agat quod revocari non possit.

4. Quantum ad excidendam aut sedandam iram in aliis, fit hoc maxime per temporum electionem prudentem. Cum subtristes homines sunt aut aliquantulum morosi, tempus est iram incendi. Deinde, ut antea diximus, decerpando et inculcando quicquid contemptum arguere aut aggravare possit. Rursus, ira sedatur per contraria hisce. Primo, deligendo tempora serena et ad hilaritatem prona in quibus negotium aliquod ingratum et ad iracundiam provocans aperias. Prima enim impressio plurimum valet. Deinde ut, quantum fieri potest, iniuriam a contemptu segreges, eam imperitiae, timori, animi concussioni repentinae, aut simili cuiquam imputando.

LVI. [= Angl. LVIII] DE VICISSITUDINE RERUM

ALOMON inquit nihil novum super terram. Itaque, quemadmodum Plato opinatus est, omnem scientiam nihil aliud esse quin reminiscantiam. ic Salomon pronunciat, omnem novitatem nihil aliud esse quam oblivionem. Ex quo cernere possis fluvium Lethes non minus super terram quam sub terram decurrere. Astrologus quidam abstrusus et parum notus asserit nisi in caussa fuissent res duae constantes (una quod stellae fixae aequalem inter se distantiam perpetuo servant, altera quod motus non diurnus non variet), ne momentum quidem temporis individuum aliquod durare potuisset. Illud certum est, materiam in perpetuo fluxu esse, neque unquam consistere. Atqui magna illa linthea sepulchralia quae omnia oblivione involvunt duo sunt, diluvia et terrae motus. Quatenus ad conflagrationes et siccitates magnas, illae populum penitus non absorbent aut destruunt. Fabula Phaetontis brevitatem conflagrationis ad unius tantum diei spatium repraesentavit. Atque triennis illa a pluvia cessatio tempore Eliae particularis tantum fuit, et multos superstites reliquit. Incensiones illas loqueris quae per fulmina et fulgura apud India Orientales fiunt. Angustae quidem sunt, nec magna spatia occupant. Pestilentias etiam praetereo, quia nec illae totaliter absorbent. Verum in memoratis illis duabus calamitatibus (diluviorum et terrae motuum) insuper notandum est reliquias populorum quas emergere contingit plerumque homines rudes et montanos esse, quique temporum praeteritorum memoriam posteris tradere non possint. Adeo ut oblivio non minus omnia involvat quam si nulli prorsus superstites remanerent. Si quis attente introspicat Indorum Occidentalium conditionem, probabile reperiet eos populum iuniorem esse et recentiore quam populos orbis veteris. At longe verisimilius est desolationem illam quae illos olim invaserat minime per terrae motus factam (contra quam narrabat sacerdos Aegyptius in colloquio cum Solone de insula Atlantide, eam scilicet a terrae motu absorptam esse), sed potius per diluvium particulare. Terrae motus enim in illis regionibus raro eveniunt. Verum e contraria parte tam immanis plane et vasta habent flumina ut fluvii Asiae, Africae, et Europae prae illis instar rivulorum sint. Quin et Andes ipsorum, sive montes, nostris longe sunt altiores. Unde credibile est reliquias stirpis hominum apud eos post tale diluvium particulare conservatas fuisse. Quantum vero ad observationem Macciavelli, nimirum zelotypiam et aemulationem sectarum ad extinguendam rerum memoriam multa molitam, qui Gregorio Magno notam inurit ac si pro viribus suis antiquitates omnes ethnicorum suppressere annixus fuerit, non video certe huiusmodi zelos aut notabile quidpiam efficere aut diu durare, id quod liquet in successione Sabiniani, qui antiquitates easdem statim resuscitavit. Tum vero prohibita, licet tenebris cooperta, obrepunt tamen et suas nanciscuntur periodos.

2. Vicissitudines sive mutationes in globo superiori fusius in hoc sermone tractandae non sunt. Forsitan annus magnus Platonis, nisi mundus ante dissolutioni esset destinatus, aliquem sortiri possit effectum, non in renovandis corporibus individuorum (id enim fumus et vanitas eorum est, qui opinantur corpora coelestia accuratiores in hec inferiora habere influentias quam revera habent), sed tantum in summis et massis rerum. Verum homines, ut nunc est, indiligentes aut curiosi circa eos sunt, eosque potius mirabundi spectant atque itineraria eorundem conficiunt quam effectus eorum prudenter et sobrie notant, praecipue effectus eorum comparativos, id est, cometa talis magnitudinis, talis coloris et lucis, conversionis radorum, situs quatenus ad regionem coeli, tempestatis anni, semitae aut cursus, durationis, quales producat effectus.

3. Leviculum quiddam est quod olim inaudiveram, neque tamen prorsus contemni volo, sed in observationem aliquam venire. Ferunt a Belgis notatum esse singulis septenis lustris similem annorum temperaturam et tempestatum coeli velut in orbem redire. Exempla gratia, magnas glacies, inundationes magnas, magnas siccitates, hymes tepidas, aestates frigidores, et similia. Vocant autem huiusmodi circulum annorum Primam. Hoc autem ideo recenseo quod, oculos in praeterita coniciens, huiusce rei inveni congruentiam, haud exactam sane, sed non multum discrepantem.

4. Verum transeamus a naturalibus ad humana. Maxima apud homines vicissitudo est illa sectarum et religionum. Hi enim orbis animis hominum maxime dominantur. Religio vera super petram aedificata est, reliquae fluctibus temporum agitantur. Dicamus igitur de novarum sectarum caussis atque consiliis aliquid circa eas inspergamus, quatenus humani ingeni insinnitas tantis revolutionibus moras iniicere aut remedia exhibere poterit.

5. Quando religio recepta discordiis laceratur, sanctitas item professorum labefacta est et scandalo exposita, simulque tempora stupida, indocta, et barbara sunt, a novae alicuius sectae ortu merito metuendum, praecipue si eo tempore ingenium aliquod intemperans et paradoxa spirans suboriatur. Quae omnia tenuerunt Mahometes cum legem suam promulgavit. Secta nova licet pullulet, duobus si destituatur adminiculis, ab ei non metuas, non enim late se diffundet. Primum est imperii sive auctoritatis stabilitate et oppugnatio. Nihil enim magis populare est quam principatus et politias convellere. Alterum est porta luxuriae et voluptatibus apertae. Haereses enim speculativae (qualis fuit olim Arrianorum, et hodie Arminianorum) etsi in hominum ingenia miris modis operentur, statum tamen rerumpublicarum non magnopere concutient, nisi ex occasione motuum civilium. Modi tres sunt quibus novae sectae plantantur: miraculis, eloquentia, et gladio. Equidem martyria inter miracula numero, quoniam vires naturae humanae excedere videntur. Idem etiam facere licet de excelsa illa et admirabili vitae sanctimonia. Certe non alia melior via est ad sectarum et schismatum ortus repellendos quam abusu reformatio, dissidiorum minorum pacificatio, leniter a principio procedere, et a sanguinariis persecutionibus abstinere, schismatum denique coryphaeos favoribus potius et dignitatibus mollire atque allicere, quam violentia et saevitia exacerbare.

6. Mutationes et vicissitudines in rebus bellicis haud pauci sunt, sed praecipue in tribus versantur, in sede belli, in genere armorum, et in disciplina militari. Bella antiquis temporibus movere videbantur ex oriente potissimum in occidentem. Etenim Persae, Assyriae, Scythi (qui invasores erant) omnes orientales fuerunt. Verum est Gallos fuisse occidentales, sed de duabus tantum ipsorum incursionibus legimus, una in Gallo-Graeciam, altera contra Romanos. Attamen oriens et occidentes coeli climata non determinant. Neque enim belli motus ab oriente aut ob occidente aliquid certae observationis recipiunt. Sed meridies et septentrio natura fixi sunt, atque raro in omni memoria invenitur meridionales interiores invasisse septentrionales, sed e contra. Unde manifestum est tractum mundi septentrionalem natura ipsa magis esse bellicosum, sive hoc ascribi possit huius hemispherii stellis, sive amplitudini continentium ad partes septentrionales, cum partes australes (quantum adhuc innotuit) maria fere occupant, sive (id quod manifestissimum est) frigoribus climatis borealis. Nam hoc ipsum absque alia causa quacunque corpora indurat, spiritus inflammat, ut liquet in populi Auracensi, qui ad ulteriora Austri positi omnibus Peruviansibus fortitudine longe praecellunt.

7. Imperio aliquo magno labascante et viribus fracto pro certo bella expectes. Etenim imperia magna, dum in vigore sunt, copias nativas provinciarum enervant et destruunt propriis cohortibus domi fidentia. Cum autem et illae deficiunt, omnia ruunt atque aliis gentibus in praedam cedunt. Hoc evenit in declinatione imperii Romani atque etiam in imperio occidentali post Carolum Magnum cum aves singulae plumas suas repeterent. Atque simile quidpiam etiam imperio Hispano contingere possit, siquando viribus decideret. Ex altera parte accessiones magnae ditionum et uniones regnorum similiter bella suscitant. Etenim cum status aliquis in potentiam maiorem insurgit, similis est fluvio intumescenti qui inundationem statim minatur, ut videre est in imperiis Romanorum, Turcarum, Hispanorum, et aliorum. Attende, cum mundus nationibus barbaris minus abundet, sed civiliores fere sunt, qui uxores temere non ductunt, nec liberos progignent nisi modum familiam alendi, aut saltem victum parandi, praeviderint (ut sit in omnibus prope nationibus hodierno die, exceptis Tartaris), non ingruit periculum ab inundationibus aut migrationibus populorum. At cum populorum greges magni sunt, qui perpetuo sobolem suscipiunt, de fortunis et sustentatione sua in futurum minime solliciti. Necessarium est ut in seculo uno aut altero portionem aliquam multitudinis suae exonerent et novas sedes quaerant, et sic alias nationes invadant. Quod populi septentrionales veteres sorte facere solebant, sortes dantes quae pars domi maneret, quae autem alio migraret. Cum gens aliqua prius bellicosa ad mollitiem et luxuriam degenerat, de bello certa esse possit. Status enim tales plerumque dum degenerant opes accumulunt, adeo ut praeda invitet, et declinatio virium animet gentes alias ad eosdem invadendos.

8. Quantum ad armorum et telorum genus, illorum mutationes sub observationem vix cadunt, attamen et haec ipsa periodis et vicissitudines suas sortiuntur. Pro certo enim est tormenta aenea apud urbem Oxydracaram in India tempore Alexandri Magni cognita fuisse, eaque a Macedonibus tonitrua et fulgura et operationes magicas habita et appellata. Similiter indubitatum est usum pulveris pyrii et tormentorum igneorum Chinensibus ante annos bis mille innotuisse. Conditiones telorum et mutationes in melius hae sunt. Primo, ut ad distantiam maiorem feriant. Id enim periculum ab hostili parte anticipat, quod certe tormenta et sclopeta maiora praestant. Secundo, ut impetus eorum fortior et validior sit. In quo genere tormenta ignea, arietationes omnes et antiquas machinas item superant. Tertio, usus eorum

commodior et faciliior sit, id quod etiam tormentis igneis maioribus competit, quae omnibus tempestatibus idonea, vectura levia et mobilia sunt, et his similia.

9. Quod ad militiam attinet, antiquis temporibus numerum praecipue curabant. Virtuti et animis militum in bellis gerendis fidebant. Dies saepius et loca praeliandi constituebant, et aequo Marte experiebantur. Denique in acie instruenda et ordinanda imperitiores fere erant. Postea numerum praeoptabant commodium potius quam vastum. Locorum opportunitates, diversionum artificia, et similia captabant. Postremo, in acie ipsa instruenda peritiores evadabant.

10. In reipublicae alicuius adolescentia arma florent, aetate media literae. Ac diinceps, ad moram aliquam duo illa simul florere solent, devexa autem aetate artes mechanicae et mercatura. Literae vero suam habent infantiam, quando leviusculae sunt et pueriliae. Sequitur earum adolescentia quando luxuriantur et iuvenile quiddam sapiunt. Succedit aetas virilis quando solidiores et exactiores deveniunt. Postremo senectus earum obrepit, cum siccae et exhaustae sunt, manente tamen garrulitate. Verum consultum non fuerit in rotas hasce vicissitudinum nimis longum oculos figere, ne vertigine corripiamur. Quatenus vero ad philologiam, quae in hoc argumento ut plurimum versatur, nihil aliud est quam narratiunculatum et observationum futillum congeries, ideoque scripto huic minime congruit.

Finis